

ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

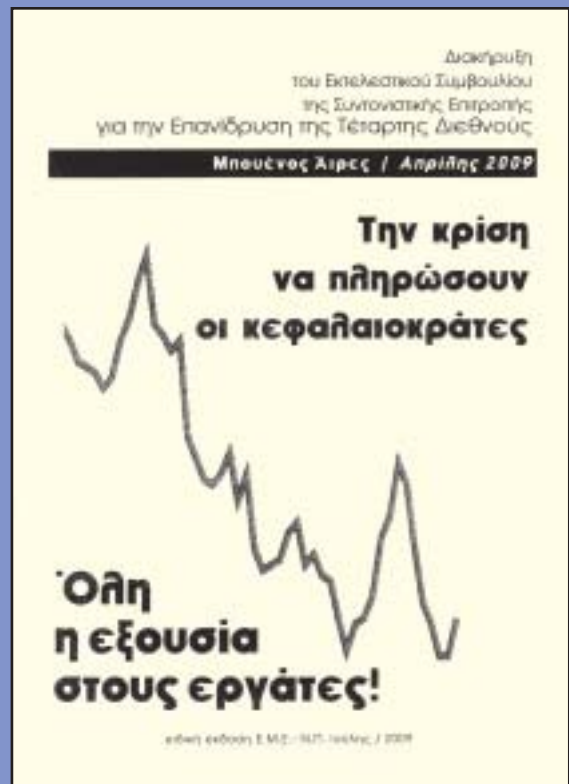
ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΕΕΚ
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2010, ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Νο 1, ΤΙΜΗ 5 ΕΥΡΩ

- Χιέλ Τίπτιν
ΚΡΙΣΗ ΠΑΡΑΚΜΗΣ ΤΟΥ
ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ
- Γιάννης Αγγέλης
Η ΚΡΙΣΗ ΧΡΕΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
– ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΖΩΝΗΣ
- Γιώργος Οικονομάκης,
Μάνια Μαρκάκη, Αλέξης Αναστασιάδης,
Γιώργος Παπαλεξίου
ΗΠΑ – ΕΛΛΑΔΑ: ΟΥΦΕΙΣ ΤΗΣ
ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
- Σάββας Μιχαήλ
ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ
ΣΤΗ ΔΙΑΣΩΣΗ ΚΡΑΤΩΝ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΕΛΛΑΔΑ

ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΕΜΕ – ΝΕΑ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ

Αστική μη κερδοσκοπική εταιρία

Καποδιστρίου 38, 10431, Αθήνα

Τηλ.-Fax: 210-5241070

E-mail: eek@ath.forthnet.gr

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΕΕΚ
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2010, ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Νο 1, ΤΙΜΗ 5 ΕΥΡΩ

ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΕΛΛΑΔΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Εισαγωγή</i>	3
<i>Δ. Δ. Κατσαγάνης</i> : Η «Ελληνική τραγωδία» εισαγωγή στο δράμα	4
<i>Χιλέλ Τίκτιν</i> : Κρίση παρακμής του καπιταλισμού. Η στροφή από το παραγωγικό στο χρηματοπιστωτικό σύστημα	5
<i>Ερωτήσεις – Απαντήσεις</i>	11
<i>Γιάννης Αγγέλης</i> : Η κρίση χρέους της Ελλάδας – Κρίση της Ευρωζώνης	14
<i>Ερωτήσεις – Απαντήσεις</i>	18
<i>Γιώργος Οικονομάκης, Μάνια Μαρκάκη, Αλέξης Αναστασιάδης,</i> <i>Γιώργος Παπαλεξίου</i> : ΗΠΑ – ΕΛΛΑΔΑ: Όψεις της καπιταλιστικής κρίσης	19
<i>Σάββας Μιχαήλ</i> : Από τη διάσωση των τραπεζών στη διάσωση κρατών	43

ΑΘΗΝΑ – ΝΟΕΜΒΡΗΣ 2010

ΕΙΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μια σημαντική εκδήλωση, για μια βαθύτερη ανάλυση της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης από τη σκοπιά του μαρξισμού, πραγματοποιήθηκε στη Νομική Σχολή Αθήνας το διήμερο 28-29 Μάη 2010, με οργανωτές τη «Νέα Προοπτική» και το βρετανικό περιοδικό μαρξιστικής θεωρίας «Critique».

Το υψηλό θεωρητικό επίπεδο των εισηγήσεων των συντρόφων Hillel Ticktin, Γιάννη Αγγέλη, Γιώργου Οικονομάκη και της ερευνητικής του ομάδας και του γ.γ του ΕΕΚ Σάββα Μιχαήλ, έστρεψε την προσοχή των 140

συμμετεχόντων στο ζήτημα της φύσης και των προοπτικών της παρούσας καπιταλιστικής κρίσης, ανεβάζοντας σε υψηλότερο επίπεδο, μια συζήτηση καθοριστική για τη στρατηγική και το πρόγραμμα του διεθνούς εργατικού κινήματος σήμερα.

Οι εισηγήσεις των ομιλητών αλλά και όλος ο προβληματισμός, επικεντρώθηκαν στη διερεύνηση των αιτιών και κινητήριων δυνάμεων της παγκόσμιας κρίσης και της φάσης κρατικών χρεοκοπιών στην οποία έχει εισέλθει το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα, με βάση την επιστημονική

ανάλυση που αναπτύσσει ο Μαρξ στο «Κεφάλαιο». Ο συστημικός χαρακτήρας της κρίσης που ξέσπασε το 2007 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα καθώς και η διεθνής πηγή και δυναμική της εν εξελίξει «ελληνικής χρεοκοπίας» δεν μπορούν να αμφισβητηθούν από καμιά ρεφορμιστική ή εθνικιστική μυωπία. Αντίθετα ξεσκεπάζουν τον αντιδραστικό και ουτοπικό χαρακτήρα των «προτάσεων διεξόδου από την κρίση» χωρίς την επαναστατική ανατροπή του καπιταλισμού και τη λήψη μέτρων διεθνούς σοσιαλιστικής αναδιοργάνωσης τη οικονομίας.

Η «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΡΑΓΩΔΙΑ», ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΔΡΑΜΑ

Δ. Δ. Κατσαγάνης (προεδρεύων)

Σας καλωσορίζουμε στο μαρξιστικό διήμερο που διοργανώνουμε με θέμα την παγκόσμια καπιταλιστική κρίση και την Ελλάδα.

Δεν υπάρχει κανείς σε όλο τον κόσμο και τελευταία στην Ελλάδα που να μην έχει απασχοληθεί με αυτό το ζήτημα. Η λεγόμενη "ελληνική τραγωδία" δηλαδή το επαπειλούμενο χρεοστάσιο του ελληνικού καπιταλισμού και του κράτους του είναι η εισαγωγή σε ένα παγκόσμιο δράμα, το δράμα του παγκόσμιου καπιταλισμού και των κρατών του και κυρίως των μεγαλύτερων. Είναι μια κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει το σύστημα σαν απόρροια του κραχ που ξέσπασε πριν από δύο χρόνια στις ΗΠΑ και των κρατικών παρεμβάσεων που έγιναν σε ολόκληρο τον κόσμο προκειμένου το κραχ στην αγορά ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων, που παρέσυρε γιγάντιες επενδυτικές τράπεζες, να μην τσακίσει ολόκληρο το τραπεζικό σύστημα και μαζί με αυτό ολόκληρο τον καπιταλισμό, για να μην «ξυπνήσει ολόκληρος ο κόσμος πάνω στα δέντρα» όπως χαρακτηριστικά ειπώθηκε.

Ωστόσο, αυτές οι δραματικές συνέπειες που προσπάθησαν να αποφύγουν οι καπιταλιστές με τις γιγάντιες ενέσεις ρευστότητας το μόνο που έκαναν ήταν να κερδίσουν χρόνο. Όμως δεν κέρδισαν καθόλου το εξής ζήτημα: στο να επενέλθει η κρίση σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό και έκταση. Η κρίση αυτή έχει μετατραπεί σε γιγάντια δημοσιονομική κρίση με το φάντασμα της χρεοκοπίας να απειλεί ολόκληρο τον καπιταλισμό και τα κράτη του με φοβερές συνέπειες σε ολόκληρη την κοινωνία. Στόχος αυτού του διημέ-

ρου είναι να προσπαθήσουμε να αποσαφηνίσουμε τη φύση της κρίσης. Κανείς πλέον δε μπορεί να την αρνηθεί ή να πει ότι είναι πρόσχημα αλλά είναι πολλοί αυτοί που λένε ότι η χρεοκοπία εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ως πρόσχημα από τους καπιταλιστές για να περάσουν εκείνα τα μέτρα που δεν πέρασαν εδώ και 20 χρόνια. Σε αυτό το κομμάτι όλοι οι ομιλητές θα προσπαθήσουμε να εστιάσουμε. Θα ξεκινήσουμε σήμερα με τον σ. Τίτιν -γνωστό σε όλους μας γιατί έχει έρθει πολλές φορές στην Ελλάδα- ο οποίος είναι καθηγητής πολιτικής οικονομίας στο Παν/μιο της Γλασκώβης και εκδότης του αγγλόφωνου περιοδικού Critique· στη συνέχεια το λόγο θα έχει ο σ. Γιάννης Αγγέλης οικονομικός συντάκτης της εφημερίδας Capital και αύριο ομιλητές θα είναι ο σ. Γιώργος Οικονομάκης καθηγητής πολιτικής οικονομίας στο Παν/μιο Πάτρας, μαζί με την ομάδα του που αποτελείται από την Μαρία Μαρκάκη, τους Αλέξη Αναστασιάδη και Γιώργο Παπαλεξίου και επίσης τον σ. Σάββα Μιχαήλ, γενικό γραμματέα του ΕΕΚ.

ΚΡΙΣΗ ΠΑΡΑΚΜΗΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

Η στροφή από το παραγωγικό στο χρηματοπιστωτικό σύστημα

Χιλέλ Τίκτιν

Θα αρχίσω παρουσιάζοντας τη βασική θέση που θέλω να υποστηρίξω σήμερα. Το βασικό χαρακτηριστικό αυτής της κρίσης είναι το τεράστιο πλεόνασμα κεφαλαίου. Ταυτόχρονα υπάρχει ένας τρομερός όγκος φτώχειας σε όλο τον κόσμο. Π.χ. στην Ελλάδα έχεις το παράδοξο να είναι πολύ μεγαλύτερο από το χρέος αυτής της χώρας το κεφάλαιο που είναι στα χέρια της άρχουσας τάξης. Αν δει κανείς το χρέος της Ελλάδας είναι γύρω στα 350 δις δολάρια. Τα συνολικά κεφάλαια που υπάρχουν στο διεθνές τραπεζικό σύστημα είναι γύρω στα 18 τρις δολάρια.

Πρώτα από όλα είχαμε μια τεράστια μετατροπή του παραγωγικού κεφαλαίου σε χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο. Αυτή η στροφή συνεχίζεται από τα τέλη της δεκαετίας του 70 όταν η άρχουσα τάξη στράφηκε από το παραγωγικό κεφάλαιο στο χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο. Το γεγονός ότι η καπιταλιστική τάξη κάνει αυτή τη μεταστροφή είναι ένα χαρακτηριστικό σημάδι *ιστορικής παρακμής*. Ο Μαρξ είχε πει ότι ο καπιταλισμός έπαιξε ένα προοδευτικό ρόλο ανεβάζοντας

την παραγωγικότητα και παίζει ένα τέτοιο ρόλο στο βαθμό που την ανεβάζει, όμως με τη στροφή στο πλασματικό κεφάλαιο παύει να γίνεται κάτι τέτοιο από τον καπιταλισμό. Αυτή είναι η βασική μου θέση.

Αυτό που πρέπει να εξηγηθεί είναι γιατί η αστική τάξη κάνει αυτή τη στροφή. Η λέξη κρίση έχει καταχρηστικά χρησιμοποιηθεί πολλές φορές. Όταν μιλάμε για την παρούσα κρίση μιλάμε για μια κρίση που έχει τρεις μορφές. **Πρώτα από όλα υπάρχει το στοιχείο της περιοδικής κρίσης.** Από το 1945 μέχρι το Μάρτη του 2000 είχαμε περιοδικές κρίσεις. Όταν οι κυβερνήσεις ανεβάζαν τα επιτόκια μετατρέπονταν σε παγκόσμιες κρίσεις. Ήταν με την τραπεζική και χρηματική πολιτική που ελέγχονταν ο πληθωρισμός. Η αιτία αυτών των περιοδικών κρίσεων ήταν η τάση της συσώρευσης να ξεπεράσει τα όρια της και η δυσαναλογία ανάμεσα στους διάφορους τομείς της οικονομίας. Αυτό συνεχίστηκε με πιο περιορισμένη μορφή. Όταν ο Μαρξ μιλούσε για κρίση ταύτιζε τις περιοδικές κρίσεις με τις δομικές κρίσεις π.χ. την κρίση

του 1857 όταν υποστήριξε ότι εκείνη η κρίση θα μπορούσε να ανατρέψει τον καπιταλισμό.

Η δεύτερη μορφή της κρίσης είναι η συστημική κρίση. Για τους περισσότερους αστούς οικονομολόγους και σχολιαστές όταν αναφέρονται σε συστημική κρίση αναφέρονται στην κρίση του νομισματικού συστήματος, του χρηματοπιστωτικού συστήματος αλλά ποτέ του καπιταλιστικού συστήματος σαν τέτοιου. Εμείς μιλάμε για το τελευταίο. Η δεύτερη μορφή της κρίσης έχει να κάνει με τη στρατηγική της άρχουσας τάξης. Πέρα από τις κρίσεις και τις ανακάμψεις που έχεις περιοδικά στο σύστημα μετά το 1945 υπάρχει μια άλλου είδους κρίση που έχει να κάνει με την αποτυχία της στρατηγικής του κεφαλαίου. Όταν λέμε στρατηγική του χρηματιστικού κεφαλαίου εννοούμε ότι η πολιτική της έκφραση είναι αυτό που κακώς ονομάζεται νεοφιλελευθερισμός. Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 70 έγινε μια στροφή στο χρηματιστικό κεφάλαιο και αυτό ήταν μια συνολική στρατηγική του καπιταλισμού. Στον όρο στρατηγική του κεφα-

λαίου εμπεριέχεται η αναγνώριση ότι το ίδιο το κεφάλαιο παρεμβαίνει για να ελέγξει και να ρυθμίσει τις διαδικασίες, να αποφύγει παγίδες και νομίζω ότι μια τέτοια είδους συνειδητή παρέμβαση στην οικονομική διαδικασία όντως γίνεται και είναι σωστό να την αναγνωρίσεις. Δεν μπορούμε να μιλάμε για έναν καπιταλισμό του ελεύθερου συναγωνισμού (19ος αι.) αλλά έχουμε έναν ρυθμιζόμενο καπιταλισμό. Το να λέμε βέβαια ότι η στροφή στο χρηματιστικό κεφάλαιο είναι στρατηγική φαίνεται παράδοξο και αντιφατικό από τη στιγμή που ξέρουμε ότι αυτό που έκαναν ήταν να αφηθούν στην «αυτορύθμιση της αγοράς», με τις ιδιωτικοποιήσεις κτλ. Αλλά θα πρέπει να δούμε ότι υπήρχε σε όλη αυτή την περίοδο μια διαρκής συνειδητή παρέμβαση με την πολιτική των επιτοκίων, την πολιτική του ελέγχου στις μετακινήσεις των κεφαλαίων και έτσι δεν μπορούμε να πούμε ότι υπήρχε μια ελευθερία κίνησης σαν αυτή του 19ου αιώνα.

Τα δύο βασικά χαρακτηριστικά του χρηματιστικού κεφαλαίου είναι ότι πρώτον είναι αφηρημένο κεφάλαιο όπως το είδε ο Χίλφερντινγκ και δεύτερο είναι βραχυπρόθεσμο, αναζητά βραχυπρόθεσμα κέρδη. Όταν λέμε ότι είναι αφηρημένο εννοούμε ότι είναι αφηρημένο από το πλαίσιο του. Σημαίνει ότι αποσπάται από το περιβάλλον, από τους όρους της παραγωγής, από τις ιδιαιτε-

ρότητες της εργασίας και των μέσων παραγωγής. Είναι χρήμα που προσπαθεί να αυγατίσει περισσότερο χρήμα μέσα από χρήμα. Είναι κεφάλαιο που προσπαθεί να μεγαλώσει την αξία χωρίς να αποσπά το ίδιο αξία μέσα από την παραπάνω εργασία των εργαζόμενων. Αυτό προσπαθεί τουλάχιστον. Αν θυμηθούμε το σχήμα χρήμα - εμπόρευμα - χρήμα, στην περίπτωση του χρηματιστικού κεφαλαίου, έχεις μια τέτοια κίνηση όπου το χρήμα προσπαθεί να κυριαρχήσει σε όλη την κίνηση του κεφαλαίου παρόλο που το ίδιο δεν παράγει υπεραξία και υποτάσσει το παραγωγικό κεφάλαιο στο χρηματιστικό. Προσπαθεί να βγάλει χρήμα μέσα από την κυκλοφορία. Είναι εξαιρετικά κινητικό και από εσωτερική αναγκαιότητα παγκόσμιο. Ο βραχυπρόθεσμος χαρακτήρας είναι ότι προσπαθεί να βγάλει στο συντομότερο δυνατό διάστημα το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος. Αλλά αυτή η μετατροπή και η στροφή στο χρηματιστικό κεφάλαιο δεν αλλάζει απλώς το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο. Αλλάζει το ίδιο το παραγωγικό κεφάλαιο. Αυτή η λογική του βραχυπρόθεσμου κέρδους υπήρχε και στο βιομηχανικό κεφάλαιο το οποίο προσπαθεί να βγάλει το συντομότερο διάστημα το μέγιστο κέρδος από την εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης. Διαρκώς προσπαθεί να έχει μια μεγάλη δεξαμενή διαθέσιμης εργατι-

κής δύναμης. Ζητά να έχει έναν ολοένα μεγαλύτερο αριθμό συμβολαίων με το κράτος και παρέμβαση στις διάφορες δουλειές του κράτους. Από αυτήν την άποψη ο ίδιος ο βραχυπρόθεσμος χαρακτήρας του τρόπου λειτουργίας του το κάνει είναι εφήμερο φαινόμενο στην ιστορία και γίνεται σε τελευταία ανάλυση παρασιτικό καταστρέφοντας τον ίδιο τον οικιστή του. Καθώς το χρήμα δε μπορεί να βγάλει χρήμα από τον εαυτό του μεταφέρει αξία από τον βιομηχανικό τομέα. Από τον ίδιο το χαρακτήρα του ως αφηρημένου κεφαλαίου με βραχυπρόθεσμο χαρακτήρα το χρηματιστικό κεφάλαιο στο οποίο στράφηκαν μαζικά στα τέλη της δεκαετίας του 70 αναπόφευκτα σε κάποιο σημείο θα έφτανε στο τέλος του. Το γεγονός ότι κατέληξε με τέτοιο θεαματικό τρόπο οφείλεται στο ότι το χρήμα δε μπορούσε να επενδυθεί στον ίδιο του τον εαυτό και έτσι το χρηματιστικό κεφάλαιο γινόταν κανιβαλιστικό τρώγοντας τον εαυτό του. Μέχρι πριν ένα χρόνο μιλάγαμε για 680 τρις δολάρια παραγωγών. Το συνολικό ΑΕΠ είναι γύρω στα 54 τρις. Το γεγονός ότι αυτό στηριζόταν σε αυτά τα παράγωγα, δηλαδή σε στοιχήματα και προσδοκίες, δημιούργησε μια κατάσταση που δε μπορούσε παρά να τιναχτεί στον αέρα. **Αυτή είναι η δεύτερη μορφή της κρίσης, η κατάρρευση της στρατηγικής του χρηματιστικού κεφαλαίου.**

Η τρίτη μορφή είναι η πιο θεμελιακή και βασική και αφορά την ίδια την δομή του κεφαλαίου. Το ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί είναι γιατί δε μπορούσαν να επενδύσουν σε μεγάλη κλίμακα στην βιομηχανία αλλά πήγαν στη χρηματοπιστωτική σφαίρα. Η βάση της κρίσης είναι μια θεμελιακή ανισορροπία μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα και δεν υπήρχε άλλη λύση παρά να υπάρχει αυτή η κρίση.

Με μαρξιστικούς όρους θα πρέπει να δει κανένας ότι αυτό που λέμε κρίση είναι μια κατά-

σταση όπου οι πόλοι μιας αντίφασης στέκονται ο ένας απέναντι στον άλλο αντί να αλληλοεισδύουν. Για να παραθέσω τον Μαρξ, η δυνατότητα της κρίσης βρίσκεται στο διαχωρισμό της αγοράς από την πώληση, το διαχωρισμό ανάμεσα στην παραγωγή και την κατανάλωση, την αξία χρήσης και την αξία. Ο Μαρξ λέει ότι αυτό που λέμε κρίση είναι η βίαιη αναπροσαρμογή του συνόλου των αντιφάσεων του καπιταλισμού. Αυτές τις αντιφάσεις ο Μαρξ τις διέκρινε στις δυσαναλογίες στους διάφορους

τομείς, παραγωγικών αγαθών καταναλωτικών αγαθών, τη διάκριση ανάμεσα στην παραγωγή και την κατανάλωση και φυσικά στο ζήτημα της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους. Το γεγονός ότι οι πόλοι της αντίφασης διαρρηγνύονται σήμερα μπορούμε να το δούμε τώρα. Η δομική κρίση του καπιταλισμού δε μπορεί να λυθεί παρά με την συνολική κατάρρευση του συστήματος. Όχι αμέσως αλλά για μια παρατεταμένη πορεία αποδιοργάνωσης της καπιταλιστικής κοινωνίας γεγονός που ζούμε τώρα.

Μπορεί να προχωρήσει με νέες μορφές και μέσα το ερώτημα είναι με ποιες μορφές και μέσα. Μια επιμέρους λύση δεν είναι παρά μια ανακατωσούρα επιμέρους.

Όπως ξέρετε δεν υπάρχει μια γενικά αποδεκτή μαρξιστική θεωρία της κρίσης. Υπάρχουν διάφορες σχολές σκέψεις, διάφορες εκδοχές της μαρξιστικής θεωρίας της κρίσης και στις μέρες μας η κυρίαρχη μορφή είναι αυτή που δίνει έμφαση στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους. Όπως εφαρμόζεται σήμερα δε συμφωνώ.

Η πρώτη μορφή της κρίσης δεν είναι καν κρίση αλλά περιοδικές διακυμάνσεις που δεν βάζει σε κρίση την κοινωνία. **Αυτό που ισχυρίζομαι είναι ότι όταν ο καπιταλισμός είναι σε άνθηση και όχι σε παρακμή μπορεί να βρῖσκει διαμεσολαβήσεις ανάμεσα σε διάφορους τομείς της οικονομίας αλλά όταν μπαίνει σε φάση παρακμής αδυνατεί να διαμεσολαβήσει τις εσωτερικές του αντιφάσεις και καταφεύγει σε ολοένα και πιο βάρβαρες μορφές όπως ο ιμπεριαλισμός και ο πόλεμος.** Ήδη από το 1870 στρέφεται προς το χρηματιστικό κεφάλαιο που είναι η βάση του ιμπεριαλισμού και του πολέμου μετά. Αυτό που είναι κρίσιμο για τη σταθερότητα του συστήματος από το 1940 και μετά, πέρα από τον ιμπεριαλισμό, ήταν ο ρόλος που έπαιξε ο ψυχρός πόλεμος και ο σταλινισμός. Οι ΗΠΑ ήταν

η κυρίαρχη δύναμη –οικονομικά πολιτικά στρατιωτικά- μεταπολεμικά και από αυτήν την άποψη ο ψυχρός πόλεμος ήταν ζωτικής σημασίας για τη σταθερότητα του αμερικάνικου καπιταλισμού. Δεν ήταν το ίδιο σε άλλες χώρες γιατί δεν είχαν τόσο σημαντικούς τομείς πολεμικής βιομηχανίας όπως οι ΗΠΑ. Έτσι πέρα από τον ψυχρό πόλεμο και το σταλινισμό έπαιξε μεγάλο ρόλο μεταπολεμικά η οικοδόμηση ενός κράτους πρόνοιας. Η στροφή στο χρηματιστικό κεφάλαιο είχε να κάνει με την εγκαθίδρυση μιας κεντρικής παρέμβασης ώστε να ελέγξουν την κοινωνία. Η παρέμβαση του καταναλωτισμού και μιας νεόπλουτης μικροαστικής τάξης ήταν αποτέλεσμα συνειδητής παρέμβασης από τη μεριά του κεφαλαίου για να ελέγξει την κατάσταση. **Από εκεί αρχίζει η εποχή της παρακμής του καπιταλισμού. Χρησιμοποιεί για να διαμεσολαβήσει τις αντιφάσεις του τον πόλεμο, τον ψυχρό πόλεμο, το σταλινισμό και το χρηματιστικό κεφάλαιο.** Όλοι αυτοί οι παράγοντες είναι σε κρίση και αυτό δημιουργεί μεγάλο πρόβλημα στον καπιταλισμό. Ο ψυχρός πόλεμος έχει τελιώσει όπως και ο σταλινισμός. Στον τομέα των εξοπλισμών, στο ψηλότερο σημείο του ψυχρού πολέμου το 1986 ήταν 8,5% του ΑΕΠ. Το 97 έπεσε στο 3% . Ακολούθησαν μια πολιτική μείωσης των εξοπλισμών. Ο ρόλος που έπαιξε ο τομέας των στρατιωτικών δαπανών και της

στρατιωτικής βιομηχανίας περιορίστηκε σημαντικά. Το αποτέλεσμα ήταν να αποσταθεροποιηθεί ο καπιταλισμός.

Το τελικό αποτέλεσμα όλων των προηγούμενων μορφών σταθεροποίησης που στη συνέχεια εξαντλήθηκαν ήταν να δοθεί όλο το βάρος στο χρηματιστικό κεφάλαιο, με αποτέλεσμα να υπάρχει ένα γιγάντιο ποσό χρηματικού κεφαλαίου ιδιωτών σε τράπεζες και ασφαλιστικά ταμεία που είναι περίπου 200 τρις δολάρια. Εκείνο που συνέβη ήταν η καταστροφή του ρόλου της σοσιαλδημοκρατίας και των συνδικάτων μέσα από τα οποία γινόταν η διαπραγμάτευση και ο έλεγχος των μισθών των εργατών τις προηγούμενες δεκαετίες. Υπήρχε ένας χαμηλός ρυθμός αύξησης της βιομηχανίας καθώς όταν δεν πληρώνεις τους ανθρώπους πέφτει η ζήτηση. Ρόλο έπαιξε η εξαγωγή κεφαλαίου σε χώρες του τρίτου κόσμου. Αλλά ο τρίτος κόσμος μπορεί να αποροφήσει περιορισμένα ποσά κεφαλαίου και έτσι αυτά πήγαν στην Κίνα. Έτσι έχει πρόβλημα ο καπιταλισμός να επενδύσει τόσο στον παραγωγικό τομέα και τα καταναλωτικά αγαθά όσο και τον Τρίτο Κόσμο. Το αποτέλεσμα ήταν να έχεις μια μεγάλη ανάπτυξη των τιμών των πλασματικών κεφαλαίων, των τιμών στα ακίνητα, μια φούσκα που θα έσκαγε κάποια στιγμή.

Τίποτα δεν άλλαξε τελευταία, το πρόβλημα παραμένει. Ένας

μεμονωμένος καπιταλιστής με μερικά δις δολάρια στα χέρια που μπορεί να κάνει επένδυση σήμερα; **Μέσα από τη σημερινή κρίση το πρόβλημα που υπάρχει είναι μια υπερπαραγωγή κεφαλαίων. Μια υπερπαραγωγή δυσανάλογη σε σχέση με τα συρρικνούμενα εισοδήματα των ανθρώπων.**

Οι μεγάλες φίρμες πρέπει να βρουν μια διέξοδο για τις επενδύσεις τους. Θα φέρω ένα παράδειγμα, αυτό της General Elektrik. Στελέχη της έλεγαν: «την τελευταία δεκαετία διευθύνουμε αυτή την εταιρεία έχοντας τα μισά από τα έσοδά μας από χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και έτσι όσο αναπτυσσόμασταν οι χρηματοπιστωτικές μας υπηρεσίες γίνονταν υπερβολικά μεγάλες, προσθέτοντας μεγάλη ευθραστότητα στην κίνησή τους. Η General Elektrik πρέπει να ξαναγίνει βιομηχανική εταιρεία».

Το ερώτημα είναι μπορεί να γίνει; Το ίδιο λένε πολλές κυβερνήσεις σήμερα με τον όρο «επιαναβιομηχάνιση». Το ζήτημα είναι αν μπορεί να γίνει ένας μεγάλος κύκλος νέων επενδύσεων στο χώρο της βιομηχανίας. Και η αμερικάνικη και η αγγλική κυβέρνηση μιλούν για επιαναβιομηχάνιση. Αλλά κάνουν πολύ λίγα για αυτό. Είναι απίθανο να κάνουν κάτι περισσότερο. Λένε τώρα να εισαγάγουν σιδηροδρόμους στην Αμερική που θα είναι γρήγοροι αλλά πιο αργοί από

τους ευρωπαϊκούς. Υπάρχει θεμελιακός λόγος γιατί δεν κάνουν τολμηρά βήματα. **Στράφηκαν στο χρηματιστικό κεφάλαιο γιατί απειλούνταν από το εργατικό κίνημα στην προηγούμενη δεκαετία.** Στις προηγούμενες δεκαετίες το εργατικό κίνημα ελέγχονταν από το φασισμό, τις ήττες, τον παγκόσμιο πόλεμο και τον ψυχρό πόλεμο. Όταν έφτασαν στη δεκαετία του '60 όλοι αυτοί οι παράγοντες δε μπορούσαν να λειτουργήσουν και να ελέγξουν το κίνημα του 1960-70. Ακριβώς επειδή δεν ελέγχαν το εργατικό κίνημα στράφηκαν στο χρηματιστικό κεφάλαιο, που επέφερε έναν επιβραδυνόμενο ρυθμό ανάπτυξης, μια διόγκωση του εφεδρικού στρατού ανέργων και την επαναφορά της ιδεολογίας του φετιχισμού του εμπορεύματος.

Θα ήθελα να συζητήσω τι συμβαίνει τώρα στην κρίση. Η παρούσα κρίση είναι κρίση τριών στοιχείων. Το ένα είναι η περιοδική διακύμανση που δεν είναι η καθαυτή κρίση, αλλά μια μεγάλη κρίση σε σχέση με τις δυσκολίες του χρηματιστικού κεφαλαίου. Ο βαθύτερος θεμελιακός λόγος είναι η κρίση που αφορά τη σχέση ανάμεσα στον τομέα παραγωγής μέσω παραγωγής και τον τομέα παραγωγής μέσω κατανάλωσης. Είναι ένα όριο που θέτει η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους. Μπορούμε να συζητήσουμε γιατί δεν δίνω τη σημασία που άλλοι μαρξιστές

δίνουν στο θέμα της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους.

Η αστική τάξη φάνηκε να ξεπλάγη με την κρίση παρόλο που δεν έπρεπε να εκπλαγεί γιατί δε μπορούσε παρά να γίνει η ύφεση. Από εκεί και πέρα δεν ακολούθησε κάποια σαφή πολιτική αλλά ακολούθησε μια συγχυσμένη πολιτική. **Φαίνεται τώρα να στρέφεται, τουλάχιστον ένα μεγάλο κομμάτι της αστικής τάξης, σε μια στρατηγική την οποία συμερίζονται το ρεμπουμπλικάνικο κόμμα στην Αμερική, το χρησιτιανοδημοκρατικό στην Γερμανία, το συντηρητικό στη Βρετανία. Η άποψή τους είναι ότι πρέπει να περικοπούν όλες οι δαπάνες στο δημόσιο μέχρι να εξαλειφθούν τα ελλείμματα.** Αλλά μια τέτοια πολιτική δε μπορεί να λειτουργήσει. Γιατί αν το μόνο που κάνεις είναι περικοπές, θα έχεις μεγαλύτερη ύφεση, άρα τα φορολογικά έσοδα θα είναι μικρότερα και θα υπάρξουν πιέσεις να αυξήσεις στις δαπάνες για το κράτος πρόνοιας. Έτσι οι περικοπές δε μπορούν να δώσουν λύση. Αυτές οι κυβερνήσεις προχωρούν σε αλληπάλληλες περικοπές. Αλλά πως μπορείς να έχεις ανάπτυξη της οικονομίας όταν κάνεις τέτοιες περικοπές; Είναι αδύνατο.

Άρα δεν είναι μια λύση στην κρίση. **Είναι μια κήρυξη πολέμου στην εργατική τάξη.** Αυτό ισχύει όχι μόνο για την Ελλάδα αλλά και για όλες τις χώρες. Δεν είναι μόνο στην Ελλάδα που ο

λαός είναι οργισμένος, αλλά παντού. Δύο είναι τα ενδεχόμενα: ή θα πετύχουν και θα νικήσουν την εργατική τάξη σε μια σειρά ταξικές μάχες σε μια σειρά χώρες. Σε αυτή την περίπτωση θα έχεις μια εποχή ήττας για κάποιες δεκαετίες. Αλλά δε φαίνεται πιθανό να νικήσουν, πιο πιθανό είναι να νικηθούν. Είναι πολύ δύσκολο στις τωρινές συνθήκες η αστική τάξη να χρησιμοποιήσει τέτοιες μεθόδους καταστολής ώστε να νικήσει την εργατική τάξη όπως παλιά. Γιατί εδώ δεν έχουν να νικήσουν μόνο τη χειρωνακτική εργασία - το κάθε αυτό προλεταριάτο- αλλά έχουν να νικήσουν μαζί και ένα κομμάτι που δουλεύει στην πνευματική εργασία (δάσκαλους, υπαλλήλους κτλ), τη μικροαστική τάξη που εκπρολεταριοποιείται διαρκώς. Συμμετείχα σε ένα κίνημα ενάντια στις απολύσεις στο πανεπιστήμιο της Γλασκώβης. Δεν είχα συναντήσει ποτέ τέτοια οργή ανάμεσα στους, κατά τα άλλα, άχρηστους ακαδημαϊκούς όπως αυτή που συνάντησα την προηγούμενη εβδομάδα. Με άλλα λόγια αυτό που έχουν να κάνουν είναι να καταστρέψουν ένα μεγάλο κομμάτι της κοινωνίας και όχι απλώς των εργατών. Δε νομίζω ότι μπορούν να πετύχουν αλλά το επιχειρούν.

Εκείνο λοιπόν που πρέπει να γίνει είναι μια σειρά από πολύ σκληρούς ταξικούς αγώνες τα επόμενα χρόνια. Και μέσα σε αυτές τις μάχες μια νέα γενιά

εργατών και λαού πρόκειται να εκπαιδευτεί στην αντίσταση στο κεφάλαιο, να δημιουργήσει μια διαρκή επαναστατική απειλή για τους καπιταλιστές. Μπορεί να αναρωτηθεί κανείς αν ξέρουν τι κάνουν οι καπιταλιστές. Θέλουν να αυτοκτονήσουν; Δεν υπάρχουν πολλές πιθανότητες να νικήσουν αυτοί αλλά να νικήσουμε εμείς.

Αυτή η στρατηγική είναι ενός τμήματος της αστικής τάξης. Το τμήμα της αστικής τάξης που εκφράζεται στην κυβέρνηση Ομπάμα δεν την ακολουθεί ακόμα χωρίς να κάνουν τίποτα από την άλλη. Η δυσφορία μεγαλώνει και εκεί.

Για πρώτη φορά από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έχουμε μια συστημική κρίση του καπιταλισμού συνολικά. Οι καπιταλιστές δεν μπορούν να προχωρήσουν σε πολέμους. Ήδη υπάρχουν αντιδράσεις μέσα στην ίδια

την Αμερική για παραπέρα πολέμους από αυτούς που ήδη διεξάγουν. Έχουν ήδη περιορίσει το κράτος πρόνοιας. Δεν είναι δυνατό να αναθερμάνουν την οικονομία. Θα μπορούσαν να προχωρήσουν σε μια τέτοια πολιτική αλλά εάν έκαναν κάτι τέτοιο θα ενδυνάμωναν την εργατική τάξη και θα αντιμετώπιζαν μια ακόμα μεγαλύτερη απειλή ανατροπής του καπιταλισμού και έτσι δεν προχωρούν. Καθώς δεν αναθερμαίνουν την οικονομία μένουν κολλημένοι εκεί που είναι με μια μικρή ανάκαμψη η οποία διακόπτεται από τη μία κρίση μετά την άλλη. Δεν πιστεύουμε φυσικά ότι όσο χειρότερα τα πράγματα τόσο καλύτερα για το εργατικό κίνημα. Ο Μπακούνιν είχε λάθος σε αυτό.

Η κρίση του καπιταλισμού κατέστρεψε την ψευτοϊδεολογία που κυριάρχησε τα τελευταία χρόνια. Ολοένα περισσότεροι καταλαβαίνουν ότι δεν είναι κάτι περαστικό αλλά ένα διαρκές πρόβλημα. Αφορά τον ίδιο τον καπιταλισμό ως σύστημα. Ας μην ξεχνάμε ότι το 2008 η ίδια η αστική τάξη έχασε κάθε εμπιστοσύνη στον ίδιο της τον εαυτό.

Έχουμε μπροστά μας μια μεγάλη περίοδο αγώνων, ο κόσμος καταλαβαίνει ότι φταίει ο ίδιος ο καπιταλισμός. Πρέπει να προχωρήσουμε και να βάλουμε τέλος στον καπιταλισμό. Έτσι ενώ το ατομικό μας μέλλον είναι χειρότερο, το πολιτικό μας μέλλον είναι καλύτερο.

Ερωτήσεις

1) Κ. Μάτσα: Ξέρουμε ότι ο Μαρξ λέει ότι ο νόμος πτώσης του ποσοστού κέρδους είναι η νέμεση του καπιταλισμού. Γιατί εσείς λέτε ότι δεν είναι βασικός;

2) Γ. Αγγελής: Δε βλέπετε καμία σύνδεση ανάμεσα στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους και αυτή τη μετακίνηση από το βιομηχανικό στο χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο;

Χιλέλ Τίκτιν: Ότι η στροφή στο χρηματιστικό κεφάλαιο οφείλεται στην πώση του ποσοστού κέρδους είναι ένα επιχείρημα που χρησιμοποιήθηκε στη Βρετανία. Ναι υπήρχε πώση αλλά γιατί; Εκείνη την περίοδο η ταξική πάλη ήταν αρκετά έντονη. Γενικά είμαι επιφυλακτικός ότι μονάχα η πτωτική τάση μπορεί να αλλάξει την στρατηγική της άρχουσας τάξης. Αν γίνει κάτι τέτοιο τότε αναρωτιέσαι γιατί η αστική τάξη δε μειώνει τους μισθούς αντί να τρέξει στο χρηματιστικό κεφάλαιο.

Το ζήτημα δεν είναι μόνο θεωρητικό αλλά αν συνδέεται και πως συνδέεται με την παρούσα κρίση. Είναι αλήθεια πως αν κανείς πρέπει να ξεκινήσει από την εργασιακή θεωρία της αξίας - και εγώ ξεκινάω από αυτήν - αναπότρεπτα οδηγείται στην αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου που οδηγεί στην

πτώση του ποσοστού κέρδους. Από αυτό δεν συνεπάγεται πως σε κάθε κρίση έχεις κρίση γιατί αυξήθηκε η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου και έτσι έπεσε το ποσοστό του κέρδους. Αν διαβάσετε τα αντίστοιχα κομμάτια του Κεφαλαίου δεν αναφέρεται σε κρίση εκεί. Η κεντρική θέση που παίρνει η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους στη μαρξιστική θεωρία της κρίσης έρχεται αργότερα από τον Γκρόσμαν και τον Πώλ Μάτικ. Ο Λένιν και ο Τρότσκι δεν αναφέρονται σε αυτήν. Δεν ήταν πριν από το 1950 σε συζήτηση μέσα στο Μαρξισμό αλλά κυριαρχεί σήμερα.

Το θέμα είναι ότι δε μπορούμε να μετρήσουμε στη βάση αξιών καθώς δεν έχουμε αξίες αλλά τιμές. Είναι σωστό ότι η συνολική αξία ισούται με το σύνολο των τιμών. Αλλά όταν αρχίζουμε να κόβουμε το σύνολο αυτό σε κομμάτια δεν υπάρχει λόγος να υπάρχει αντιστοιχία. Ιδιαίτερα εδώ τίθεται το ζήτημα της μη παραγωγικής εργασίας. Σε πολλά επιχειρήματα που συνδέονται με την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους παίρνουν την μη παραγωγική εργασία σα κόστος, σαν έξοδο. Και μονάχα όταν υπολογίζουν σα κόστος τη μη παραγωγική εργασία τότε εντοπίζουν πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους. Αλλά οι μη παραγωγικές δαπάνες έρχονται

από την υπεραξία και όχι αντίθετα. Ας πούμε η διαφήμιση χρηματοδοτείται από την υπεραξία. Το πρώτο πρόβλημα είναι η θεωρία της αξίας και να βρεις ποιοι είναι οι πραγματικοί αριθμοί. Δεν είναι αδύνατο αλλά μόνο αν έχεις ένα μεγάλο μαρξιστικό ινστιτούτο μπορείς να κάνεις αυτές τις μετρήσεις.

Το επόμενο πρόβλημα είναι τι είναι τα κέρδη; Όλοι ξέρουμε ότι καμία εταιρεία δε δηλώνει τα κέρδη της. Υπάρχουν πολλά από τα κέρδη των επιχειρήσεων σε παράκτιες εταιρείες. Για να έχεις μια πραγματική εικόνα των κερδών πρέπει να έχεις λογιστή να ανοίξει τα βιβλία τους και να τα δεις. Τα δημοσιοποιημένα στοιχεία τους δεν είναι σωστά. Επιπλέον στα κέρδη πρέπει να προσθέσουμε όχι μόνο αυτό που αναγνωρίζεται από τις εταιρείες σα κέρδος αλλά και το μισθό των μανάτζερ. Δε μπορείς να πεις για αυτούς που παίρνουν μισθό εκατοντάδες χιλιάδες ευρώ ότι είναι εργάτες. Ακόμα και αν δεν παίρνουν μεγάλο μισθό ελέγχουν εργάτες αλλά δεν είναι εργάτες. Υπήρχε μια εποχή που υπήρχαν αυτά τα λεφτά αλλά τώρα τα λεφτά είναι πολύ σημαντικά με όρους κέρδους επίσης. Δεν είναι μόνο τα κορυφαία στελέχη αλλά μια σειρά από στελέχη που παίρνουν τεράστιους μισθούς. Όλοι αυτοί οι μισθοί βγαίνουν από

υπεραξία. Είναι μισθοί που άλλοι τα συνυπολογίζουν σαν κόστος όταν μιλάνε για την πωτική τάση. Δηλαδή υπάρχει πολύ περισσότερο από αυτήν την αντλούμενη υπεραξία που αναγνωρίζεται και από την άλλη τα κέρδη που δηλώνουν είναι πολύ περισσότερα από αυτά που εμείς αναγνωρίζουμε.

Το ερώτημα είναι από ποιο σημείο και πέρα το ποσοστό κέρδους απασχολεί την αστική τάξη. Ας πούμε είναι 20% και πάει 18% ή και 12%. Και; Το ερώτημα είναι γιατί υπάρχει μπλοκαρισμένη επένδυση – όπου έτσι και αλλιώς υπάρχει μπλοκαρισμένη επένδυση σε συνθήκες μονωπωλιακές- γιατί σταματάνε και δεν κάνουν επενδύσεις. Όταν μπαίνουμε σε αυτό το ζήτημα είναι πολύ δύσκολο να απαντηθεί. Δεν λέω ότι δεν υπάρχει πωτική τάση του ποσοστού του κέρδους, γιατί φυσικά και υπάρχει. Αλλά δεν νομίζω ότι σε σχέση με την παρούσα κρίση μπορείς να κάνεις υποθέσεις με την πωτική τάση του ποσοστού κέρδους χωρίς να τους στηρίξεις. Σήμερα ξέρουμε ότι το χάσμα ανάμεσα στα κέρδη και τους μισθούς είναι το μεγαλύτερο από το 1945 όσον αφορά στις ΗΠΑ. Αλλά αν παίρνεις μόνο αυτά τα στοιχεία δε μπορείς να υπολογίσεις την πωτική τάση του ποσοστού κέρδους. Παρόλο που και εγώ πιστεύω ότι ενυπάρχει στην εργασιακή θεωρία της αξίας η πωτική τάση του ποσοστού κέρδους πιστεύω ότι

διάφοροι άνθρωποι την έχουν φειχοποιήσει.

Το κρίσιμο είναι η ταξική σχέση. Παίρνει έμμεσες μορφές στις σχέσεις ανάμεσα στους τομείς της οικονομίας και την επίδραση που έχουν στις Κυβερνήσεις. Δε μπορείς να μιλάς για την οικονομία χωρίς να ξετάξεις το ρόλο των Κυβερνήσεων. Παράδειγμα στη Βρετανία το 50% του ΑΕΠ είναι στα χέρια της Κυβέρνησης. Η αστική οικονομολογία, ο κευνσιανισμός κ.α, είναι πλήρως αποκομμένες από την πραγματικότητα. Παράγουν μια σειρά από εξισώσεις που είναι λάθος. Και όμως είναι η κυρίαρχη ιδεολογία. Το μόνο καλό που μπορεί να γίνει με αυτήν είναι ότι πρέπει να καταστραφεί.

Επηρεάζει επίσης και μαρξιστές αυτή η τάση. Αν είσαι σε τμήμα οικονομίας πρέπει να το διδαχθείς. Σε πολλούς όμως μαρξιστές βλέπουμε να προσπαθούν να αποδείξουν τη θεωρία του Μαξ με μαθηματικούς τύπους. Και ο ίδιος ο Μαξ χρησιμοποιούσε άλγεβρα. Το πρόβλημα είναι ότι το επίπεδο της αφαίρεσης είναι πολύ υψηλό οπότε είναι πολύ πιθανό το λάθος. Οπότε είναι καλύτερο να το αποφύγεις.

3) Θανάσης ?

- **Με τα μέτρα που έχουν ανακοινωθεί στον ιδιωτικό τομέα γίνεται μια προσπάθεια από τον ελληνικό καπιταλισμό να προσελκύσει ξένα κεφάλαια. Τίθε-**

νται καλύτεροι όροι για τον καπιταλισμό έτσι. Το ερώτημα είναι αν υπάρχει κάποια διέξοδος για το καπιταλιστικό σύστημα με αυτά.

Χ.Τίκτιν: Η μείωση μισθών θα τραβήξει κεφάλαια εδώ αν η εργατική τάξη το αποδεχτεί. Το ερώτημα είναι ότι αφού αυτά τα μέτρα θα παρθούν παντού γιατί να έρθουν εδώ και να μην πάνε αλλού να επενδύσουν.

- **Ανακοινώθηκε το γνωστό πακέτο των 700 δις στην Ευρώπη. Πως ακριβώς θα γίνει, έχουν χρήματα, θα τυπώσουν χρήματα, γιατί ο Τρισέ υπαινίχθηκε ότι θα υπάρξει άνοδος του πληθωρισμού.**

Χ. Τίκτιν: Το περισσότερο από το ποσό των 750δις δολάρια δεν θα πληρωθούν άμεσα, είναι εγγυήσεις. 440 δις εγγυήσεις. Αλλά δεν υποχρεούται κάθε χώρα να πληρώσει αμέσως αυτό το ποσό. Ποκαλείται πληθωρισμός. Προς το παρόν όμως έχεις πολύ μεγάλη ανεργία μη χρησιμοποιούμενους πόρους και άρα αποπληθωρισμό.

- **Μια ερώτηση για το κινέζικο γιουάν επειδή ο αμερικάνικος τύπος έχει φαγωθεί να ζητά την ανατίμηση του γιουαν. Πέρα από το οφθαλμοφανές ότι θέλουν να έχουν καλύτερο περιβάλλον τα αμερικάνικα κεφάλαια υπάρχει κανένας άλλος βαθύτερος λόγος που γίνεται αυτό;**

Χ. Τίκτιν: Η Κίνα θα αντισταθεί στις πιέσεις για ανατίμηση του ρεμίμπι. Έχουν ήδη πρόβλημα, ήδη μειώνονται οι εξαγωγές τους άρα δε θα δεχτούν εύκολα να ανατιμήσουν το νόμισμά τους.

4) Δ. Κατσαγάνης:

-Ποια είναι η κατάσταση στη Βρετανία και ποια η σχέση μεταξύ Βρετανίας και Γαλλογερμανικού άξονα;

Χ. Τίκτιν: Είναι σαφές ότι αυτή τη στιγμή η κάθε κυβέρνηση λειτουργεί υπέρ του συμφέροντος της άρχουσας τάξης της κάθε μίας από αυτές τις χώρες. Η Βρετανία είναι πολύ δεμένη με τις ΗΠΑ άρα στέκεται μεταξύ ΗΠΑ και Ε.Ε και έτσι τα συμφέροντά της είναι διαφορετικά από την Γαλλία και Γερμανία. Φυσικά η Γερμανία προσπαθεί να επιβάλλει την ηγεμονία της και αυτό φάνηκε στην περίπτωση της Ελλάδας αλλά δε μπορεί να το κάνει και στις άλλες χώρες. Το πόσο δυνατή θα γίνει η γερμανική αστική τάξη θα εξαρτηθεί από το τι θα κάνει η εργατική τάξη της γερμανίας.

5) (...)

-Αυτή τη στιγμή των αναμετρήσεων εμείς οι μεγαλύτερες γενιές κοιτάμε πώς να τις αντιμετωπίσουμε. Ως καθηγητής τι μήνυμα αισιοδοξίας μπορεί να δώσει στους νέους;

Χ.Τίκτιν: Όταν είμουν 19 χρονών κόλαγα στη Νότια Αφρική αφίσσες ενάντια στο απαο-

τχάιντ. Μερικές εβδομάδες αργότερα η μυστική αστυνομία μπήκε στο σπίτι μου για να ψάξει. Πριν την ανάκριση ο πατέρας μου που ήταν τροτσκιστής με έστειλε να βρω την ηγεσία του τροτσκιστικού κόμματος στην Ν Αφρική. Η συμβουλή που μου έδωσαν ήταν ότι σε συνθήκες παρανομίας δεν έπρεπε να εκτεθώ. Εγώ είπα στο συνομιλητή μου ότι κάτι πρέπει να κάνω ενάντια στο Απαρτχάιντ. Και αυτός με ρώτησε «Γιατί; Ο σοσιαλισμός δεν θα έρθει αύριο. Εγώ δε θα δω το σοσιαλισμό αλλά εσύ μπορείς να το δεις στο τέλος της ζωής σου». Με αυτό κατά νου μπορούμε να είμαστε αισιόδοξοι.

6) (...)

-Αναφερθήκατε αρκετές φορές στο ρόλο των συνδικάτων. Γιατί είναι απαραίτητη η διαμεσολά-

βηση μιας τέτοιας μορφής στη συγκεκριμένη περίοδο; Πιστεύω δεν είναι απαραίτητη.

Χ. Τίκτιν: Είμαι εξαιρετικά κριτικός σε σχέση με τη γραφειοκρατικοποιημένη φύση των συνδικάτων. Και οποιαδήποτε αλλαγή θα έρθει μέσα από σοβιέτ, από επαναστατικά κόμματα κτλ. Εκείνο που λέω είναι ότι τα συνδικάτα δε μπορούν να συνεχίσουν να λειτουργούν όπως τώρα. Ή θα αλλάξουν ή θα καταρρεύσουν.

Τα πρώτα συνδικάτα δεν ήταν γραφειοκρατικές οντότητες. Φυσικά η εργατική τάξη είναι καλύτερο να βρει ανώτερες μορφές οργάνωσης. Αν δε μπορεί να βρει πρέπει να κοιτάξει να χρησιμοποιήσει το σωματείο. Αν το σωματείο έχει γραφειοκρατική δομή θα διαλυθεί και θα κοιτάξει κάποια άλλη μορφή οργάνωσης.

Η ΚΡΙΣΗ ΧΡΕΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ – ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΖΩΝΗΣ

Γιάννης Αγγέλης

Εις επίρρωση των όσων έλεγε ο σύντροφος Χιλλέλ Τίκτιν για την στρατηγική της άρχουσας τάξης στα επόμενα χρόνια αρκεί κανείς να δει ότι το σύνολο της περιστολής των δαπανών στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Από τις δημόσιες δαπάνες των κρατών μέσω των προγραμμάτων δημοσιονομικής εξυγίανσης έχουν αποφασίσει να αφαιρέσουν τα επόμενα τρία χρόνια ποσό που φθάνει τα 300 δις ευρώ και ενδέχεται να το ξεπεράσει.

Αν προσθέσει κανείς τα προγράμματα που έχουν ανακοινωθεί το τελευταίο δεκαπενθήμερο, ξεπερνάμε το ποσό 310 – 330 δις ευρώ. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη μείωση δημόσιων δαπανών στην ιστορία του ευρωπαϊκού καπιταλισμού και μάλιστα σε μια ομάδα χωρών που είναι η ισχυρότερη μέχρι τώρα στην ευρωζώνη.

Παρ' όλα αυτά και παρά το γεγονός ότι αυτός ο αριθμός έρχεται να επιβεβαιώσει την εκτίμηση του συντρόφου Τίκτιν εν τούτοις έχω μια επιφύλαξη όσον αφορά τη δυνατότητα αυτής της στρατηγικής να έχει αποτέλεσμα ακόμα και όχι βραχυπρόθεσμα.

Όταν κατάρρευσε η Lehman Brothers και ακολούθησε ο πανικός που υποχρέωσε τις 20 πλουσιότερες χώρες του κόσμου - αυτό που σήμερα ονομάζεται G-20- να μαζευτούν τον Νοέμβριο του 2008 και να αποφασίσουν να ριξουν τεράστια ποσά κεφαλαίων αφενός στο τραπεζικό σύστημα για να το κρατήσουν όρθιο και ανοιχτές τις τράπεζες και αφετέρου στις οικονομίες κυρίως στις ΗΠΑ αλλά και σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες (Γαλλία, Γερμανία κ.α.), το βασικό σενάριο στρατηγικής που είχε διαμορφωθεί και εξακολουθούσε να εξελίσσεται μέχρι και το 2009 είχε δύο σκέλη:

- Το ένα ήταν η διατήρηση αυτών των προγραμμάτων ενίσχυσης των οικονομιών με δανεικά τουλάχιστον μέχρι το 2011.
- Το δεύτερο -που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται από τα μέσα του 2009- συμπλήρωνε το πρώτο και αφορούσε τις κεντρικές τράπεζες, οι οποίες διαμόρφωσαν τη στόχευση της απόσυρσης των έκτακτων μέτρων ήδη από την 1-1-2010. Τα μέτρα ήταν η παροχή ρευσ-

τότητας στο τραπεζικό σύστημα και τις επί μέρους χώρες μέσω δημοπρασιών δωδεκάμηνης και εξαμήνης διάρκειας, ενώ πριν από την κρίση ήταν σπάνιες (σ.σ. οι δημοπρασίες) εκείνες όπου δίνονταν ρευστότητα σε διάρκεια τριών μηνών. Δηλαδή η ΕΚΤ και οι άλλες κεντρικές τράπεζες είχαν ανοίξει τους κρουσούς παροχής ρευστότητας προκειμένου να συμπληρώσουν το πρώτο σκέλος, δηλαδή την κρατική χρηματοδότηση. Το σενάριο ήταν οι δημόσιες δαπάνες να συνεχίζουν να στηρίζουν την οικονομία μέχρι το 2011 και η ΕΚΤ από την 1-1-2010 να αρχίσει να κλείνει τη ροή δανεικού κεφαλαίου προς τις οικονομίες. Που είμαστε τώρα, ενάμιση χρόνο μετά;

Το βασικό σενάριο που υλοποιείται τώρα στην ευρωζώνη είναι σχεδόν το αντίθετο -και στα δύο σκέλη του- με αυτή η δραματική αφαίρεση δημόσιων δαπανών με την οποία χτυπιέται το ασφαλιστικό, οι παροχές, οι υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, οι μισθοί - εν ολίγοις τα πάντα- και παράλληλα η ΕΚΤ που πράγματι άρχισε να εφαρμόζει αυτά τα μέτρα από την 1-1-2010 σήμερα

έχει αναδιπλωθεί και κάνει το ακριβώς αντίθετο.

Η μετεξέλιξη δηλαδή της χρηματοπιστωτικής κρίσης σε κρίση κρατικού χρέους, υποχρέωσε την άρχουσα τάξη να ανατρέψει και τα δύο σκέλη αυτής της στρατηγικής (και το δημοσιονομικό και το τραπεζικό). Και αυτό με τις τελευταίες εξελίξεις του Μαΐου υπογραμμίζει ένα πράγμα στη βάση της προηγούμενης διαπίστωσης. Οτι ενώ έχουμε επιλογή κεντρικών στρατηγικών από την πλευρά της άρχουσας τάξης έχουμε επίσης μια πολύ γρήγορη ανατροπή αυτών των στρατηγικών από την εξέλιξη της κρίσης και τις αντιδράσεις του εργατικού κινήματος, των μαζών ευρύτερα και όλων όσοι θίγονται από αυτές.

Από αυτήν την άποψη έχουμε κάθε λόγο να συμμεριστούμε την άποψη που εξέφρασε στο τέλος ο Χ. Τίκτιν, αλλά επίσης να υπογραμμίσουμε ότι πρόκειται για μια κρίση - με τα χαρακτηριστικά που ανέλυσε ο σύντροφος - που ακριβώς επειδή έχει αυτό το βάθος και αυτή την έκταση, δεν επιτρέπει στην άρχουσα τάξη την επιβολή ενιαίων, μη αντιφατικών, στρατηγικών με ορίζοντα παραπάνω από το 15ήμερο!

Αυτά που συμβαίνουν τις τελευταίες μέρες επιβεβαιώνουν αυτή την εκτίμηση. Το γεγονός αυτό μας κάνει να θεωρούμε περισσότερο από βέβαιο ότι πολύ σύντομα η "κοινή πολιτική" θα μεταστροφεί σε πολιτική επι-

βίωσης του ενός εις βάρος του άλλου, τόσο μεταξύ ΗΠΑ, Κίνας, Ιαπωνίας, Ευρώπης όσο και στο εσωτερικό της Ευρωζώνης.

Ιδιαίτερα στο εσωτερικό της ευρωζώνης δεν είναι δύσκολο να προβλέψει κανείς ότι οι τρομακτικές ανισομέρειες θα πυροδοτηθούν από την κρίση του χρέους σε τέτοιο βαθμό που θα απειλήσουν με ακύρωση την αποτελεσματικότητα των μέτρων που έχουν ληφθεί για την "διάσωση" της Ελλάδας.

Όπως ανακοίνωσε η ΕΚΤ με δηλώσεις των μελών του Κεντρικού Συμβουλίου της στα μέσα του 2009 και το επιβεβαίωσε το φθινόπωρο με ανακοινώσεις στις τράπεζες, από τις αρχές του 2010 θα άρχιζε να σηκώνει το φρένο και να κλείνει τις κάνουλες. Το πρώτο πράγμα που συνέβη τότε μετά από τις σχετικές ανακοινώσεις ήταν ότι οι οίκοι αξιολόγησης (Moody's, S&P, Fitch) άρχισαν να υποβαθμίζουν εκείνο το σημείο της αλυσίδας που ήξεραν ότι είναι το πιο αδύνατο για όλα όσα είχαν προηγηθεί.

Τι έγινε;

- Στις 8-12-2009 η Fitch υποβαθμίζει την Ελλάδα κατά 1 βαθμίδα, στις 16-12-2009 η S&P υποβαθμίζει την Ελλάδα κατά ακόμα 1 βαθμίδα, στις 22-12-2009 η Moody's, η πιο φιλική στην Κυβέρνηση, την υποβαθμίζει επίσης.
- Η Κυβέρνηση στις 15-1-2010 ανακοινώνει το Πρώτο Πρόγραμμα Σταθερότητας, στη

βάση του Προϋπολογισμού του Δεκέμβρη που στην πραγματικότητα ήταν το πρώτο πακέτο μέτρων. Το Φλεβάρη 2010 εγκρίθηκε από το Eurogroup.

Τότε τα Spreads (δηλαδή η διαφορά επιτοκίων δανεισμού του ελληνικού δημοσίου από τα αντίστοιχα γερμανικά) είχαν ανέβει στα ουράνια.

Με την ανακοίνωση των προγραμμάτων έπεσαν, αλλά λίγο. Ακόμα και όταν εγκρίθηκε το πρόγραμμα από το Eurogroup πάλι η πτώση ήταν πολύ μικρή. Πληροφορηθήκαμε εκ των υστέρων ότι εκείνον τον Φεβρουάριο είχε έρθει στην Ελλάδα ο αντιπρόεδρος της ΕΚΤ Λουκάς Παπαδήμος. Είχε ζητήσει από την Κυβέρνηση να αφήσει στην άκρη το πακέτο που είχε ανακοινώσει και - κατά τις συστάσεις του Συμβουλίου της ΕΚΤ - να ανακοινώσει ένα πακέτο αντίστοιχο με αυτό που τώρα ανακοινώθηκε.

Τότε ο Παπανδρέου - περίεργο αν σκεφτεί κανείς την έλλειψη οξύνοιας που τον χαρακτηρίζει - απάντησε ότι δε θα το κάνει αυτό, θα πάει με ό,τι είχε μέχρι τότε, και θα επιμείνει σε αυτή τη γραμμή μέχρι το ελληνικό πρόβλημα να γίνει ευρωπαϊκό.

Στις 3-3-2010 καλείται η Κυβέρνηση να ανακοινώσει νέο πακέτο.

Στις 25-3-2010 το πακέτο εγκρίνεται και αποφασίζεται ταυτόχρονα ότι θα δοθεί βοήθεια

στην Ελλάδα (χωρίς να διευκρινισθεί τι και πώς) για να μη διαχυθεί η δημοσιονομική κρίση του χρέους σε ολόκληρη τη ευρωζώνη. Ταυτόχρονα η ΕΚΤ ανακοινώνει και επισήμως την αναδίπλωσή της έναντι της πολιτικής που είχε εξαγγείλει πριν ένα μήνα δια του Παπαδήμου, ότι δηλαδή δεν επρόκειτο να κάνει εξαίρεση για καμία χώρα όσον αφορά στην αποδοχή των κρατικών ομολόγων χαμηλής αξιολόγησης.

Ήταν η πρώτη μεγάλη ανατροπή στην πολιτική της ΕΚΤ

μαζί με αυτήν που είχε ανακοινωθεί 25 μέρες πριν, όταν το ΔΣ της ΕΚΤ ανακοίνωσε ότι ξανασκέφτεται τη διακοπή μακροχρόνιων χορηγήσεων στις τράπεζες.

Από τις 3-3-2010 μέχρι τις 3-5-2010, όταν οριστικοποιήθηκε το πακέτο των 110 δις, είχαμε αλλεπάλληλες συναντήσεις της Ευρωζώνης όπου το κεντρικό ζήτημα ήταν ότι η κρίση χρέους στην Ελλάδα δεν είναι της Ελλάδας αλλά της Ευρωζώνης.

Πόσο μεσολάβησε από τις 3-5-2010 μέχρι να ανακοινώσει η ευρωπαϊκή άρχουσα τάξη το δεύ-

τερο πακέτο των 750 δις; Μόλις 7 μέρες!

Η σφοδρότητα της κρίσης είναι τέτοια που ακόμα και μια οικονομική ποσότητα σαν αυτή της Ελλάδας – μόλις το 2,7% του ευρωπαϊκού ΑΕΠ- ήταν αρκετή ώστε αυτή η μικρή τρύπα να ανοίξει τόσο που να απειλεί να καταπιεί ολόκληρη την ευρωζώνη...

Ήμασταν σε μια εκδήλωση με το σ. Σάββα Μιχαήλ στις 9 Μάη όταν την επόμενη μέρα αποφασίστηκε το πακέτο. Σε εκείνη τη συνάντηση είχε μπει το θέμα ότι η κρίση διαχέεται με ταχύτητα

αστραπής- αυτό δε σημαίνει ότι η άρχουσα τάξη δε θα έκανε τα πάντα για να τη σταματήσει- και λέγαμε ότι δεν αποκλείεται να έχουμε μια ευθεία παραβίαση του Συμφώνου Σταθερότητας προκειμένου να αντιμετωπισθεί η τρικυμία και να κλείσει η τρύπα. Πράγματι αυτό έγινε την επόμενη μέρα και το πακέτο των 750 δις ευρώ είναι η επιβεβαίωση ότι έχουν πετάξει το Σύμφωνο Σταθερότητας και το Άρθρο 125 που απαγορεύει τη διάσωση χωρών της ευρωζώνης, στα σκουπίδια, ότι και αν λένε για να στηρίξουν όλα αυτά τα Προγράμματα Σταθερότητας που προσπαθούν να επιβάλλουν σε κάθε χώρα. Τι μπορούν να κάνουν τώρα; Υπάρχουν διάφορα σενάρια.

Ένα από τα πιθανολογούμενα είναι το ευρωομόλογο. Δεν αποκλείεται μέσα σε αυτό τον πανικό είτε το φθινόπωρο είτε αργότερα να δούμε να ανατίθεται στην ΕΚΤ και την Κομισιόν η έκδοση ευρωομολόγου για να καλυφθούν οι ανάγκες χωρών που δε μπορούν να δανειστούν, όπως η Ελλάδα, η Ιρλανδία, η Ισπανία κ.α.

Τι θα σημαίνει όμως αυτό; Γιατί πολλοί, ιδιαίτερα μέσα στο ΣΥΡΙΖΑ, εμφανίζουν αυτό το ευρω-ομόλογο σαν την πανάκεια που θα λύσει την κρίση του συστήματος. Στην πραγματικότητα η έκδοση ενός ευρωομολόγου με το οποίο θα δανειζεται ένας ευρωπαϊκός οργανισμός για

λογαριασμό αυτών που δε μπορούν να δανειστούν δεν είναι τίποτα άλλο παρά η ενσωμάτωση σε ένα μεγαλύτερο επίπεδο της αναξιοπιστίας των κρατών στο τελευταίο σημείο καταφυγής, είτε στην ΕΚΤ, είτε σε όποιον άλλο οργανισμό θα φτιάξουν. Όπως έκαναν με τα κράτη που φορτώθηκαν τα χρέη των τραπεζών, αυτό το ευρωομόλογο δεν θα κάνει τίποτα άλλο από την μεταφορά της αναξιοπιστίας στο τελευταίο «καταφύγιο» του ευρω-συστήματος την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Στην πραγματικότητα θα είναι άλλο ένα βήμα βαθύτερα στην κρίση του χρέους με αντάλλαγμα λίγο περισσότερο χρόνο, τεντώνοντας το ελατήριο της κρίσης του χρέους ακόμα πιο δυνατά προς το τέλος του. Εδώ τίθεται ένα σοβαρότερο ερώτημα.

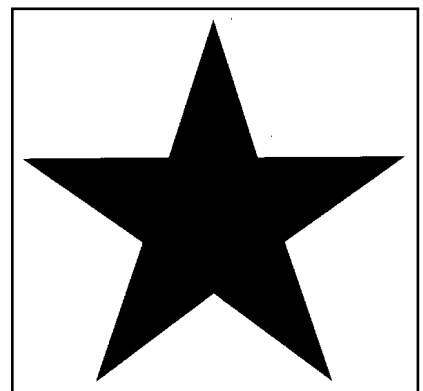
Αυτή η συζήτηση περί πρωτοβουλιών ρύθμισης αυτής της ανεξέλεγκτης αγοράς του πλασματικού κεφαλαίου είναι μια συζήτηση με νόημα ή όχι; Στην πιο αστεία της μορφή εκδηλώθηκε όταν η Μέρκελ αποφάσισε, χωρίς να ενημερώσει κανέναν, να απαγορεύσει κάθε είδος κερδοσκοπικών συναλλαγών (short shelling) στα γερμανικά ομόλογα.

Οι συναλλαγές αυτές σε ένα απειροελάχιστο ποσοστό γίνονται στη Γερμανία. Στο μεγαλύτερο μέρος γίνονται στην Αμερική και Βρετανία που αρνούνται κάθε ρύθμιση πάνω στο θέμα. Ο

λόγος που το έκανε αυτό η Μέρκελ δεν ήταν τόσο τα γερμανικά ομόλογα ή η άσκηση πίεσης στους υπόλοιπους της ευρωζώνης.

Στην πραγματικότητα κινδύνευαν οι μεγάλες γερμανικές τράπεζες οι οποίες είχαν αρχίσει στο πιο ακραίο σημείο κανιβαλισμού να κερδοσκοπούν πάνω στις δικές τους μετοχές μέσω τρίτων τραπεζών με το λεγόμενο short selling που απαγόρευσε η Μέρκελ. Τώρα συζητάνε να το απαγορέψουν για όλες τις μετοχές του χρηματιστηρίου. Αλλά αυτοί οι τεράστιοι όγκοι κεφαλαίου έχουν δημιουργηθεί σε αυτόν τον πλανήτη. Δεν μπορείς να τους πάς στον Άρη για να απαλλάξεις τη γη από την παρουσία τους.

Είναι μέρος της λειτουργίας του συστήματος, έχουν παραχθεί μέσα από την διαδικασία επέκτασης του κεφαλαίου και ακριβώς επειδή έχουν παραχθεί μέσα από αυτήν τη διαδικασία έχουν αρχίσει να κανιβαλίζουν το σύστημα από τα μέσα.

Ερωτήσεις

1) Στο θέμα της εισήγησης, των επιλογών της άρχουσας τάξης, σήμερα ο Δελαστίκ σε ένα άρθρο του έλεγε ότι είναι μυθεύματα τα περί εξόδου της Γερμανίας από το Ευρώ και τα περί αποπομπής της Ελλάδας από το Ευρώ που έχουν στόχο να τρομοκρατήσουν την εργατική τάξη για να αντιδράσει όσο το δυνατό λιγότερο στα μέτρα. Θα ήθελα ένα σχόλιο.

2) Τι σημαίνει για τις αντιφάσεις της Ευρώπης η πτώση του ευρώ σε σχέση με το δολάριο και που μπορεί να οδηγήσει;

Γιάννης Αγγέλης: Όσον αφορά στη σχέση ευρώ δολαρίου πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι κανείς δε μπορεί να κάνει το μάγο στην αγορά συναλλάγματος και να κάνει προβλέψεις. Αυτό που είναι βέβαιο είναι ότι πρέπει να διακρίνουμε αυτή τη στιγμή ότι δεν πέφτει το ευρώ και ανεβαίνει το δολάριο αλλά στην πτώση συνολικά των νομισμάτων απλώς το ένα έχει μεγαλύτερη ταχύτητα στην πτώση του από το άλλο.

Γιατί στη βάση αυτής της απαξίωσης βρίσκεται η κρίση για την οποία συζητάμε σήμερα. Αυτά τα νομίσματα αντικατοπτρίζουν οικονομίες και την πραγματική κατάσταση των οικονομιών. Βέβαια η σχετική

θέση τους επηρεάζεται από την εμπιστοσύνη στις χώρες που εκφράζουν και δεύτερο από τα παιχνίδια της αγοράς που γίνονται εξαιτίας αυτού του τεράστιου όγκου συναλλαγών κεφαλαίου, που μέσα στις αγορές συναλλάγματος σε ποσοστό 68% γίνονται εκτός οργανωμένων αγορών, έξω από κάθε έλεγχο. Καταλαβαίνουμε πόσο επηρεάζουν με τον όγκο τους και με την εξωθεσμική τους δράση τη διαμόρφωση των τιμών. Είναι βέβαια σαφές ότι στην σχέση ευρώ δολαρίου βαραινεί αφ' ενός η εξέλιξη της κρίσης του χρέους στην ευρωζώνη και αφ' εταίρου οι δυνατότητες της FED να χρησιμοποιούν την νομισματική τους πολιτική για να μετακυλύουν μέρος του κόστους της κρίσης τους στους άλλους μέσω της υποτίμησης ή ανατίμησης του δολαρίου.

Όσον αφορά το κατά πόσο είναι μύθευμα τα περί εξόδου της Γερμανίας από το ευρώ ή του εξοστρακισμού της Ελλάδας από το ευρώ, νομίζω ότι έχει ένα πρόβλημα ο συγκεκριμένος σύντροφος με τη λέξη μυθεύματα. Μύθευμα θεωρούσε την κρίση, τη χρεοκοπία του ελληνικού καπιταλισμού, μύθευμα θεωρεί τη διάλυση του ευρώ. Ενδεχομένως καταλαβαίνουμε διαφορετικά τι σημαίνει μύθευμα εμείς και ο κ. Δελαστίκ.

Εάν αυτή τη στιγμή κοιτάξει κανείς τη ζώνη του ευρώ θα διαπιστώσει αυτή τη τρομακτική ανισορροπία η οποία αποτυπώνεται στα απολύτως αντίθετα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών μεταξύ π.χ Γερμανίας και Ελλάδας ή γενικά ευρωπαϊκού νότου και βορρά. Η ταυτόχρονη παρουσία τους σε έναν σχηματισμό όπως είναι η ΟΝΕ σε συνθήκες πτώσης του σταλινισμού στη Σοβιετική Ένωση και ανάκαμψης των οικονομιών ήταν κάτι που μπορούσε να υπάρχει χωρίς να προκαλεί αναταραχή. Γιατί σε τέτοιες συνθήκες οι Έλληνες ή οι Πορτογάλοι μπορεί να δανείζονται για να αγοράζουν μερσεντές ή Μπος ψυγεία. Σε συνθήκες κρίσης για να εξακολουθήσουν να υπάρχουν οι δύο οικονομίες μαζί θα πρέπει ή ο ένας να μετατραπεί σε στρατόπεδο συγκέντρωσης ή ο άλλος να βγάλει λεφτά από την τσέπη και να χρηματοδοτεί την επιβίωση των αδύναμων.

Αυτό είναι πραγματικότητα που ζει ο ευρωπαϊκός καπιταλισμός σήμερα και που απειλεί με πολύ εμφανή τρόπο τη δυνατότητα διατήρησης του ευρώ ή τη δυνατότητα διατήρησης τόσων αντίθετων οικονομιών μέσα στο ευρώ. Από αυτήν την άποψη νομίζω ότι ο κ. Δελαστίκ πρέπει να επανεξετάσει το πώς χρησιμοποιεί την λέξη μύθευμα.

ΗΠΑ – ΕΛΛΑΔΑ: ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Γιώργος Οικονομάκης (Πανεπιστήμιο Πάτρας)
Μάνια Μαρκάκη (Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο)
Αλέξης Αναστασιάδης (Πανεπιστήμιο Πάτρας)
Γιώργος Παπαλεξίου (Πανεπιστήμιο Πάτρας)

Το παρόν κείμενο αποτελεί σύνοψη της παρουσίασής μας στο *Διήμερο Μαρξιστικής Θεωρίας «Παγκόσμια Καπιταλιστική Κρίση και Ελλάδα»*, που οργάνωσαν η εφημερίδα «Νέα Προοπτική» και το περιοδικό «Critique» (28-29 Μάη στη Νομική). Το πρώτο μέρος της παρουσίασής μας που αφορούσε την κρίση στις ΗΠΑ βασίστηκε στο άρθρο των Γ. Οικονομάκη, Α. Αναστασιάδη και Μ. Μαρκάκη, “US Economic Performance from 1929 to 2008 in Terms of the Marxian Theory of Crises, with Some Notes on the Recent Financial Crisis”, το οποίο θα δημοσιευτεί στο επιστημονικό περιοδικό *Critique* (Vol. 38, No. 3, August 2010, pp. 461-483). Στο παρόν κείμενο θα εκθέσουμε μια περίληψη αυτής της μελέτης. Το δεύτερο μέρος της παρουσίασής

μας αφορούσε την κρίση χρέους της ελληνικής οικονομίας. Ήταν μια προκαταρκτική αποτύπωση ενός σχεδιασματος μελέτης η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη. Στο παρόν κείμενο θα εκθέσουμε μια μικρή περίληψη αυτού του σχεδιασματος της υπό εξέλιξη μελέτης, κυρίως με τη μορφή σχολιασμών σε στατιστικά δεδομένα και πρώτων-προσωρινών σκέψεων για παραπέρα ανάπτυξη. Θα πρέπει στο σημείο αυτό να επισημάνουμε ότι αν στην περίπτωση των ΗΠΑ θεωρήσαμε, άρρητα, ότι ο «νόμος» της «ανισόμετρης ανάπτυξης» (Λένιν) εμπεριέχεται στα αποτελέσματα της μελέτης μας, στην ελληνική περίπτωση θεωρούμε ότι η μελέτη θα πρέπει να εστιάσει κυρίως σε ιδιαιτερότητες της αναπτυξιακής υστέρησης του ελληνικού καπιταλισμού.

Α. ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΛΟΣΕΙΣ ΤΩΝ ΗΠΑ ΑΠΟ ΤΟ 1929 ΕΩΣ ΤΟ 2008 ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

1. Η μαρξική θεωρία των κρίσεων

«Σε κανένα πεδίο της πολιτικής οικονομίας δεν κυριαρχεί μια τόσο μεγάλη διάσταση απόψεων, όσο σε αυτό της διερεύνησης των οικονομικών κρίσεων».¹

Εντός της μαρξιστικής προβληματικής εμφανίζονται διακριτά ρεύματα, με αντιστοιχίσεις στο έργο του Μαρξ, από το οποίο δεν λείπουν οι αντιφάσεις, αναφορικά με τον κύριο αιτιώδη παράγοντα των κρίσεων.²

Σύμφωνα με τον Μαρξ, οι κρίσεις χαρακτηρίζονται από μια «πληθώρα κεφαλαίου»³ δηλαδή

1. Natalie Moszkowska, *Zur Kritik moderner Krisentheorien* (Prag: Paul Kacha Verlag, 1935), σελ. 36. Βλ. επίσης Simon Clarke, *Marx's Theory of Crisis* (London: Macmillan, 1994).

2. Αναλυτικότερα σε Γιάννης Μηλιός, Δημήτρης Δημούλης και Γιώργος Οικονομάκης, *Η Θεωρία του Μαρξ για τον Καπιταλισμό: Πλευρές μιας θεωρητικής και πολιτικής ρήξης* (Αθήνα: νήσος, 2005).

3. Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Τόμος 3ος (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1978), σελ. 317.

μια υπερπαραγωγή κεφαλαίου. «Υπερπαραγωγή κεφαλαίου... σημαίνει... υπερπαραγωγή μέσων παραγωγής – μέσων εργασίας και μέσων συντήρησης – που μπορούν να λειτουργήσουν σαν κεφάλαιο».⁴ Η λειτουργία του κεφαλαίου προϋποθέτει την εξασφάλιση ενός ποσοστού κέρδους το οποίο ανταποκρίνεται σε ό,τι «απαιτεί η 'υγιής', 'ομαλή' ανάπτυξη του κεφαλαιοκρατικού προτσές παραγωγής».⁵ Αυτό το ποσοστό κέρδους είναι «το συνηθισμένο ποσοστό κέρδους».⁶ «Το συνηθισμένο ποσοστό του κέρδους δεν πρέπει να θεωρούμε σαν ένα νούμερο συγκεκριμένο, ούτε μεγαλύτερο ούτε μικρότερο. ... Από τη στιγμή που το ποσοστό του κέρδους πέφτει κάτω από το συνηθισμένο του επίπεδο, αρχίζει από την πλευρά των κεφαλαιοκρατών ο περιορισμός των επιχειρήσεων».⁷ Επομένως, το πρόβλημα της «πραγματοποίησης» της υπεραξίας (υποκατανάλωση) είναι μια συνέπεια του προβλήματος της κερδοφορίας. Ο περιορισμός των επιχειρήσεων από

την πλευρά της καπιταλιστικής τάξης, όταν το ποσοστό του κέρδους πέσει κάτω από το συνηθισμένο του επίπεδο, εμφανίζεται με τη μορφή των απούλητων (καταναλωτικών και επενδυτικών) εμπορευμάτων, δηλαδή ως μείωση της καταναλωτικής ικανότητας.⁸ Άλλωστε, όπως επισημαίνει ο Μαρξ, «[η] παραπανήσια μάζα των εμπορευμάτων είναι πάντα σχετική, δηλαδή παραπανήσια μάζα με ορισμένες τιμές. Οι τιμές στις οποίες απορροφούνται έπειτα τα εμπορεύματα είναι καταστροφικές για τον παραγωγό ή για τον έμπορο».⁹ Η εκ της ελλειπούς κερδοφορίας προκαλούμενη υποκατανάλωση, ωστόσο, αντεπιδρώντας αρνητικά στο βαθμό χρησιμοποίησης του κεφαλαίου οδηγεί σε επίταση της πώσης του ποσοστού του κέρδους, αν δεχτούμε ότι «[μ]ειούμενος βαθμός απασχόλησης του κεφαλαίου σημαίνει... μειούμενο ποσοστό κέρδους».¹⁰ Εφόσον, «οι κλάδοι που παράγουν μέσα παραγωγής εμφανίζονται ως προστάδια της παραγωγής

μέσων κατανάλωσης», η κρίση ξεκινά ως υπερπαραγωγή μέσων παραγωγής αλλά εκδηλώνεται ως υπερπαραγωγή μέσων κατανάλωσης,¹¹ η οποία και αποτελεί την άμεσα αισθητή «μορφή εμφάνισης» της κρίσης.¹²

1.1. Η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου και το ποσοστό του κέρδους

Αναπτύσσοντας τη θεωρία του για το «Νόμο της Τάσης του Ποσοστού του Κέρδους να Πέφτει»,¹³ ο Μαρξ επεχείρησε κατά πρώτον να δείξει ότι η τεχνολογική καινοτομία – που εισάγεται στην παραγωγή από τον ατομικό καπιταλιστή στο πλαίσιο του οικονομικού ανταγωνισμού με σκοπό την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, και έτσι του ποσοστού της υπεραξίας – μπορούσε να αποτελέσει την αιτία μιας πτωτικής τάσης στο ποσοστό του κέρδους για την καπιταλιστική τάξη ως όλο.

Η μαρξική ανάλυση βασίζεται στις έννοιες της τεχνικής σύνθε-

4. Στο ίδιο, σελ. 323.

5. Στο ίδιο.

6. Καρλ Μαρξ, *Θεωρίες για την Υπεραξία*, Μέρος 2ο (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1982), σελ. 575.

7. Πολ Σουήζυ, *Η Θεωρία της Καπιταλιστικής Ανάπτυξης* (Αθήνα: Gutenberg, χωρίς χρονολογία έκδοσης), σελ. 165.

8. Μηλιός, κ.ά., όπ.π., σελ. 238.

9. Καρλ Μαρξ, *Θεωρίες για την Υπεραξία*, Μέρος 2ο, όπ.π., σελ. 589.

10. Γιώργος Σταμάτης, «Η κρίση και οι αυταπάτες για το ξεπέρασμά της», *Θέσεις*, τ. 15 (Απρίλιος - Ιούνιος 1986), σελ. 7-14, 9.

11. Nikolai Bukharin, *Imperialism and the Accumulation of Capital*, in Rosa Luxemburg and Nikolai Bukharin *Imperialism and the Accumulation of Capital*, edited by Kenneth J. Tarbuck (London: Allen Lane, The Penguin Press, 1972), σελ. 208-209, 227-228.

12. Μηλιός κ.ά., όπ.π., σελ. 282

13. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Τόμος 3ος, όπ.π., σελ. 267 κ.ε.

σης του κεφαλαίου (η ποσότητα των μέσων παραγωγής σε υλικούς όρους ανά μονάδα ζωντανής εργασίας) και αξιακής (ή οργανικής) σύνθεσης του κεφαλαίου (ο λόγος του σταθερού προς το μεταβλητό κεφάλαιο, σε αξιακούς όρους).¹⁴ Στον 3^ο Τόμο του *Κεφαλαίου* ο Μαρξ ξεκινά την ανάλυσή του για την πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους υποστηρίζοντας: «νόμος του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής είναι ότι με την ανάπτυξή του συντελείται μια σχετική μείωση του μεταβλητού κεφαλαίου σε σχέση με το σταθερό κεφάλαιο, επομένως και σε σχέση με το συνολικό κεφάλαιο που τίθεται σε κίνηση».¹⁵ Δεδομένου ότι η τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου αυξάνεται με τη συσσώρευση και την τεχνολογική καινοτομία, ο Μαρξ υποστήριξε ότι αν όλοι οι άλλοι παράγοντες παραμείνουν σταθεροί, μια πτώση του ποσοστού του κέρδους μπορεί να προκύψει εάν η αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου αυξάνεται.¹⁶

Θεωρώντας το ποσοστό του κέρδους ως την εξαρτημένη μεταβλητή (p'), έχουμε:

$$p' = \frac{s}{C+v} = \frac{\frac{s}{v}}{\frac{C}{v} + 1} \quad (1)$$

όπου s = υπεραξία, C = σταθερό κεφάλαιο, v = μεταβλητό κεφάλαιο, s/v = βαθμός εκμετάλλευσης (ποσοστό υπεραξίας) και C/v = αξιακή (οργανική) σύνθεση του κεφαλαίου.

Εάν η τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου αυξάνεται πιο γρήγορα από την παραγωγικότητα της εργασίας το C/v αυξάνεται.¹⁷ Σε όλες τις περιπτώσεις που αυτή η αύξηση είναι μεγαλύτερη από την αύξηση του s/v (μια αύξηση που ακολουθεί την τεχνολογική πρόοδο, καθώς η τελευταία αυξάνοντας την παραγωγικότητα της εργασίας μειώνει την αξία του v).

Η πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους λόγω της αύξησης της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, όπως σημειώθηκε και πιο πριν, ισχύει υπό την προϋπόθεση ότι όλοι οι άλλοι παράγοντες παραμένουν σταθεροί (*"ceteris paribus"*). Για τον Μαρξ, «[π]ρέπει να μπαίνουν στο παιχνίδι επιδράσεις που αντιδρούν,

επιδράσεις που ματαιώνουν και αίρουν το αποτέλεσμα του γενικού νόμου και του δίνουν μόνο τον χαρακτήρα μιας τάσης».¹⁸ Αυτές τις επιδράσεις ο Μαρξ τις ανέλυσε στο 14^ο κεφάλαιο («Αιτίες που αντιδρούν»),¹⁹ όπως και στο 5^ο κεφάλαιο («Οικονομία στη χρησιμοποίηση του σταθερού κεφαλαίου»)²⁰ του 3^{ου} Τόμου του *Κεφαλαίου*. Ο Henryk Grossmann, αγνοώντας τις μαρξικές προϋποθέσεις ισχύος της πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους λόγω της αύξησης της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, οδηγήθηκε σε μια μηχανιστική-ντετερμινιστική «θεωρία κατάρρευσης» του καπιταλισμού.²¹

1.2. Η υπερσυσσώρευση του κεφαλαίου

Στην προηγηθείσα ανάλυσή του, ο Μαρξ θεώρησε τον αριθμητή του κλάσματος της σχέσης (1) ως σταθερό (δεδομένο ποσοστό υπεραξίας) και διερεύνησε το αποτέλεσμα μιας αύξησης στην οργανική σύνθεση του κεφαλαίου επί της εξαρτημένης

14. Στο ίδιο, σελ. 179 κ.ε.

15. Στο ίδιο, σελ. 268.

16. Στο ίδιο, σελ. 267 κ.ε.

17. Γιώργος Σταμάτης, *Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1997), σελ. 65 κ.ε.

18. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Τόμος 3ος, όπ.π., σελ. 293.

19. Στο ίδιο, σελ. 293 κ.ε.

20. Στο ίδιο, σελ. 104 κ.ε.

21. Βλ. Henryk Grossmann, *Aufsätze zur Krisentheorie* (Frankfurt/M: Verlag Neue Kritik, 1971), σελ. 28-29. Σχετικά σε Μηλιός κ.ά., όπ.π., σελ. 222-223.

μεταβλητής (ποσοστό του κέρδους). Στην 3^η ενότητα («Πλεόνασμα κεφαλαίου σε συνθήκες πλεονάσματος πληθυσμού») του 15^{ου} κεφαλαίου («Ανάπτυξη των εσωτερικών αντιφάσεων του νόμου») του 3^{ου} Τόμου του *Κεφαλαίου*, ο Μαρξ χρησιμοποιώντας τη μέθοδο “*ceteris paribus*” μελέτησε την επίδραση του s/v επί του p' , θεωρώντας το C/v ως σταθερή ποσότητα. Εδώ βρίσκουμε τη μαρξική θεωρητική έννοια της «υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου».

«Υπερπαραγωγή κεφαλαίου [...] δεν σημαίνει... τίποτα άλλο από υπερσυσσώρευση κεφαλαίου. Για να κατανοήσει κανείς τι είναι αυτή η υπερσυσσώρευση (...) αρκεί να την φανταστεί απόλυτη. [...] Θα υπήρχε απόλυτη υπερπαραγωγή κεφαλαίου, από τη στιγμή που το πρόσθετο κεφάλαιο για την αύξηση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής θα ήταν = 0. Ο σκοπός όμως της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής είναι η αξιοποίηση του κεφαλαίου, δηλαδή, ιδιοποίηση υπερεργασίας, παραγωγή υπεραξίας, παραγωγή κέρδους. Από τη στιγμή λοιπόν που το κεφάλαιο θα είχε αυξηθεί σε σχέση με τον εργατικό πληθυσμό, τόσο που να μη μπορεί ούτε να παραταθεί ο απόλυτος εργάσιμος χρόνος, που προσφέρει ο πληθυσμός αυτός, ούτε να διευρυνθεί ο σχε-

τικός χρόνος υπερεργασίας (αυτό το δεύτερο θα ήταν έτσι ή αλλιώς αδύνατο να γίνει στην περίπτωση τόσο μεγάλης ζήτησης εργασίας, δηλαδή στην περίπτωση που επικρατεί τάση αύξησης των μισθών) – από τη στιγμή λοιπόν που το αυξημένο κεφάλαιο θα παρήγαγε μόνο τόση μάζα υπεραξίας, όση παρήγαγε πριν από την αύξησή του ή ακόμα και λιγότερη, από τη στιγμή αυτή θα σημειωνόταν απόλυτη υπερπαραγωγή κεφαλαίου. Δηλαδή το αυξημένο κεφάλαιο, το $K + \Delta K$, δεν θα παρήγαγε περισσότερο κέρδος, ή θα παρήγαγε ακόμα και λιγότερο κέρδος, από ό,τι παρήγαγε το κεφάλαιο K πριν από την αύξησή του με το ΔK . Και στις δυο περιπτώσεις θα συντελούνταν επίσης μια γερή και απότομη πτώση του γενικού ποσοστού του κέρδους, τη φορά αυτή όμως εξαιτίας μιας αλλαγής στη σύνθεση του κεφαλαίου που δεν θα οφειλόταν στην ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης, αλλά σε μια αύξηση της χρηματικής αξίας του μεταβλητού κεφαλαίου (εξαιτίας των αυξημένων μισθών) και στην αντίστοιχη μ' αυτήν μείωση της σχέσης της υπερεργασίας προς την αναγκαία εργασία».²²

Η επιχειρηματολογία λοιπόν του Μαρξ είναι ότι οι αλλαγές στο ποσοστό της υπεραξίας

οφείλονται στην έλλειψη επιπρόσθετων εργατών (πολύ χαμηλό ποσοστό ανεργίας) και στην επακόλουθη αύξηση των μισθών. Η πτώση του ποσοστού υπεραξίας, λόγω αύξησης των μισθών, οδηγεί στην πτώση του ποσοστού του κέρδους. Εντούτοις, το ποσοστό υπεραξίας εξαρτάται επίσης από άλλους παράγοντες. «Ο μεν απόλυτος εργάσιμος χρόνος δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τον αριθμό των εργατών, αλλά και από τη διάρκεια της εργάσιμης μέρας, ο δε σχετικός χρόνος εργασίας, δηλαδή ο βαθμός εκμετάλλευσης, δεν εξαρτάται μόνο από το ύψος του μισθού αλλά και από τις αυξήσεις της παραγωγικότητας». Ο Μαρξ εφαρμόζοντας την «επιστημονική του μέθοδο αφαίρεσης» θεωρεί την παραγωγικότητα της εργασίας ως σταθερή (όπως και την αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου) και τη διάρκεια της εργάσιμης μέρας ως «μια σχέση καθαρά εξωτερική ως προς τους εξεταζόμενους εσωτερικούς καθορισμούς».²³ Οι εξωτερικές σχέσεις (καθορισμοί) εξαρτώνται από τον ταξικό συσχετισμό δύναμης στο ιστορικό πεδίο ενός κοινωνικού σχηματισμού και «δρουν, παράγουν αποτελέσματα, μόνο *διαμέσου* των εσωτερικών-αναγκαίων σχέσεων» («νόμων»), που ανάγονται στα

22. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Τόμος 3ος, όπ.π., σελ. 317-318.

23. Μηλιός κ.ά., όπ.π., σελ. 292.

δομικά στοιχεία του (καπιταλιστικού) τρόπου παραγωγής.²⁴

«Πώς όμως θα... αποκατασταίνονταν πάλι οι σχέσεις που ανταποκρίνονται στην 'υγιή' κίνηση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής; [...] Σε όλες τις περιπτώσεις... θα αποκατασταίνονταν η ισορροπία με την αδρανοποίηση, ακόμα και με την εκμηδένιση κεφαλαίου σε μεγαλύτερη ή μικρότερη έκταση.» Ως αποτέλεσμα της τεράστιας συστολής των τιμών ενός μέρους των εμπορευμάτων, που σημαίνει «υποτίμηση του κεφαλαίου που αντιπροσωπεύει το μέρος αυτό», «[υ]ποτιμούνται λίγο-πολύ... τα στοιχεία του παγίου κεφαλαίου. [...] Ταυτόχρονα όμως θα δρούσαν και άλλοι παράγοντες. Η αναστολή της παραγωγής θα αδρανοποιούσε ένα μέρος της εργατικής τάξης και θα έθετε έτσι το άλλο, το απασχολημένο μέρος, σε συνθήκες, κάτω από τις οποίες θα υποχρεωνόταν να δεχθεί μια πτώση του μισθού εργασίας κάτω ακόμα και από το μέσο επίπεδο... Η πτώση των τιμών και η πάλη του συναγωνισμού θα κέντριζαν εξάλλου τον κάθε κεφαλαιοκράτη... να ανεβάσει την παραγωγική δύναμη μιας δοσμένης ποσότητας εργασίας, να μειώσει τη

σχέση του μεταβλητού κεφαλαίου προς το σταθερό και έτσι να απελευθερώσει εργάτες, με δυο λόγια, να δημιουργήσει έναν τεχνητό υπερπληθυσμό. Ακόμα, η ίδια η υποτίμηση των στοιχείων του σταθερού κεφαλαίου θα αποτελούσε ένα στοιχείο, που θα οδηγούσε σε αύξηση του ποσοστού του κέρδους».²⁵ Επομένως, η ίδια η κρίση αποτελεί το μηχανισμό επίλυσης της κρίσης: «Η αναστολή της παραγωγής που σημειώθηκε έτσι θα προετοιμάζε μια κατοπινή διεύρυνση της παραγωγής στα πλαίσια των κεφαλαιοκρατικών ορίων [...] Κατά τα άλλα, θα διατρεχόταν ξανά ο ίδιος φαύλος κύκλος κάτω από διευρυνμένους όρους παραγωγής, με μια διευρυμένη αγορά και με ανεβασμένη την παραγωγική δύναμη».²⁶

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Μαξ, *αυτός ο φαύλος κύκλος δεν μπορεί να αναπαράγεται αενάως σε ανώτερη κλίμακα, αντιθέτως η ίδια η κρίση, εκτός από αυτό-διορθωτικός μηχανισμός (μηχανισμός αυτοσυντήρησης της κεφαλαιακής σχέσης), ενσωματώνει τη δυνατότητα της βίαιης ανατροπής του καπιταλισμού:*²⁷ «Η βίαιη καταστροφή του κεφαλαίου... σαν όρος αυτοσυ-

ντήρησής του, αποτελεί την πιο έντονη μορφή της συμβουλής που του δίνεται να φύγει, και να δώσει τη θέση του σε μια ανώτερη κατάσταση κοινωνικής παραγωγής... οι περιοδικές αυτές καταστροφές οδηγούν στην επανάληψή τους σε ανώτερη κλίμακα, και τελικά στη βίαιη ανατροπή του κεφαλαίου».²⁸

2. Επίδικα της σύγχρονης μαρξιστικής συζήτησης για τις οικονομικές κρίσεις

Στα μέσα της δεκαετίας του 1960, η κερδοφορία άρχισε να εμφανίζει την κοινή παγκόσμια τάση της πτώσης (Shaikh).²⁹ Οι βασικές αιτίες της πτώσης της κερδοφορίας αποτέλεσαν το αντικείμενο έντονης θεωρητικής αντιπαράθεσης μεταξύ των μαρξιστών.

Όπως σημειώθηκε πιο πριν, το ποσοστό του κέρδους είναι η καθοριστική δομική σχέση της καπιταλιστικής οικονομικής επίδοσης, ενώ η υποκατανάλωση είναι μια συνέπεια της οικονομικής κρίσης – που επιδεινώνει το πρόβλημα της κερδοφορίας, αλλά δεν είναι η βασική-δομική αιτία εκκίνησης της οικονομικής κρίσης. Ως εκ τούτου, η συνοπτική επισκόπη-

24. Στο ίδιο, σελ. 286-287.

25. Μαξ, *Το Κεφάλαιο*, Τόμος 3ος, όπ.π., σελ. 320-322.

26. Στο ίδιο, σελ. 322-323.

27. Οφείλουμε το σημείο αυτό στις παρατηρήσεις του Σάββα Μιχαήλ.

28. Καρλ Μαξ, *Grundrisse* (Αθήνα: Στοχαστής, 1990), σελ. 575-576.

29. Anwar Shaikh, 'Explaining the Global Economic Crisis', *Historical Materialism*, Vol. 5 (1999), σελ. 103-144.

ση που θα κάνουμε αναφέρεται σε μαρξιστικές απόψεις που θεωρούν την πτώση του ποσοστού του κέρδους ως τη «βασική αιτιώδη σχέση»³⁰ της οικονομικής κρίσης.

Αναλύοντας τους παράγοντες που επιδρούν στο ποσοστό του κέρδους της οικονομίας των ΗΠΑ από το 1940 έως το 1975, ο Weisskopf³¹ υποστηρίζει ότι η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου είναι ελάσσονος σημασίας, καθώς η τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου αυξάνεται λιγότερο από την παραγωγικότητα της εργασίας που δημιουργεί. Σύμφωνα με τους Glyn και Sutcliffe,³² από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 η αυξανόμενη δύναμη της εργασίας επέδρασε αρνητικά στο ποσοστό υπεραξίας και στο ποσοστό του κέρδους. Ο Weisskopf³³ υποστηρίζει ότι αυτή η εργατική δύναμη οφείλεται στην ανάπτυξη των εργατικών συνδικάτων και στην επίδραση της εργατικής τάξης επί της κυβερνητικής πολιτικής.

Στην ίδια θεωρητική κατεύ-

θυνση με τον Weisskopf, ο Wolff,³⁴ βασιζόμενος σε ερευνητικά δεδομένα για την οικονομία των ΗΠΑ την περίοδο 1947-1976, θεώρησε ως αιτία της πτώσης του ποσοστού του κέρδους τη συμπίεση των κερδών (“profit squeeze”). Εντούτοις, ο πυρήνας των επιχειρημάτων διαφέρει. Ο Wolff φαίνεται απρόθυμος να δεχτεί ότι η πτώση του κέρδους οφείλεται στην αυξανόμενη δύναμη των εργατών, δηλαδή στην αύξηση της επιρροής της εργατικής τάξης επί της κυβερνητικής πολιτικής. Ο Wolff εστιάζει σε δυο παράγοντες επιχειρώντας να εξηγήσει την πτώση του ποσοστού του κέρδους μετά το 1967: παραγωγικότητα της εργασίας και μισθοί. Κατά τη διάρκεια της περιόδου 1967-1976, οι πραγματικές μέσες αμοιβές μειώθηκαν ελαφρά καθώς ένα μέρος της μείωσης αυτής αντισταθμίστηκε από την αύξηση της κοινωνικής ασφάλειας. Οι Norsworthy, Harper και Kunze υποστηρίζουν ότι αυτές οι μειώσεις θα είχαν

προκαλέσει μια αύξηση του ποσοστού του κέρδους εάν η παραγωγικότητα της εργασίας δεν είχε πέσει.³⁵ Επομένως, σύμφωνα με αυτές τις απόψεις η πτώση του κέρδους οφείλεται πρωτίστως στην επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας. Σύμφωνα με τους Weisskopf Bowles και Gordon,³⁶ η μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας οφείλεται στις αυξανόμενες συγκρούσεις μεταξύ εργατών και μάνατζερ, ένα αποτέλεσμα των μεταβαλλόμενων συνθηκών στην αγορά εργασίας των ΗΠΑ.

Σε μια μεταγενέστερη εργασία του ο Wolff αποδίδει την αυξανόμενη κερδοφορία της οικονομίας των ΗΠΑ από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 «στην αύξηση του μεριδίου των κερδών στο εθνικό εισόδημα, στην επιβράδυνση στη μεγέθυνση του λόγου κεφαλαίου-εργασίας στο επίπεδο της βιομηχανίας και στη στροφή σε βιομηχανίες σχετικής έντασης εργασίας».³⁷

30. Μηλιός κ.ά., όπ.π., σελ. 239.

31. Thomas E. Weisskopf, ‘Marxian Crisis Theory and the Rate of Profit in the Postwar U.S. Economy’, *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 3 (December 1979), σελ. 341-378.

32. Andrew Glyn and Robert Sutcliffe, *British Capitalism, Workers and the Profits Squeeze* (London: Penguin, 1972).

33. Weisskopf, όπ.π.

34. Edward N. Wolff, ‘The Productivity Slowdown and the Fall in the US Rate of Profit, 1947-76’, *Review of Radical Political Economics*, Vol. 18 (1&2) (1986), σελ. 87-109.

35. J. R. Norsworthy, Michael J. Harper and Kent Kunze, ‘The Slowdown in Productivity Growth: Analysis of Some Contributing Factors’, *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol. 2 (1979), σελ. 387-421.

36. Thomas E. Weisskopf, Samuel Bowles and David M. Gordon, ‘Hearts and Minds: A Social Model of U.S. Productivity Growth’, *Brookings Papers on Economic Activity*, No. 2 (1983), σελ. 381-441.

37. Edward N. Wolff, ‘What’s Behind the Rise in Profitability in the US in the 1980s and 1990s?’, *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 27, No. 4 (2003), σελ. 479-499, 479.

Απέναντι στη λογική της συμπίεσης των κερδών των Weisskopf και Wolff, ο Moseley³⁸ εξετάζει το γιατί η ανάκαμψη του ποσοστού του κέρδους των ΗΠΑ ήταν τόσο αδύναμη μετά τη δεκαετία του 1970 παρά την ανυπαρξία ισχύος της εργατικής τάξης. Σύμφωνα με τον Moseley η χαμηλή οικονομική επίδοση μπορεί να αποδοθεί στην αύξηση της σύνθεσης του κεφαλαίου και στη μεταβολή του λόγου της μη-παραγωγικής προς την παραγωγική εργασία υπέρ της πρώτης. Η πρώτη ερμηνευτική κατεύθυνση αναφέρεται στη μαρξική θεωρία της πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους λόγω της αύξησης της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, θέση που αποτελεί

σημείο σύμπτωσης μεταξύ πολλών μαρξιστών ερευνητών (π.χ. Freeman³⁹, Harman⁴⁰, Carchedi,⁴¹ Michl,⁴² μεταξύ άλλων). Η δεύτερη βασίζεται σε μια μαρξιστική εκδοχή ερμηνείας της παραγωγικής εργασίας, η οποία υποθέτει ότι η παραγωγή αξίας και υπεραξίας πραγματοποιείται μέσω της παραγωγής νέων αξιών χρήσης από υλική άποψη. Επομένως, η εργασία η οποία απασχολείται στο εμπόριο και γενικότερα στις καπιταλιστικές επιχειρήσεις του τομέα των υπηρεσιών είναι μη-παραγωγική εργασία. Κάτι τέτοιο είναι κρίσιμης σπουδαιότητας καθώς τα κόστη της μη-παραγωγικής εργασίας αυξάνονται σταθερά μετά το 1970, αντισταθμίζοντας την οποιαδή-

ποτε μείωση στη σύνθεση του κεφαλαίου και την οποιαδήποτε αύξηση στο ποσοστό εκμετάλλευσης. Οι Shaikh και Tonak,⁴³ Mohun,⁴⁴ Kidron⁴⁵ και Harman⁴⁶, μεταξύ άλλων, αποδεχόμενοι την ίδια βασική αντίληψη της παραγωγικής εργασίας, επισημαίνουν ότι η μεγέθυνση του μέρους της «μη-παραγωγικής» στην οικονομία είναι ένας βασικός παράγοντας για την πτώση του ποσοστού του κέρδους (για μια σχετική κριτική βλ. πιο κάτω).

Πέραν των παραπάνω μελετών υπάρχουν εργασίες οι οποίες προσεγγίζουν το θέμα της πτώσης του ποσοστού του κέρδους σε παγκόσμιο επίπεδο (Brenner⁴⁷, Howard & King⁴⁸, κ.λπ.). Η αρχική μελέτη του Brenner⁴⁹ απετέλε-

38. Fred Moseley, *The falling Rate of Profit in the Postwar United States Economy* (New York: St. Martin's Press, 1992); Fred Moseley, 'The United States Economy at the Turn of the Century: Entering a New Era of Prosperity', *Capital & Class*, 67 (1999), pp. 25-47; Fred Moseley, 'The decline of the rate of profit in the postwar US Economy: A comment on Brenner', *Historical Materialism*, 2000, http://www.mtholyoke.edu/~fmoseley/Working_Papers_PDF/HM.pdf.

39. Alan Freeman, 'What makes the US Profit Rate Fall?', MPRA Paper No. 14147 (March) 2009, <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/14147/>.

40. Chris Harman, 'The rate of profit and the world today' *International Socialism*, Issue 115 (July), 2007, <http://www.isj.org.uk/?id=340>.

41. Guglielmo Carchedi, 'The return from the grave, or Marx and the present crisis', <http://www.scribd.com/doc/17174428/Carchedi-G-Return-From-the-Grave>.

42. Thomas R. Michl, 'Why Is the Rate of Profit Still Falling?', *The Jerome Levy Economics Institute Working Paper* No. 7 (September 1988). <http://www.levy.org/pubs/wp7.pdf>

43. Anwar Shaikh and Ertugrul Ahmet Tonak, *Measuring the Wealth of Nations* (Cambridge University Press, 1994).

44. Simon Mohun, 'Distributive Shares in the US Economy, 1964-2001', *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 30, num. 3 (2006), σελ. 347-370.

45. Michael Kidron, 'Failing Growth and Rampant Costs: Two Ghosts in the Machine of Modern Capitalism', *International Socialism*, Issue 96 (winter) 2002, <http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj96/kidron.htm>.

46. Chris Harman, 'The rate of profit and the world today', όπ.π.

47. Robert Brenner, 'The Economics of Global Turbulence', *New Left Review* 229 (1998), pp. 1- 264. Βλ. επίσης Robert Brenner, *The boom and the bubble: The US in the World Economy* (New York: Verso, 2002).

48. Michael Charles Howard & J. E. King, *A History of Marxian Economics* (Princeton: Princeton University Press, 1992).

49. Brenner, 1998, όπ.π.

σε τον πυρήνα μιας εκτεταμένης θεωρητικής συζήτησης, παρά το γεγονός της έλλειψης ενός συνεκτικού θεωρητικού σχήματος για τις τάσεις του ποσοστού του κέρδους.⁵⁰ Η εξήγησή του για την πτώση του ποσοστού του κέρδους στο βιομηχανικό τομέα των ΗΠΑ λόγω του διεθνούς ανταγωνισμού (ΗΠΑ, Γερμανία και Ιαπωνία) τις δεκαετίες του 1970 και 1980 οδηγεί στο «Σμιθιανό λάθος» – «ότι μια πτώση στο ποσοστό του κέρδους ενός τομέα μπορεί να οδηγήσει σε πτώση το γενικό ποσοστό του κέρδους».⁵¹

3. Μεθοδολογία - Υποθέσεις

Καθώς ο πυρήνας της μαρξικής θεωρίας των οικονομικών κρίσεων εστιάζει στο πτωτικό ποσοστό κέρδους, χρησιμοποιούμε την απόδοση καθαρού παγίου κεφαλαίου ως το δείκτη του μαρ-

ξικού ποσοστού κέρδους.⁵² Στη βάση αυτού του δείκτη επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε το θεωρητικό ερώτημα των αιτιών των μεταβολών της κερδοφορίας στην οικονομία των ΗΠΑ για το χρονικό διάστημα 1929-2008.

Απόδοση Καθαρού Παγίου Κεφαλαίου = (Καθαρό Προϊόν - Αμοιβή της Εργασίας) / Καθαρό Πάγιο Κεφάλαιο.⁵³

Σύμφωνα με τους Duménil & Lévy⁵⁴ αυτός ο δείκτης είναι κατάλληλος για μια ανάλυση της τάσης του ποσοστού κέρδους που εστιάζει στην τεχνολογία (παρονομαστής) και στη διανομή (αριθμητής).

Μπορούμε να εκφράσουμε την απόδοση του καθαρού παγίου κεφαλαίου (r) από την ακόλουθη σχέση:

$$r = \frac{Y - L}{K} \quad (2)$$

όπου Y = καθαρό προϊόν, L =

αμοιβή της εργασίας, $Y - L$ = κέρδος, και K = καθαρό πάγιο κεφάλαιο. Η σχέση 2 είναι μια τροποποιημένη εκδοχή της μαρξικής σχέσης (1).

Τα στοιχεία μας αναφέρονται στο μη-χρηματιστηριακό ιδιωτικό επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας των ΗΠΑ (US nonfinancial corporate business sector), που περιλαμβάνει το σύνολο της ιδιωτικής (μη-κρατικής) οικονομίας των ΗΠΑ, εξαιρουμένου του χρηματιστηριακού τομέα.⁵⁵ Ο τελευταίος διανέμει τη (νέα) αξία και υπεραξία αλλά δεν δημιουργεί (νέα) αξία και υπεραξία.⁵⁶

Η εκτίμηση μας αποκλείει την απόδοση του καθαρού παγίου κεφαλαίου των κρατικών καπιταλιστικών επιχειρήσεων, οι οποίες παράγουν (νέα) αξία και υπεραξία,⁵⁷ και αυτός είναι ένας περιορισμός της ανάλυσής μας.

Οι μη-χρηματιστηριακές μη-

50. Shaikh, όπ.π. Moseley, 2000, όπ.π., Alex Callinicos, 'Feature Review: The Boom and the Bubble: The US in the World Economy Robert Brenner (Verso, 2002)' *New Political Economy*, Vol. 8, No. 3 (November 2003), σελ. 419-425.

51. Shaikh, όπ.π., σελ. 136.

52. Βλ. Ηλίας Ιωακείμογλου και Γιάννης Μηλιός, «Συσσώρευση κεφαλαίου και κερδοφορία στην Ελλάδα (1964-2004)», *Θέσεις*, No. 91 (Απρίλιος - Ιούνιος 2005), σελ. 33-66.

53. Βλ. και Gérard Duménil and Dominique Lévy, *The Economics of the Profit Rate*, (Aldershot U.K. and Vermont U.S.A.: Edward Elgar, 1993); Gérard Duménil and Dominique Lévy 'The profit rate: Where and how much did it fall? Did it recover? (USA 1948-2000)', *Review of Radical Political Economics*, Vol. 34, No. 4 (2002), pp. 437-461; Gérard Duménil and Dominique Lévy, 'The field of capital mobility and the gravitation of profit rates (USA 1948-2000)', *Review of Radical Political Economics*, Vol. 34, No. 4 (2002), σελ. 417-436; Gérard Duménil, and Dominique Lévy, 'The Real and Financial Components of Profitability (USA 1948-2000)', *Review of Radical Political Economics*, Vol. 36, No.1 (2004), σελ. 82-110.

54. Duménil and Lévy, 'The profit rate: Where and how much did it fall? Did it recover? (USA 1948-2000)', όπ.π σελ. 442.

55. SIC Division Structure in Occupational Safety and Health Administration (OSHA gov.), United States Department of Labor, *SIC Division Structure*, http://www.osha.gov/pls/imis/sic_manual.html.

56. Βλ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Τόμος 3ος, όπ.π., σελ. 601-602.

57. Guglielmo Carchedi, *On the Economic Identification of Social Classes* (London: Routledge & Kegan Paul, 1977), σελ. 129-130.

καπιταλιστικές ιδιωτικές επιχειρήσεις, δηλαδή οι ιδιωτικές μη-χρηματοπιστηριακές επιχειρήσεις που ανήκουν είτε στην απλή εμπορευματική παραγωγή είτε στον υβριδικό τρόπο παραγωγής,⁵⁸ συμπεριλήφθηκαν στη μελέτη μας.

Μετατρέποντας τη βασική εξίσωση της απόδοσης καθαρού παγίου κεφαλαίου (2) παίρνουμε τις ακόλουθες τρεις σχέσεις.

$$r = \frac{\frac{Y-L}{N}}{\frac{K}{N}} \quad (3)$$

$$r = \frac{1 - \frac{L}{Y}}{\frac{K}{Y}} \quad (4)$$

$$r = \frac{1 - \frac{\frac{L}{N}}{\frac{Y}{N}}}{\frac{\frac{K}{N}}{\frac{Y}{N}}} \quad (5),$$

όπου $N =$ το μέγεθος της απασχόλησης στο μη-χρηματοπιστηριακό επιχειρηματικό τομέα magnitude (employment in the nonfinancial corporate business sector), δηλαδή μισθωτή εργασία συν αυτοαπασχολούμενοι, και

$$\frac{Y-L}{N} = \text{το μέσο κέρδος ανά εργαζόμενο}$$

$1 - \frac{L}{Y} =$ το μερίδιο των κερδών στο καθαρό προϊόν

$\frac{K}{N} =$ η ένταση του καθαρού παγίου κεφαλαίου ή το καθαρό πάγιο κεφάλαιο ανά απασχολούμενο, που προσομοιάζει στη μαρξική σύνθεση του κεφαλαίου

$\frac{L}{Y} =$ το μερίδιο της εργασίας στο καθαρό προϊόν

$\frac{K}{Y} =$ ο λόγος του καθαρού παγίου κεφαλαίου προς το καθαρό προϊόν, που εκφράζει την ικανότητα των καπιταλιστών να κάνουν οικονομία στη χρησιμοποίηση του παγίου κεφαλαίου⁵⁹

$\frac{L}{N} =$ η μέση αμοιβή της εργασίας

$\frac{Y}{N} =$ η παραγωγικότητα της εργασίας

Εφόσον ο μη-χρηματοπιστηριακός ιδιωτικός επιχειρηματικός τομέας της οικονομίας των ΗΠΑ θεωρείται ως συνάρθρωση καπιταλιστικών και μη-καπιταλιστικών επιχειρήσεων, ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων πρέπει να συμπεριληφθεί στο συνολικό μέγεθος της απασχόλησης. Έτσι, για τον υπολογισμό του N θεωρούμε ότι

$$N = N_{\text{FulltimeEquivalent}} + N_{\text{Self-Employment}}$$

Επομένως, το N περιλαμβάνει το άθροισμα του αριθμού των μισθωτών απασχολούμενων (που ανάγεται σε χρόνο πλήρους απασχόλησης – full-time equivalent employees) συν τους αυτοαπασχολούμενους.

Υπολογίζοντας ότι το 0,5% των μισθωτών απασχολούμενων ανήκουν στην κατηγορία των chief executives, για την όλη υπό εξέταση περίοδο, και θεωρώντας (σύμφωνα με τον Πουλαντζά) τους τελευταίους ως μέρος της αστικής τάξης, για να υπολογίσουμε την αμοιβή της εργασίας (L) αφαιρέσαμε τις αμοιβές αυτού του 0,5% από την L θεωρώντας τις ως κέρδος. Ακολουθώντας τον Μαρξ, υποθέσαμε ωστόσο ότι ένα κομμάτι των αμοιβών των chief executives (ίσο με τη μέση αμοιβή) είναι αμοιβή της εργασίας τους και το συμπεριλάβαμε στην L . Στη συνέχεια, ακολουθώντας επίσης τη μαρξική ανάλυση αναφορικά με τους «ανεξάρτητους», δηλαδή μη-καπιταλιστές ιδιοκτήτες παραγωγούς, υποθέσαμε ότι η αμοιβή των αυτοαπασχολούμενων τείνει να είναι ισοδύναμη με ένα χαμηλότερο επίπεδο αμοιβών της μισθωτής εργασίας. Έτσι το 10% των υψηλότερων μισθωτών εισοδημάτων αφαιρέ-

58. Βλ. σχετικά Γιώργος Οικονομάκης, *Ιστορικοί Τρόποι Παραγωγής – Καπιταλιστικό Σύστημα και Γεωργία* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000).

59. Γιάννης Μηλιός, *Τρόποι Παραγωγής και Μαρξιστική Ανάλυση* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1997), σελ. 189.

θηκε από το σύνολο των εργασιακών αμοιβών και ακολούθως υπολογίστηκε η μέση αμοιβή των αυτοαπασχολουμένων – το «ισοδύναμο του μισθού εργασίας». Η μέση αυτή αμοιβή επί τον αριθμό των απασχολουμένων μας δίνει το μέρος της L που αντιστοιχεί στους αυτοαπασχολούμενους.⁶⁰

$$\log(r_t) = \beta_1 + \beta_2 \log\left(\frac{Y}{N}\right)_t + \beta_3 \log\left(\frac{L}{N}\right)_t + \beta_4 \log\left(\frac{K}{N}\right)_t + \varepsilon_t$$

με $t = 1, 2, \dots, 80$ όπου υποθέτουμε ότι $\varepsilon \sim \text{NID}(0, \sigma^2)$.

Durbin Watson statistic $DW = 1,06 \rightarrow$ θετική αυτοσυσχέτιση

$$\beta_1^* = \sqrt{1-\rho^2} \text{ και}$$

$$\beta_t^* = 1 - \rho$$

για $t = 2, \dots, T$

$$x_{it}^* = \log(x_{it})\sqrt{1-\rho^2} \text{ και}$$

$$x_{it}^* = \log(x_{it}) - \rho \log(x_{it-1})$$

για $t = 2, \dots, T$

4. Οικονομετρική διερεύνηση

Βασίζομενοι σε δεδομένα από τους National Economic Accounts,⁶¹ και τη μελέτη των Piketty και Saez⁶² και ακολουθώντας τη σχέση (2) και ειδικότερα τις μετασχηματισμένες εκδοχές της (3) και (5) επιδιώξαμε να βρούμε ποια είναι η σχέση που συνδέει την απόδοση καθαρού παγίου κεφαλαίου με την παραγωγικότητα της εργασίας, τη μέση αμοιβή της εργασίας και τη σύνθεση του κεφαλαίου. Προσπαθήσαμε δηλαδή να δούμε πώς και σε ποιο βαθμό η εξαρτημένη μεταβλητή r επηρεάζεται από τις ανεξάρτητες μεταβλητές $Y/N, L/N$ και K/N .

Το οικονομετρικό μοντέλο έχει ως εξής:⁶³

LM test με πέντε χρονικές υστερήσεις – 1^{ου} βαθμού

Αντιμετώπιση: Prais - Winsten transformation

$$r_1 = \log(r_1)\sqrt{1-\rho^2} \text{ και}$$

$$r_t^* = \log(r_t) - \rho \log(r_{t-1})$$

για $t = 2, \dots, T$

Στον πίνακα 1 βλέπουμε τους εκτιμημένους συντελεστές του μοντέλου. Οι συντελεστές δείχνουν ότι υπάρχει θετική σχέση μεταξύ της παραγωγικότητας της εργασίας και της απόδοσης καθαρού παγίου κεφαλαίου και αρνητική μεταξύ της μέσης αμοιβής της εργασίας και της σύνθεσης κεφαλαίου με την απόδοση του καθαρού παγίου κεφαλαίου.

Δηλαδή αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας προκαλεί

Πίνακας 1: Οικονομετρικά αποτελέσματα

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
constant	-2.023885	0.224929	-8.997891	0.0000
Y/N*	5.293033	0.287405	18.41665	0.0000
L/N*	-3.536425	0.331971	-10.65283	0.0000
K/N*	-1.747922	0.154311	-11.32724	0.0000

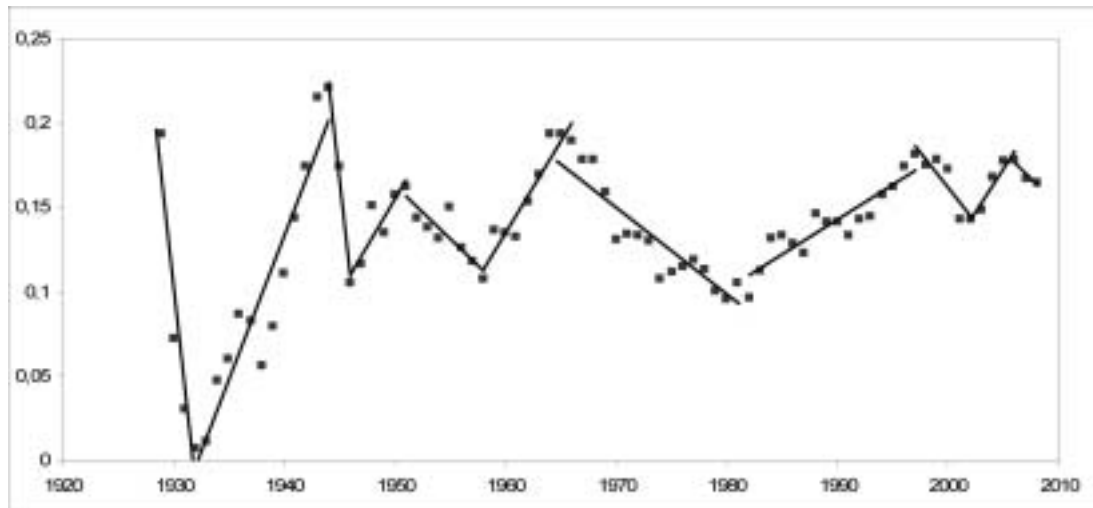
Sample 1929-2008, $R^2=0.885$

60. Αναλυτικά σε Economakis et al. ό.π.π.

61. Bureau of Economic Analysis (BEA), 'National Economic Accounts', <http://www.bea.gov/national/index.htm>, πίνακες 1.14, 6.4, 6.5, 6.7 and 6.13. Τα στοιχεία καλύπτουν την περίοδο 1929-2008. Όλα τα ονομαστικά μεγέθη έχουν μετατραπεί σε σταθερές τιμές 2000 (2000 US dollars) με τη χρήση των κατάλληλων αποπληθωριστών από BEA, 'National Economic Accounts', ό.π.π., πίνακας 1.19.

62. Thomas Piketty and Emmanuel Saez, 'Income Inequality in the United States, 1913-2002', November 2004, <http://emlab.berkeley.edu/users/saez/>.

63. Αναλυτικά σε Economakis et al. ό.π.π.

Διάγραμμα 1: Απόδοση του καθαρού παγίου κεφαλαίου του μη-χρηματιστηριακού ιδιωτικού επιχειρηματικού τομέα της οικονομίας των ΗΠΑ (1929-2008)

αύξηση της r ενώ μια αύξηση των μέσων μισθών ή της σύνθεσης του κεφαλαίου προκαλεί μείωση της r .

Ο αρνητικός σταθερός όρος δείχνει την αρνητική τάση της r όταν όλοι οι άλλοι παράγοντες παραμένουν σταθεροί.

Από τους εκτιμημένους συντελεστές μπορούμε να δούμε ότι η παραγωγικότητα της εργασίας και η μέση αμοιβή της εργασίας επηρεάζουν περισσότερο το r , δίνοντας μια εξήγηση, για το διάστημα από το 1929 έως το 2008, κρίσης υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου. Παρ' όλα αυτά, η σύνθεση κεφαλαίου είναι επίσης σημαντική καθώς το τελικό αποτέλεσμα επηρεάζεται από τη συνδυασμένη επίδραση και των τριών μεταβλητών και γι' αυτό το λόγο δεν μπορούμε να εστιάσουμε αποκλειστικά σε μια από αυτές.

5. Περεταίρω διερεύνηση⁶⁴

Οι υπολογισμοί μας για την απόδοση καθαρού παγίου κεφαλαίου του μη-χρηματιστηριακού ιδιωτικού επιχειρηματικού τομέα της οικονομίας των ΗΠΑ, αποτυπώνονται στο διάγραμμα που ακολουθεί. Το διάγραμμα αυτό μας δείχνει τις διακυμάνσεις της r από το 1929 έως το 2008. Στη βάση των θετικών και των αρνητικών κινήσεων της r , η προς εξέταση περίοδος χωρίστηκε σε περιόδους ανόδου και περιόδους καθόδου, οι οποίες καταγράφονται στον πίνακα 2.

Ο πίνακας 2 μας δείχνει τις μεταβολές των μεταβλητών που σχετίζονται με το r σε κάθε υποπερίοδο. Από εδώ μπορούμε να εντοπίσουμε κάποια κοινά χαρακτηριστικά που υπάρχουν ανάμε-

σα στις ανοδικές περιόδους από τη μια και στις καθοδικές περιόδους από την άλλη.

Αρχίζοντας με τις περιόδους ανόδου, μπορούμε να δούμε ότι η αύξηση της απόδοσης του καθαρού παγίου κεφαλαίου θα πρέπει να αποδοθεί στη παραγωγικότητα της εργασίας. Κατά τη διάρκεια αυτών των περιόδων, η παραγωγικότητα της εργασίας υπερφαλαγγίζει τις μεταβολές τόσο της μέσης αμοιβής της εργασίας (L/N) όσο και της σύνθεσης του κεφαλαίου (K/N). Επιπλέον το μερίδιο της εργασίας στο προϊόν (L/Y) και ο δείκτης κεφάλαιο προς προϊόν (K/Y) παρουσιάζουν αρνητικές μεταβολές (με την εξαίρεση της υποπεριόδου 2002-2006 για το τελευταίο).

Άξιο ιδιαίτερης επισήμανσης είναι το αρνητικό πρόσημο της

64. Αναλυτικά στο ίδιο.

Πίνακας 2: Ανοδικές και καθοδικές υποπεριόδους του μη-χρηματοπιστηριακού ιδιωτικού επιχειρηματικού τομέα της οικονομίας των ΗΠΑ (1929-2008) και μεταβολές των σχετικών μεταβλητών

<i>r</i>	<i>Y/N</i>	<i>L/N</i>	<i>K/N</i>	<i>(Y-L)/N</i>	<i>L/Y</i>	<i>K/Y</i>	<i>Y</i>	<i>N</i>	<i>L</i>	<i>K</i>	<i>u</i> *	
<i>Ανοδικές υποπεριόδους</i>												
1932-44	31.14	1.38	0.8	-0.21	24.45	-0.24	-0.67	2.36	0.41	1.55	0.12	
1946-51	0.54	0.27	0.16	0.16	0.79	-0.09	-0.08	0.39	0.1	0.27	0.27	
1958-66	0.76	0.38	0.27	0.07	0.88	-0.08	-0.23	0.58	0.14	0.45	0.22	-0.30
1982-97	0.89	0.18	0.04	-0.05	0.79	-0.12	-0.2	0.62	0.37	0.43	0.3	-0.49
2002-06	0.25	0.1	0.01	0.11	0.38	-0.08	0.01	0.15	0.05	0.06	0.16	-0.21
<i>Καθοδικές υποπεριόδους</i>												
1929-32	-0.96	-0.21	0.25	0.39	-0.95	0.59	0.77	-0.38	-0.21	-0.01	0.1	
1944-46	-0.52	-0.18	-0.09	0.14	-0.45	0.12	0.39	-0.17	0.02	-0.07	0.16	
1951-58	-0.34	0.17	0.26	0.34	-0.11	0.08	0.15	0.15	-0.02	0.24	0.32	0.65
1966-82	-0.49	0.19	0.3	0.7	-0.14	0.09	0.43	0.53	0.29	0.67	1.19	1.55
1997-02	-0.21	0.06	0.13	0.13	-0.11	0.06	0.06	0.1	0.03	0.17	0.17	0.18
2006-08	-0.08	-0.04	-0.07	0.14	0.05	-0.04	0.18	-0.05	-0.01	-0.08	0.12	0.17

*Ανεργία

σύνθεσης κεφαλαίου (*K/N*) κατά τη διάρκεια των περιόδων 1932-1944 και 1982-1997. Η μείωση αυτή αντιστοιχεί σε μια στροφή σε επιχειρήσεις εντάσεως εργασίας, ένα στοιχείο που μπορεί να επιβεβαιωθεί και από το μέγεθος της μεταβολής της εργασίας (*N*). Η μείωση του *K/N* και η μείωση του *K/Y* στις δυο αυτές υποπεριόδους αποτελεί ταυτόχρονα έκφραση της καταστροφής των λιγότερων παραγωγικών κεφαλαίων.⁶⁵ Λαμβάνοντας υπόψη το μέγεθος των αρνητικών μεταβολών των *K/N* και *K/Y* την υποπε-

ρίοδο 1932-1944 έναντι της υποπεριόδου 1982-1997, μπορεί να συναχθεί ότι η έκταση της καταστροφής των παλαιών λιγότερο παραγωγικών κεφαλαίων ήταν μεγαλύτερη στην πρώτη παρά στη δεύτερη υποπερίοδο.

Η τελευταία υποπερίοδος της πρόσφατης ανάκαμψης (2002-2006) είναι η μόνη περίοδος ανόδου κατά την οποία το *K/Y* λαμβάνει θετικές μεταβολές και τόσο η *Y/N* όσο και το *Y* λαμβάνουν τις χαμηλότερες τιμές μεταξύ των υποπεριόδων της ανάκαμψης. Επιπρόσθετα το

$\frac{Y-L}{N}$ λαμβάνει τις χαμηλότερες μεταβολές, παρόλο που η *L/N* λαμβάνει τη χαμηλότερη της τιμή κατά τη διάρκεια των υποπεριόδων ανάκαμψης. Επομένως, αυτή είναι η υποπερίοδος ανάκαμψης με τη χαμηλότερη μεταβολή της *r*. Τα παραπάνω υποδεικνύουν το πρόβλημα της παραγωγικής εφαρμογής των νέων τεχνολογικών που εισήχθησαν στα μέσα της δεκαετίας του 1990,⁶⁶ και επομένως το πρόβλημα της διαμόρφωσης ενός επιδέξιου «συλ-

65. Chris Harman, 'The slump of the 1930s and the crisis today', *International Socialism*, Issue 121 (January), 2009, <http://www.isj.org.uk/?id=506>, Harman, 'The rate of profit and the world today', όπ.π. και Ηλίας Ιωακείμιογλου, *Τέλος του Αιώνα, Τέλος της Κρίσης*; (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000), σελ. 170. Harman, 'The slump of the 1930s and the crisis today', op. cit. and Harman, 'The rate of profit and the world today', όπ.π.

66. Paul Krugman, *The Returns of Depress Economics and the crisis of 2008*, (New York – London: W. W. Norton & Company, 2009), σελ. 141.

Πίνακας 3: Απόδοση καθαρού παγίου κεφαλαίου του μη-χρηματοπιστηριακού ιδιωτικού επιχειρηματικού τομέα της οικονομίας των ΗΠΑ, επιλεγμένα έτη

	1929	1932	1944	1946	1951	1958	1966	1982	1997	2002	2006	2008
r	0.194	0.007	0.221	0.106	0.163	0.108	0.190	0.096	0.182	0.143	0.178	0.165

λογικού εργαζόμενου».⁶⁷ Συνεπώς, εμφανίζεται μια αδυναμία συνέχισης της ανάκαμψης με υψηλότερα ποσοστά κέρδους μετά την κρίση της περιόδου 1966-1982.

Στις περιόδους καθόδου, η παραγωγικότητα της εργασίας (Y/N) δεν μπορεί να αντισταθμίσει τις αλλαγές της μέσης αμοιβής εργασίας (L/N) και της σύνθεσης του κεφαλαίου (K/N). Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης του 1929-1932.

Σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι η υποπερίοδος του 1966-1982 έχει τα μεγαλύτερα θετικά ποσοστά μεταβολής της μέσης αμοιβής εργασίας και της σύνθεσης του κεφαλαίου, υποδεικνύοντας κρίση υπερσυσώρευσης από τη μια και κρίση εξαιτίας της αύξησης της σύνθεσης κεφαλαίου από την άλλη. Δεν είναι έτσι τυχαίο ότι η περίοδος αυτή αποτελεί κομβικό σημείο των σύγχρονων αντιπαράθεσεων μεταξύ των μαρξιστών αναφορικά με τις αιτίες της κρίσης.

Για το χρονικό διάστημα του 2006-2008 δεν μπορούμε να εξά-

γουμε έγκυρα συμπεράσματα καθώς είναι πολύ μικρό. Θα μπορούσαμε ωστόσο να επιστημονομεύμε ότι είναι η μόνη περίοδος καθόδου όπου η παραγωγικότητα της εργασίας αντισταθμίζει τις αλλαγές της μέσης αμοιβής εργασίας

και έτσι το $\frac{Y-L}{N}$ εμφανίζει θετική μεταβολή. Είναι επίσης η μόνη περίοδος καθόδου που το L/Y λαμβάνει αρνητική μεταβολή, ως αποτέλεσμα των νεοφιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών και της ήττας του εργατικού κινήματος (μείωση του N και της L). Το πρόβλημα της παραγωγικής εφαρμογής των νέων τεχνολογιών, το οποίο επιστημονομήθηκε ήδη από την υποπερίοδο ανάκαμψης 2002-2006, είναι πιθανόν η κύρια αιτία για την εκκίνηση της νέας κρίσης.

Τέλος μπορούμε να πούμε ότι η ανεργία σε περιόδους ανόδου μειώνεται ενώ σε περιόδους καθόδου αυξάνεται.

Από τον πίνακα 3 μπορούμε να δούμε ότι η r λαμβάνει την υψηλότερη τιμή της (0,221) το 1944, μετά δηλαδή τη χαμηλότερη τιμή της (0,007) το 1932. Μετά το 1944, η r λαμβάνει τη δεύτερη

υψηλότερη τιμή (0,190) το 1966 και την τρίτη υψηλότερη τιμή (0,182) το 1997. Τελικά, η r λαμβάνει την τέταρτη υψηλότερη τιμή (0,178) το 2006. Έτσι, μετά την ανάκαμψη που ακολούθησε τη Μεγάλη Ύφεση και το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η απόδοση καθαρού παγίου κεφαλαίου δεν έφτασε ξανά τη μέγιστη τιμή του 1944. Αντιθέτως, κάθε υψηλότερη τιμή της r είναι χαμηλότερη από την προηγούμενη κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου των 80 ετών.

Σύμφωνα με τον Harman, «το συνδυασμένο αποτέλεσμα της οικονομικής ύφεσης του μεσοπολέμου και του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου είχε ήδη προκαλέσει μια μαζική καταστροφή των παλαιών κεφαλαίων (...). Η συσσώρευση ήταν ικανή να εκκινήσει με υψηλότερα ποσοστά κέρδους από ότι την προπολεμική περίοδο... Ο καπιταλισμός μπορούσε να απολαύσει αυτό που συχνά αποκαλείται η 'χρυσή εποχή' του».⁶⁸ Παρόλα αυτά φαίνεται ότι το «καύσιμο» που οδήγησε τον καπιταλισμό στη «χρυσή εποχή» του έχει λιγοστέψει. Ο καπιταλισμός δείχνει να

67. Οι νεοφιλελεύθερες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις συνδέονται άμεσα με αυτό το εύρημα.

68. Harman, 'The rate of profit and the world today', όπ.π.

υποφέρει από μια αδυναμία να επιτύχει υψηλά ποσοστά κέρδους. Όπως είδαμε πιο πριν σύμφωνα με τον Μαρξ προϋπόθεση για την καπιταλιστική ανάκαμψη από την κρίση είναι πρωτίστως η μαζική καταστροφή κεφαλαίων, η έκταση της οποίας φαίνεται ότι καθορίζει και την έκταση της ανάκαμψης. Σύμφωνα με τον Beitel «αυτή η διαδικασία... καταστροφής του τεχνολογικά ξεπερασμένου κεφαλαίου είναι η αναγκαία προϋπόθεση για την αποκατάσταση ενός υψηλότερου ποσοστού κέρδους».⁶⁹ Εντούτοις, ο Μαρξ υποστήριζε ότι μια μεγάλη ύφεση είναι μεν προϋπόθεση για μια μεγάλη ανάκαμψη αλλά είναι ταυτόχρονα και συνθήκη για τη βίαιη καταστροφή του ίδιου του καπιταλισμού. Τα καπιταλιστικά κράτη έχουν επίγνωση αυτού του διλήμματος. «Η οικονομία δεν κατέρρευσε τη δεκαετία του 1990 με τον τρόπο που κατέρρευσαν οι οικονομίες των ΗΠΑ και της Γερμανίας στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Το κράτος φαίνεται ακόμα ικανό να εμποδίσει κάτι τέτοιο. Αλλά δεν μπο-

ρεί να επαναφέρει την οικονομία πίσω στην παλαιά πορεία μεγέθυνσής της, είτε μέσω μονεταριστικών είτε μέσω κενσυναίων πολιτικών είτε μέσω ενός συνδυασμού και των δύο».⁷⁰

6. Συμπεράσματα

Το ποσοστό κέρδους δεν μπορεί να επανέλθει στα προηγούμενα επίπεδα των δεκαετιών του 1940 και 1960. Ο καπιταλισμός φαίνεται να αδυνατεί να εξασφαλίσει υψηλά ποσοστά κέρδους παρά την ήττα του εργατικού κινήματος και την εφαρμογή νέων τεχνολογιών στα μέσα της δεκαετίας του 1990.

Ο νεοφιλελευθερισμός εμφανίστηκε ως η λύση στη κρίση του 1966-1982 αλλάζοντας τους στόχους της νομισματικής πολιτικής και χαλαρώνοντας τους περιορισμούς που είχαν επιβληθεί στο χρηματοπιστωτικό τομέα μετά τη μεγάλη ύφεση του 1929-1932. Το αποτέλεσμα ήταν η έκρηξη του χρηματοπιστωτικού τομέα όπου οι καπιταλιστές προσπαθούσαν να αποσπάσουν ποσοστά κέρ-

δους μεγαλύτερα από αυτά που θα μπορούσαν να αποσπάσουν από παραγωγικές επενδύσεις. Αυτό μπορεί να επιβεβαιωθεί και από το διάγραμμα που ακολουθεί. Η απόκλιση του ονομαστικού Α.Εγχ.Π., των μη χρηματιστηριακών κερδών και των χρηματιστηριακών κερδών αυξάνει σταδιακά από τα τέλη της δεκαετίας του 1990.

Αυτή η απόκλιση οδήγησε σε μια «πληθώρα» κεφαλαίων που αναζητούσαν κέρδη στο χρηματοπιστωτικό τομέα, οδηγώντας στις δυο διαδοχικές «φούσκες» στην οικονομία των ΗΠΑ το 2001 και το 2007. Σύμφωνα με τον Ticktin,⁷² «οι διεξοδοί για κερδοφόρα επένδυση ήταν... περιορισμένοι» στην «πραγματική οικονομία» και τα αναζητούντα κέρδη κεφάλαια πλημμύρισαν τον χρηματοπιστωτικό τομέα. Έτσι η πρόσφατη χρηματοπιστωτική κρίση αποτελεί μια όξυνση της κρίσης κερδοφορίας στην παραγωγή. Υπό αυτήν την έννοια η «χρηματιστικοποίηση» ('financialization') είναι «το αποτέλεσμα... ανακοπών της πραγματικής συσσώρευσης».⁷³

67. Οι νεοφιλελεύθερες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις συνδέονται άμεσα με αυτό το εύρημα.

68. Harman, 'The rate of profit and the world today', όπ.π.

69. Karl Beitel, 'The Rate of Profit and the Problem of Stagnant Investment: A Structural Analysis of Barriers to Accumulation and the Spectre of Protracted Crisis', *Historical Materialism* 17 (2009), σελ. 66-100, 91.

70. Harman, 'The slump of the 1930s and the crisis today', όπ.π.

71. Deutsche Bank, *The Thoughts of Jim Reid*, 15 July 2008, http://www.nuclearphynance.com/User%20Files/85/thought_of_jim_14july.pdf, σελ. 2, διάγραμμα 2.

72. Hillel Ticktin, 'A Marxist Political Economy of Capitalist Instability and the Current Crisis', *Critique* 47, Vol. 37, No. 1, February 2009, σελ. 13-29, 27.

Διάγραμμα 2:⁷¹ Ονομαστικό Α.Εγχ.Π. των ΗΠΑ έναντι χρηματιστηριακών και μη-χρηματιστηριακών κερδών (βάση 100, 1970)

Μια μεγάλη ύφεση μπορεί να οδηγήσει το καπιταλιστικό σύστημα σε ανάκαμψη κερδοφορίας μέσα από τις μαζικές καταστροφές κεφαλαίων. Ωστόσο η λύση στις προηγούμενες κρίσεις βρέθηκε στον κεϋνσιανισμό και στο νεοφιλελευθερισμό, αποτρέποντας τις καταστροφικές δυνάμεις να ενεργήσουν στα λιγότερο παραγωγικά κεφάλαια. Πολιτικές αποφάσεις που προφανώς και δεν είναι τυχαίες. Η μαζική καταστροφή κεφαλαίων εμπεριέχει τη δυνατότητα της βίαιης ανατροπής του καπιταλισμού, ενεργώντας ως έναυσμα για την προλεταριακή επανάσταση.

Σε αυτό το σημείο το ερώτημα το οποίο γεννιέται είναι ποιο θα είναι το μείγμα οικονομικών πολιτικών που θα ακολουθηθεί από τις κυρίαρχες τάξεις και τα κράτη τους προκειμένου να οδηγηθεί το καπιταλιστικό σύστημα έξω από αδιέξοδο. Οι πολιτικές

κρατικές παρέμβασης που εμποδίζουν τη μαζική καταστροφή κεφαλαίων ή τις «φούσκες» που ανατροφοδοτούν και ενισχύουν την κρίση κερδοφορίας στην παραγωγή (οι οποίες και παραπέμπουν στον κεϋνσιανισμό με την ευρεία έννοια), όπως πχ. οι ενέσεις ρευστότητας ή το πρόσφατο σχέδιο για τους περιορισμούς στον χρηματοπιστωτικό τομέα στις ΗΠΑ, θα συνεχίσουν να συνδυάζονται με τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές που επιχειρούν να απαντήσουν στο πρόβλημα της μη επαρκούς κερδοφορίας στη παραγωγική διαδικασία. Τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα επομένως θα εξακολουθήσουν να συμπλέουν ή και να ταυτίζονται με τα συντηρητικά στο δίπολο συμπίεση της εργασίας - περιορισμός των καταστροφικών δυνάμεων της κρίσης. Μόνο ο ταξικός κίνδυνος των από κάτω μπορεί να επιβάλει στο πολιτικό σύστημα την

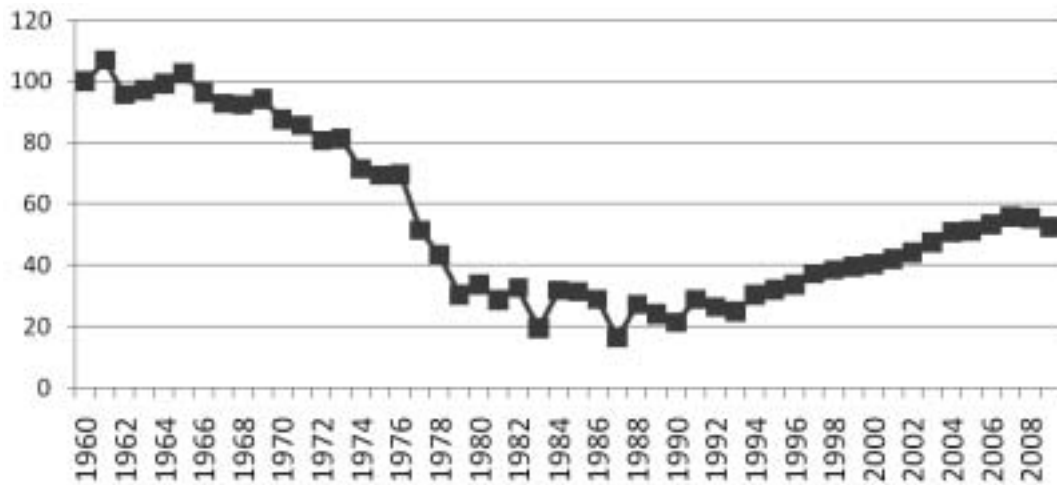
ανάγκη διαφοροποίησης των αστικών πολιτικών δυνάμεων για την ενσωμάτωση των λαϊκών τάξεων στην αστική ηγεμονία. Η δράση των επαναστατικών δυνάμεων πρέπει να αναδεικνύει αυτή την ιστορικά δοκιμασμένη «τελευταία καταφυγή» του καπιταλισμού κρατώντας υψηλά την αντιπαράθεση με τους κεϋνσιανο-ρεφορμιστές του εργατικού κινήματος.

Β. ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΧΡΕΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Η κρίση χρέους της ελληνικής οικονομίας (και η επαπειλούμενη αντίστοιχη κρίση σε μια σειρά λιγότερο αναπτυγμένες οικονομίες της ευρωπαϊκής Οικονομικής Νομισματικής Ένωσης) αποτελεί όχι απλώς μια παρενέργεια της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2007, αλλά μορφή αναπαραγωγής των δομικών της χαρακτηριστικών: ό,τι εμφανίζεται ως «κερδοσκοπικό» χτύπημα στο χρέος μιας «μικρής χώρας» δεν είναι παρά μια ακόμα διέξοδος των αναζητούντων κέρδος κεφαλαίων στη χρηματοπιστωτική σφαίρα – σε συνθήκες καθηλωμένης κερδοφορίας στην «πραγματική οικονομία».

73. Μαργξ, *Το Κεφάλαιο*, Τόμος 3ος, όπ.π., σελ. 638. Αναλυτικότερα σε Economakis et al., όπ.π.

Διάγραμμα 3: Απόδοση καθαρού παγίου κεφαλαίου (1960=100)

Πηγή: AMECO (http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm), επεξεργασία δική της: 1960 = 100

1. Απόδοση καθαρού παγίου κεφαλαίου

Ο ελληνικός καπιταλισμός δεν εξαιρείται από τις χαμηλές επιδόσεις, ακόμα και αν λάβουμε υπόψη μας το σύνολο της οικονομίας. Το επόμενο διάγραμμα μας δίνει την απόδοση του καθαρού παγίου κεφαλαίου που αφορά στην περίπτωση αυτή το σύνολο της οικονομίας. Συμπεριλαμβάνει, δηλαδή, εκτός από τον ιδιωτικό-επιχειρηματικό παραγωγικό τομέα της ελληνικής οικονομίας, το κράτος και το χρηματιστηριακό τομέα – ενώ υπολογίζεται με σχεδόν ανάλογο τρόπο η αμοιβή των αυτοαπασχολουμένων ως η μέση αμοιβή της μισθωτής εργασίας. Το διάγραμμα αυτό μας δίνει μια σαφή ένδειξη για την αδυναμία που εμφανίζει ο ελληνικός καπιταλισμός να επανέλθει στην κερδοφορία που γνώρισε στη δεκαετία του 1960 μετά την

κρίση της δεκαετίας του 1970. Ωστόσο εδώ δεν μπορούμε να ανιχνεύσουμε όψεις των αναπτυξιακών «ιδιαιτεροτήτων» του ελληνικού καπιταλισμού.

2. Έλλειμμα κρατικού προϋπολογισμού και δημόσιο και συνολικό χρέος

Γιατί ενώ τα δημόσια ελλείμματα και το χρέος είναι υψηλά και σε άλλες χώρες η ελληνική οικονομία αποτέλεσε ένα ελκυστικό πεδίο «κερδοσκοπίας» επί του χρέους της; Θεωρούμε ότι η απάντηση βρίσκεται στη δομική υστέρηση του ελληνικού καπιταλισμού, όψεις της οποίας διερευνούμε.

Καταρχήν εξετάζοντας κάπως πιο συγκεκριμένα το ζήτημα αυτό θα διαπιστώσουμε ότι υπάρχουν αρκετές διαφορές στην ελληνική περίπτωση.

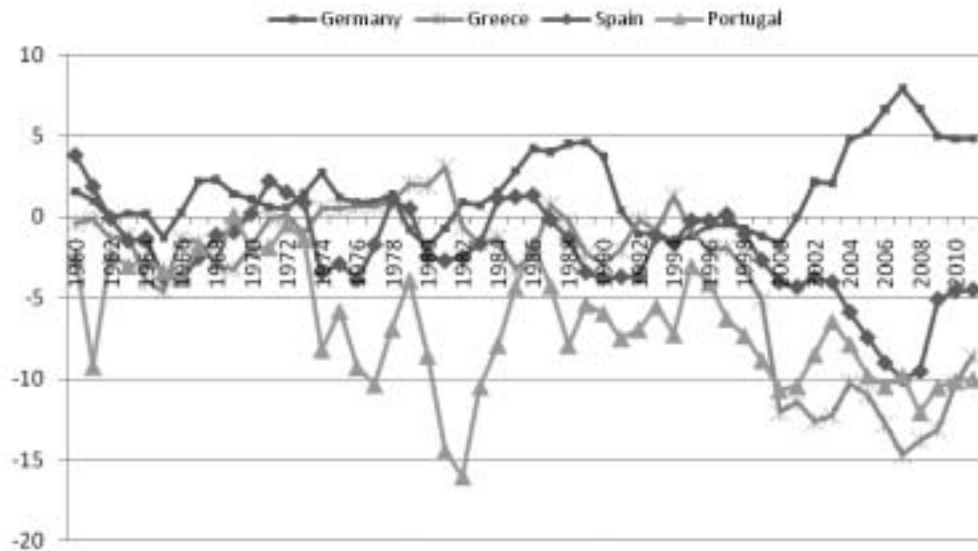
Το έλλειμμα του Κρατικού Προϋπολογισμού το 2009 ανήλθε σε 13,0% του ΑΕΠ έναντι αντίστοιχου ελλείμματος 6,1% το 2008.

Το 2009 και άλλες χώρες είχαν λόγω της οικονομικής κρίσης υψηλά ελλείμματα της γενικής κυβέρνησης, όπως π.χ. το Ηνωμένο Βασίλειο (12,6%), οι ΗΠΑ (12,5%), η Ιρλανδία (11,3%), η Ισπανία (11,2%) και η Πορτογαλία (9,3%).

Στην περίπτωση της Ελλάδος το υψηλό έλλειμμα συνδέεται με υψηλό δημόσιο χρέος που ήταν της τάξεως του 115% του ΑΕΠ το 2009, το υψηλότερο στη ζώνη του ευρώ, μαζί με εκείνο της Ιταλίας.

Στην Ιαπωνία το ακαθάριστο δημόσιο χρέος είναι της τάξεως του 200% του ΑΕΠ, αλλά είναι υψηλή και η εθνική αποταμίευση (23% του ΑΕΠ το 2009), η οποία συμβάλλει αποφασιστικά στην εγχώρια χρηματοδότηση του

Διάγραμμα 4: Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (% ΑΕΠ)

Πηγή: AMECO (http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm)

δημόσιου χρέους, ενώ είναι πλεονασματικό το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (1,8% του ΑΕΠ το 2009). Στις ΗΠΑ, το δημόσιο χρέος (85% του ΑΕΠ το 2009, προβλέπεται να αυξηθεί στο 94% το 2010), όπως και το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών (5% του ΑΕΠ το 2008, 3% του ΑΕΠ το 2009) χρηματοδοτούνται με δολάρια, που είναι διεθνές αποθεματικό νόμισμα, ενώ η εθνική αποταμίευση είναι σχετικά χαμηλή (12,2% του ΑΕΠ το 2009, έναντι 18,8% στη ζώνη του ευρώ). Στην Ιταλία, όπου το δημόσιο χρέος ήταν 115% του ΑΕΠ το 2009 (όπως στην Ελλάδα), η εθνική αποταμίευση είναι σχετικά υψηλή (16,7% του ΑΕΠ)

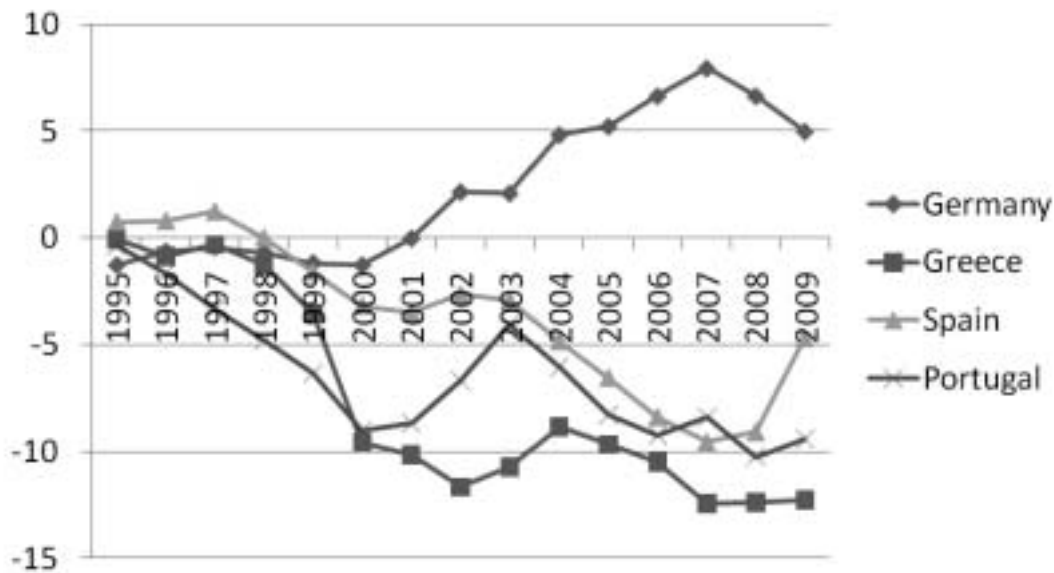
και η εξάρτηση από εξωτερική χρηματοδότηση μικρή (το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών ήταν μόνο 2,4% του ΑΕΠ το 2009) (ΤτΕ, 2010)⁷⁴.

Ταυτόχρονα, πολύ μεγάλο είναι και το συνολικό ακαθάριστο εξωτερικό χρέος (του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα). Εδώ αποτυπώνεται καθαρά η διαφορά των επιπέδων ανάπτυξης των διαφορετικών εθνικών καπιταλισμών εντός της ΕΕ-ONE. Στην ελληνική περίπτωση: «Το συνολικό ακαθάριστο εξωτερικό χρέος (του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα) – το οποίο τροφοδοτείται από τα ελλείμματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών – ανήλθε στο τέλος

Δεκεμβρίου του 2009 στο 170,0% του ΑΕΠ, από 151,6% στο τέλος του 2008» (ΤτΕ, 2010). Δεν είναι μια ελληνική, εντούτοις, «διατερότητα». Η εκτίναξη, μετά το 2000, του πλεονάσματος στο γερμανικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και αντίστοιχα η εκτίναξη των ελλειμμάτων στα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών των νοτιοευρωπαϊκών χωρών (Ελλάδα, Πορτογαλία Ισπανία), με τις ανάλογες συνέπειες επί του χρέους (βλ. και Τάκης Φωτόπουλος, *Πριν*, 30-05-2010), όπως δείχνουν τα διαγράμματα που ακολουθούν, είναι ακριβώς το αποτέλεσμα της «ανισόμετρης ανάπτυξης» (Λένιν) του καπιταλισμού εντός της ΕΕ-ONE.

74. Αναφερόμαστε σε δυο βασικά κείμενα της Τράπεζας της Ελλάδος: «Νομισματική Πολιτική 2009-2010», Μάρτιος 2010 και «Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2009», Απρίλιος 2010.

Διάγραμμα 5: Καθαρός Δανεισμός από το εξωτερικό (% ΑΕΠ)

Πηγή: AMECO (http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm)

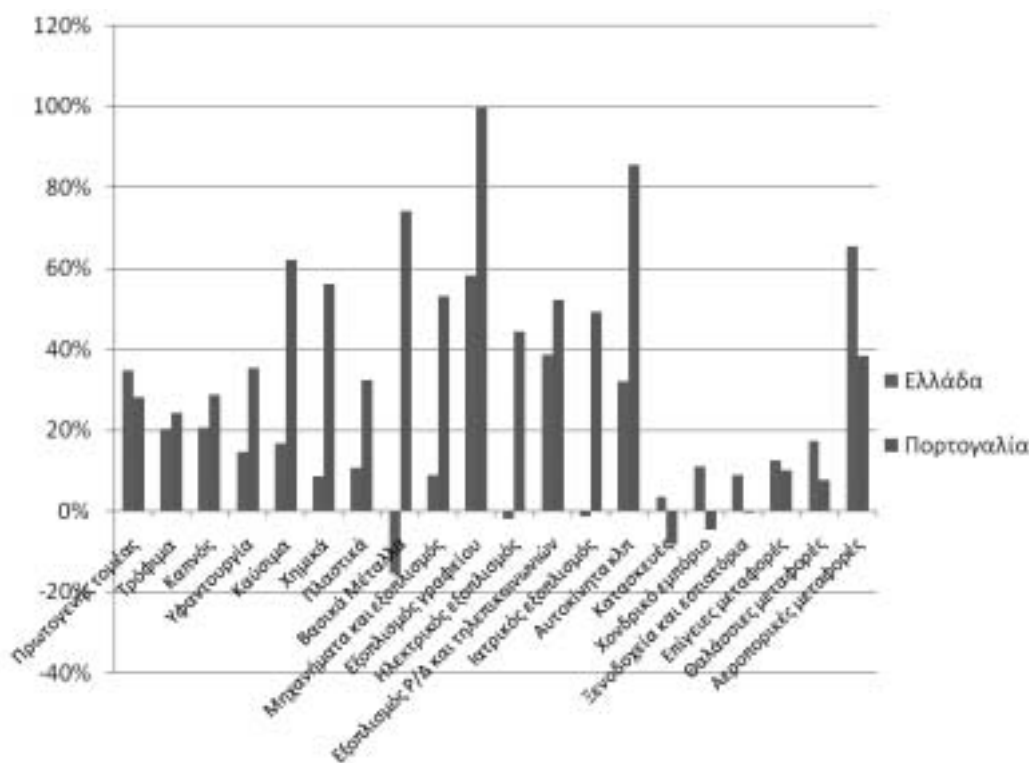
Πολλοί στην Αριστερά, και εντός του χώρου της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, αρνήθηκαν επί μακρόν (ή και αρνούνται ακόμα να αναγνωρίσουν χωρίς περιστροφές) την πραγματικότητα της κρίσης του ελληνικού καπιταλισμού. Πρόκειται για αδυναμία κατανόησης της «ιδιαιτερότητας» της δομικής οικονομικής υστέρησης του ελληνικού (και γενικότερα του νοτιοευρωπαϊκού) καπιταλισμού, έναντι των αναπτυγμένων ευρωπαϊκών καπιταλισμών: εξωστρεφής οικονομική ανάπτυξη – απουσία δεσμών οργανικής συμπληρωματικότητας μεταξύ των οικονομικών τομέων. Ειδικότερα, εντός του χώρου της νέας αντικαπιταλιστικής Αριστεράς, σε πολλές περιπτώσεις η ορθή προσπάθεια οριοθέτησης από τα «εθνικοπα-

τριωτικά» μοντέλα της εξάρτησης-υπανάπτυξης, συσκότισε ότι η «ανισόμετρη ανάπτυξη» του καπιταλισμού αναπαράγεται και εντός των χωρών του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού (των χωρών δηλαδή όπου κυριαρχούν οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής υποτάσσοντας κάθε άλλη οικονομική σχέση στους νόμους της κεφαλαιακής κερδοφορίας και αναπαραγωγής). Η ένταξη των λιγότερο ανταγωνιστικών αυτών ευρωπαϊκών χωρών στο πλαίσιο της ΕΕ-ONE επιδείνωσε το πρόβλημα ανισομέρειας. Στην ελληνική περίπτωση η επιδείνωση αυτή έφτασε μέχρι του σημείου της σημερινής παρξύνσης και της μετάλλαξης του προβλήματος ανταγωνιστικότητας σε πρόβλημα χρέους, επί του οποίου κερδοσκοπούν τα αναζητούντα

κέρδη κεφάλαια – αποσπώντας διευρυνόμενη αξία και υπεραξία από τις μισθωτές τάξεις.

Η συγκρότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως μιας ενιαίας αγοράς με ένα ενιαίο νόμισμα (ευρώ) έθεσε το θεσμικό-οικονομικό πλαίσιο για τη διεύρυνση του χώρου κερδοφορίας του παραγωγικότερου εθνικού-ευρωπαϊκού κεφαλαίου, εντός ενός νέου ισχυρού οικονομικού συνασπισμού με τις δικές του μπερλιαριστικές φιλοδοξίες. Ταξική προϋπόθεση του ιστορικού εγχειρήματος είναι η πλήρης κυριαρχία του κεφαλαίου επί της εργασίας – εκφραζόμενη τις τελευταίες δεκαετίες ως ηγεμονία των λεγόμενων νεοφιλελεύθερων πολιτικών. Η ενιαία αγορά και το ενιαίο νόμισμα συνεπάγονται την καταστροφή

Διάγραμμα 6: Ελλάδα – Πορτογαλία έναντι Γερμανίας: Πολλαπλασιαστές κάθετων διασυνδέσεων (2005)

των λιγότερο παραγωγικών εθνικών-ευρωπαϊκών κεφαλαίων, σε κλάδους διεθνούς-ενδο-ευρωπαϊκού ανταγωνισμού, δηλαδή την ενίσχυση εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης (και ιδίως εντός της Οικονομικής Νομισματικής Ένωσης) των τάσεων συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου – οι οποίες έπονται παραγωγικές αναδιαρθρώσεις που πολλαπλασιάζουν την ένταση της εκμετάλλευσης της εργασίας από το κεφάλαιο.

3. Δεσμοί οργανικής συμπληρωματικότητας

Κρίσιμο χαρακτηριστικό της ανταγωνιστικότητας μίας χώρας καθώς και της δυνατότητας η διεύρυνση της παραγωγής να λειτουργεί πολλαπλασιαστικά, είναι η «πυκνότητα» των διακλαδικών σχέσεων που αναπτύσσονται: ζήτηση εγχώρια παραγόμενων ενδιάμεσων εισροών για την τελική παραγωγή ενός προϊόντος (δεσμοί οργανικής συμπληρωματικότητας). Όσο πιο υψηλοί είναι

οι δεσμοί αυτοί, τόσο πιο αναπτυγμένη θεωρείται ότι είναι μια οικονομία.

Μία τεχνική για τη διακρίβωση αυτών των δεσμών είναι η ανάλυση εισροών-εκροών.⁷⁵

Ο πολλαπλασιαστής κάθετων διασυνδέσεων δείχνει τη μεταβολή στο προϊόν του συνόλου της οικονομίας από μία μοναδιαία μεταβολή της ζήτησης για την τελική παραγωγή του προϊόντος ενός κλάδου, και είναι δείκτης της έντασης των δεσμών οργανικής συμπληρωματικότητας.

75. Όλα τα δεδομένα για την εφαρμογή του μοντέλου εισροών-εκροών προέρχονται από τη Eurostat. Συγκεκριμένα, τα στοιχεία για το ακαθάριστο προϊόν κατά κλάδο από τη βάση Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database και οι πίνακες εισροών-εκροών από τη βάση: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/esa95_supply_use_input_tables/data/workbooks.

τας στο εσωτερικό μιας οικονομίας.

Στο επόμενο διάγραμμα συγκρίνουμε το μέγεθος των πολλαπλασιαστών κάθετων διασυνδέσεων της Ελλάδας και της Πορτογαλίας σε σχέση με τη Γερμανία στον πρωτογενή τομέα, στη μεταποίηση και σε επιλεγμένους κλάδους του τομέα των υπηρεσιών. Συγκεκριμένα στο διάγραμμα καταγράφεται πόσο επιπλέον προϊόν δημιουργείται στη γερμανική οικονομία σε σχέση με την ελληνική και την πορτογαλική οικονομία από μια μοναδιαία μεταβολή στην παραγωγή κάθε κλάδου. Παραδείγματος χάρη μια μοναδιαία αύξηση του προϊόντος του πρωτογενή τομέα στην Ελλάδα και στη Γερμανία θα δημιουργήσει κατά 35% περίπου περισσότερο προϊόν στη Γερμανία. Αντίστοιχα μια μοναδιαία αύξηση του προϊόντος του

πρωτογενή τομέα στην Πορτογαλία και τη Γερμανία θα δημιουργήσει κατά 28% περίπου περισσότερο προϊόν στη Γερμανία. Αυτό που γενικά διαπιστώνουμε είναι ότι οι πολλαπλασιαστικές δυνατότητες της γερμανικής οικονομίας είναι μεγαλύτερες στην πλειοψηφία των εξεταζόμενων κλάδων.

4. Διαρροές παραγωγής

Οι διαρροές παραγωγής στην ανάλυση εισροών-εκροών δείχνουν το τμήμα του επιπλέον προϊόντος που δημιουργείται στο εξωτερικό εξαιτίας της αύξησης στη ζήτηση για το προϊόν ενός εγχώριου κλάδου.

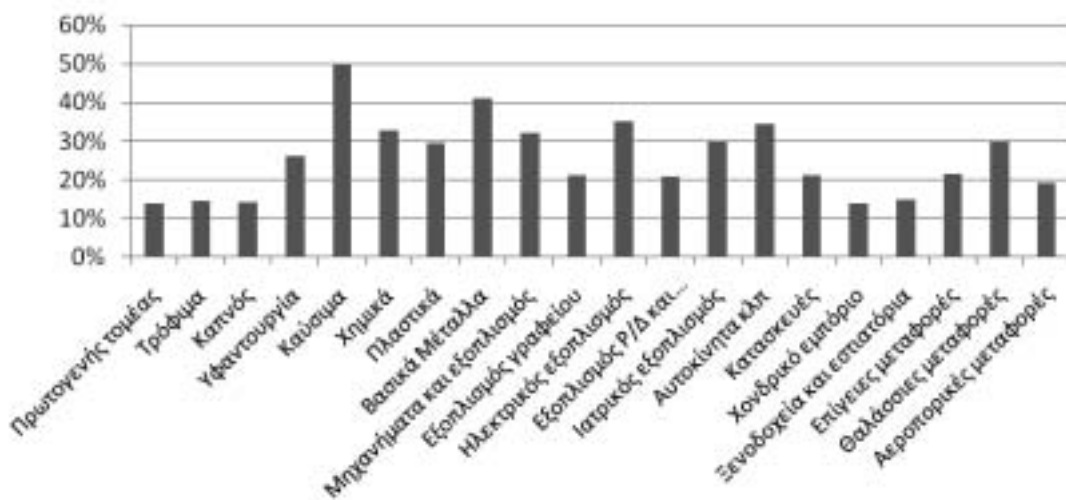
Πρόκειται για διαρροή προστιθέμενης αξίας από τη χώρα στο εξωτερικό.

Όσο ασθενέστεροι είναι οι δεσμοί οργανικής συμπληρωμα-

τικότητας μιας οικονομίας τόσο μεγαλύτερη είναι η διαρροή προστιθέμενης αξίας στο εξωτερικό.

Το διάγραμμα που ακολουθεί αποτυπώνει το μέγεθος των διαρροών προστιθέμενης αξίας κατά κλάδο. Για παράδειγμα, από το σύνολο της προστιθέμενης αξίας του πρωτογενή τομέα το 13% περίπου δημιουργείται στο εξωτερικό εξαιτίας των εισαγόμενων ενδιάμεσων εισροών. Αυτό που παρατηρούμε είναι ότι το εμπορικό ισοζύγιο της χώρας δεν επιβαρύνεται μόνο λόγω της έλλειψης ανταγωνιστικότητας ή της πλήρους απουσίας παραγωγής σε βασικούς οικονομικούς κλάδους, αλλά και λόγω του εξωστρεφούς μοντέλου ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας (έλλειψη δεσμών οργανικής συμπληρωματικότητας).

Διάγραμμα 7: Διαρροές της παραγωγής (Ελληνική Οικονομία, 2005)

5. Εξωτερικό εμπόριο

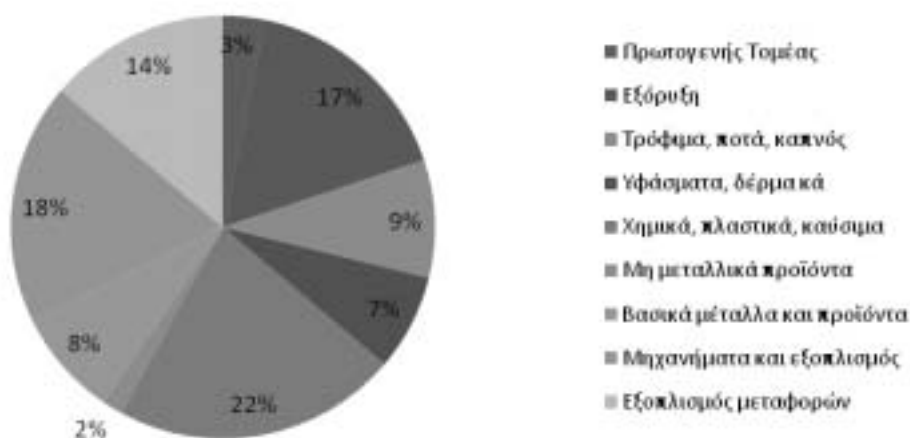
Η δομική υστέρηση του ελληνικού καπιταλισμού γίνεται εμφανής από τη δομή του εξωτερικού εμπορίου του.

Για το έτος 2007, το 75% περίπου των εισαγωγών των χωρών της ΕΕ27 προέρχονται από άλλες χώρες της ΕΕ27. Αυτό σημαίνει ότι το ενιαίο νόμισμα επηρεάζει ακόμα

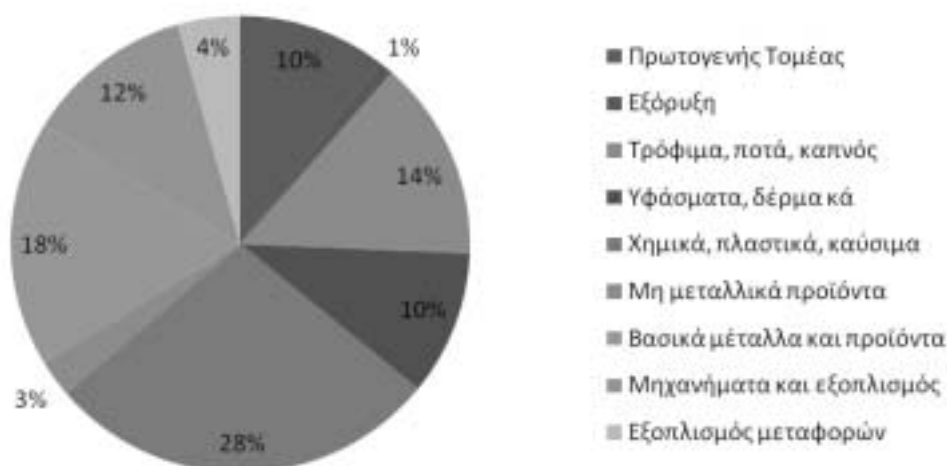
περισσότερο τα ισοζύγια των λιγότερο ανταγωνιστικών χωρών. Για την ελληνική οικονομία οι εισαγωγές από την ΕΕ27 είναι σχετικά χαμηλές (57,3%). Αντίστοιχα για τις εξαγωγές,

Διάγραμμα 8: Δομή εισαγωγών – εξαγωγών

Εισαγωγές ανά προϊόν - % του συνόλου των εισαγωγών (2008)

Εξαγωγές ανά προϊόν - % του συνόλου των εξαγωγών (2008)

Πηγή: OECD, <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=BTDNEW>

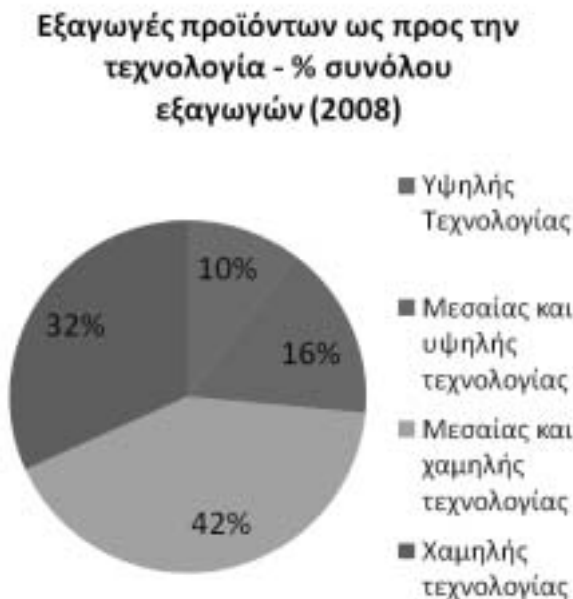
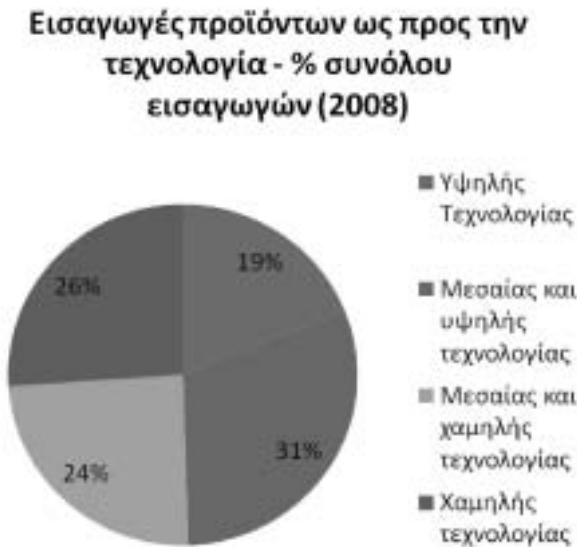
κατά το ίδιο έτος, το 75% περίπου αφορά ενδοευρωπαϊκές συναλλαγές στην ΕΕ27. Στην Ελλάδα το ποσοστό αυτό είναι 64,3%. (Πηγή: AMECO, http://ec.europa.eu/economy_finance/meco/user/serie/SelectSerie.cfm).

ec.europa.eu/economy_finance/meco/user/serie/SelectSerie.cfm). Στην Ελλάδα εισάγονται κυρίως χημικά-πλαστικά-καύσιμα, μεταλλεύματα, μηχανολογικός εξοπλισμός, εξοπλισμός μεταφορών. Εξάγονται κυρίως χημικά και πλαστικά, βασικά μέταλλα και προϊόντα, μηχανολογικός εξοπλισμός, τρόφιμα ποτά και γεωργικά προϊόντα.

Το 50% των εισαγωγών αφορά προϊόντα υψηλής τεχνολογίας και μεσαίας - υψηλής τεχνολογίας. Μόλις το 26% των εξαγωγών αφορά προϊόντα υψηλής και μεσαίας-υψηλής τεχνολογίας. Το 42% των εξαγωγών αφορά προϊόντα χαμηλής τεχνολογίας.

Το 50% των εισαγωγών αφορά προϊόντα υψηλής τεχνολογίας και μεσαίας - υψηλής τεχνολογίας. Μόλις το 26% των εξαγωγών αφορά προϊόντα υψηλής και μεσαίας-υψηλής τεχνολογίας. Το 42% των εξαγωγών αφορά προϊόντα χαμηλής τεχνολογίας.

Διάγραμμα 9: Δομή εισαγωγών – εξαγωγών (συνέχεια)

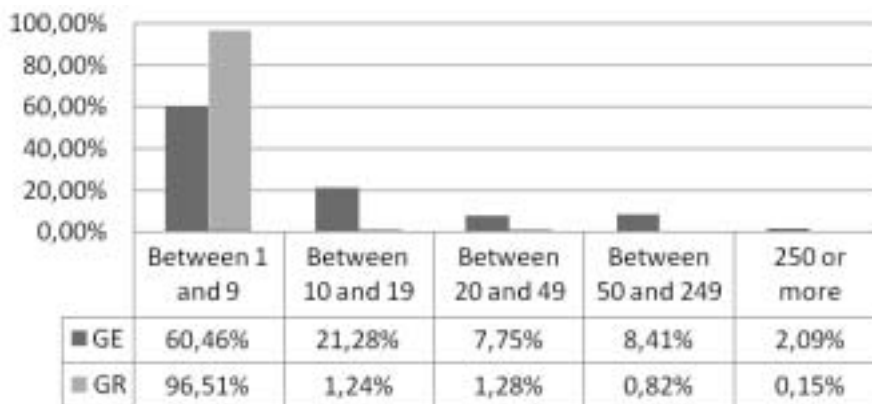
6. Τεχνολογία και ζήτηση

Τα προϊόντα υψηλής τεχνολογίας είναι προϊόντα υψηλότερης εισοδηματικής ελαστικότητας ζήτησης (η ζήτησή τους αυξάνεται με την αύξηση του εισοδήματος) άρα με την αύξηση του εισοδήματος, η ζήτηση για ξένα προϊόντα αυξάνεται και μειώνεται η ζήτηση για εγχωρίως παραγόμενα προϊόντα.

Άρα η τάση που προκύπτει από την παραγωγική δομή της χώρας είναι να διευρύνεται το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο καθώς το εισόδημα αυξάνεται.

Η σύγκριση της διάρθρωσης του μεγέθους των ελληνικών και των γερμανικών επιχειρήσεων συμπληρώνει την εικόνα της δομικής υστέρησης του ελληνικού καπιταλισμού.

Πηγή: OECD, <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=BTDNEW>

Διάγραμμα 10: Διάρθρωση μεγέθους των ελληνικών επιχειρήσεων (2009)

Πηγή: Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

7. Μισθοί και παραγωγικότητα της εργασίας

Επομένως, το πρόβλημα ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας δεν είναι ένα πρόβλημα απλώς υστέρησης της παραγωγικότητας της εργασίας ούτε βέβαια πρόβλημα υψηλών αμοιβών της εργασίας. Το πρόβλημα του ελληνικού καπιταλισμού είναι πρόβλημα δομικής υστέρησης, αποτέλεσμα του μοντέλου εξωστρεφούς οικονομικής ανάπτυξης

που ιστορικά ακολούθησε (απουσία δεσμών οργανικής συμπληρωματικότητας). Στην πραγματικότητα, μάλιστα δεν πρόκειται για απλό έλλειμμα ανταγωνιστικότητας, αλλά για μη-ανταγωνιστική οικονομική δομή.

Τα διαγράμματα που ακολουθούν δείχνουν καθαρά ότι τόσο η παραγωγικότητα της εργασίας όσο και οι αμοιβές της δεν ευθύνονται για το θεωρούμενο ως έλλειμμα ανταγωνιστικότητας του ελληνικού καπιταλισμού.

Η καπιταλιστική λύση για τις λιγότερο ανταγωνιστικές χώρες της ΕΕ-ΟΝΕ εμφανίζεται να είναι η «εσωτερική υποτίμηση», δηλαδή η συντριβή των εργασιακών δικαιωμάτων και η εισοδηματική εξαθλίωση των μισθωτών τάξεων (όχι μόνο του δημόσιου αλλά και του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας). Η παραμονή του ελληνικού καπιταλισμού στην ΟΝΕ θα επιχειρηθεί στη βάση της σύνθλιψης των δικαιωμάτων των μισθωτών τάξεων, ωστόσο

Πίνακας 4: Παραγωγικότητα της εργασίας ανά μισθωτό (EU27=100)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Γερμανία	114	112,4	111,7	107,9	106,7	106,2	108,5	108,1	109,2	108,8	107,5	107,4
Ιρλανδία	125,2	125,1	124,9	127,2	127,8	133,1	135,1	135	134,4	136,6	139,7	134,1
Ελλάδα	93,1	90,8	91	93,5	97,1	99,4	100,8	101,1	99,8	100,6	101,9	102,2
Γαλλία	125,6	126,3	125,1	124,9	124,8	125,3	121,4	120,5	122	121,4	121,9	120,9
Ιταλία	128,7	130	127,3	125,8	125,3	117,5	115,4	112	110,8	109,6	108,5	108,1
Πορτογαλία	68	67,8	69,2	68,8	67,8	67,8	68,3	67	70,1	70,2	71,1	70,6
UK	108,8	109	108,9	110,6	111,6	112	112,4	113,8	112,3	112,1	111,6	110,6
Ισπανία	108,2	107,7	105,4	103,6	103	104,7	103,6	102	101,1	102	103,5	104,8

Πηγή: Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

Διάγραμμα 11: Παραγωγικότητα και πραγματικοί μισθοί

Πηγή: INE-ΓΣΕΕ, Ετήσια Έκθεση 2009 : Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, (<http://www.inegsee.gr/ereynes-meletes/ekthesh/Ethsia-Ekthesh-2009-H-ellhnikh-oikonomia-kai-h-apasxolhsh.html>)

ακόμη και έτσι ο ελληνικός καπιταλισμός δεν θα επιλύσει το ιστορικό πρόβλημα της δομικής του υστέρησης – όπως δεν το επιλύσει και η έξοδος από την ΟΝΕ-ΕΕ.

8. Ένας προσωρινός επίλογος

Το ερώτημα της καπιταλιστικής ανάπτυξης-υπανάπτυξης, επομένως και της «ανισόμετρης ανάπτυξης» του καπιταλισμού, δεν είναι τεχνικό αλλά ταξικό ζήτημα. Δεν κρίνεται απλά και μόνο από εξωτερικούς προς έναν καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό παράγοντες (τα μητροπολιτικά κέντρα), όπως θέλουν οι

δοξασίες της εξάρτησης. Δεν κρίνεται, ωστόσο, απλά και μόνο από τον εσωτερικό ταξικό συσχετισμό δύναμης, ωσάν ένας κοινωνικός σχηματισμός να αναπτυσσόταν σε κλειστή γυάλα, και αφού αναπτυχθεί εκ των υστέρων θα εμπλακεί με το διεθνές καπιταλιστικό περιβάλλον. Η ανισόμετρη ανάπτυξη είναι το σύνθετο αποτέλεσμα μιας

ιστορικής διαδικασίας ταυτόχρονης αλληλοδιαπλοκής και αλληλεξάρτησης εσωτερικών και εξωτερικών καθορισμών. Είναι η σύνθετη ιστορία της παγκόσμιας ταξικής πάλης, όπως αποκρυσταλλώνεται σε έναν κοινωνικό σχηματισμό. Η ένταξη στην ΕΕ-ΟΝΕ αποτελεί μια φάση στην ιστορία του ελληνικού καπιταλισμού η οποία εγγράφεται επί της δεδομένης ιστορικής του υπόστασης και δυναμικής. Η ένταξη αυτή επέδρασε παροξύνοντας το ιστορικό αναπτυξιακό πρόβλημα του ελληνικού καπιταλισμού, και την καπιταλιστική-ιμπεριαλιστική εκμετάλλευση των μισθωτών τάξεων, αλλά δεν το δημιούργησε.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΣΩΣΗ ΚΡΑΤΩΝ

Κρίση και κρίση εξουσίας

Σάββας Μιχαήλ

Το παρακάτω κείμενο βασίζεται στα κύρια σημεία της παρέμβασης στο Διεθνές Σεμινάριο για την παγκόσμια καπιταλιστική κρίση που οργάνωσαν το περιοδικό Critique και η εφημερίδα Νέα Προοπτική στις 28-29 Μαΐου 2010, στη Νομική Σχολή του Πανεπιστήμιου της Αθήνας

Προκαταρκτικές μεθοδολογικές παρατηρήσεις

Οι παγκόσμιες κρίσεις του καπιταλισμού, τόνιζε ο Μαρξ, «πρέπει να προσεγγίζονται ως η πραγματική συγκέντρωση και η βίαιη προσαρμογή όλων των αντιφάσεων της αστικής οικονομίας» (υπογράμμιση δική μας)¹ Κι ακόμα: «η πραγματική κρίση μπορεί μόνον να εξάγεται από την πραγματική κίνηση της καπιταλιστικής παραγωγής, του ανταγωνισμού και της πίστωσης»².

Η ίδια μεθοδολογική κατευθυντήρια γραμμή πρέπει να ακο-

λουθηθεί και σε κάθε αληθινά επιστημονική, δηλαδή διαλεκτική-ιστορική υλιστική προσέγγιση στην τρέχουσα παγκόσμια κρίση που εξερράγη το καλοκαίρι του 2007, με πυροδότη την κατάρρευση της αμερικανικής αγοράς στεγαστικών δανείων υψηλού ρίσκου (sub-prime mortgage market), και που οι ίδιοι οι καπιταλιστές αναγνωρίζουν σαν την χειρότερη στην Ιστορία του συστήματός τους.

Δεν αφορά μοναχά την γιγάντια «φούσκα» του παγκοσμιοποιημένου χρηματιστικού κεφαλαίου, ανεξάρτητα από την λεγόμενη «πραγματική οικονομία», την (καπιταλιστική) παραγωγή και τις αντιφάσεις της. Προκύπτει από την **συνολική** πραγματική κίνηση του κεφαλαίου: πρωταρχικά, τις κινητήριες αντιφάσεις του στην **παραγωγή** (κρίση υπερπαραγωγής κεφαλαίου, πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους), αλλά και, στη συνέχεια, στην **όξυνση** του διεθνοποιημέ-

νου **ανταγωνισμού** και τις ανισορροπίες ανάμεσα σε χώρες «πλεονασματικές» (Κίνα, Γερμανία) και «ελλειμματικές» (ΗΠΑ, περιφερειακή Ευρώπη) σε μια κορεσμένη παγκόσμια αγορά, και προπαντός, στην πρωτοφανή επέκταση της **πίστωσης**, την παγκοσμιοποίηση /υπερσυσσώρευση του πλασματικού κεφαλαίου τις τελευταίες δεκαετίες, με ιδιαίτερη έξαρση την περίοδο 2002-2007³, σε αστρονομική απόσταση από την πραγματική υλική παραγωγική βάση.

Η κρίση πήγασε από την παγκοσμιοποίηση όλων των αντιφάσεων του κεφαλαίου και την έκρηξή τους. Είναι «η βίαιη εγκαθίδρυση της ενότητας ανάμεσα σε στοιχεία που γίνανε ανεξάρτητα μεταξύ τους και συνάμα ο βίαιος διαχωρισμός στοιχείων που ουσιαστικά είναι ένα».⁴

Η έκρηξη αυτή της κρίσης δεν πρέπει να εκλαμβάνεται σαν μεμονωμένη στιγμιαία επιδείνωση της συγκυρίας αλλά ως ιστορι-

1. Karl Marx, *Theories of Surplus-Value*, Part II, Progress- Moscow 1975 σ. 510.

2. Ό. π. π. σ. 512.

3. Βλ. πιο αναλυτικά, Savas Michael-Matsas, *Greece and the World Capitalist Crisis*, Critique vol. 38, No3, August 2010 pp.489-502 και την σχετική Απόφαση του Έκτακτου Συνεδρίου του ΕΕΚ, Απρίλιος 2010.

4. K. Marx ό. π. π. σ. 513.

κή διαδικασία. Ακριβώς επειδή είναι εκρηκτική εκδήλωση **αντιφάσεων**, διέπεται από την λογική των αντιφάσεων, οι οποίες ξεδιπλώνονται οξυνόμενες, κορυφώνονται αναζητώντας διέξοδο και, στο βαθμό που δεν αίρονται, γεννούν και πυροδοτούν νέες αντιφάσεις. Σε κάθε στιγμή ανάπτυξης της, η κινούμενη ενότητα αντιφάσεων μεταφέρει κι όλο το παλιό περιεχόμενό της που συμπυκνώνεται κι αλληλεπιδρά με τις νέες, αναδύμενες αντιφάσεις.

Έτσι η κίνηση της κρίσης δεν είναι απλή, μηχανική μετατόπιση από σημείο του χώρου και του χρόνου μέχρι την επιθυμητή έκβαση αλλά μια διαλεκτική διαδικασία σε συνεχή αλληλεπίδραση με την ζωντανή σύγκρουση ζωντανών κοινωνικών δυνάμεων, την ταξική πάλη και τις πολιτικές αναστατώσεις σε εθνική και διεθνή κλίμακα.

Στιγμές της κρίσης

Η παρούσα παγκόσμια κρίση ξετυλίγεται μέσα από διακριτές στιγμές μιας ενιαίας αντιφατικής διαδικασίας.

Η **ενδόρρηξη** (implosion) του διεθνούς χρηματιστικού κεφαλαίου το **2007**, με επίκεντρο το ίδιο το κέντρο του παγκόσμιου καπιταλισμού, τις ΗΠΑ, οδήγησε, στις συνθήκες της ξέφρενης χρηματιστικής παγκοσμιοποίησης κάθε είδους εξωτικών και

«τοξικών» τίτλων, σε **διεθνή πιστωτική ασφυξία**, σε αλλεπάλληλες τραπεζιτικές χρεοκοπίες, με κορυφαία την κατάρρευση του τραπεζιτικού κολοσσού **Lehman Brothers** τον Σεπτέμβριο του **2008** που έσπειρε τον πανικό για επικείμενη διάλυση του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Μαζί με την βαθεία και παρατεταμένη **ύφεση του 2008-2009** που επανάφερε τα φαντάσματα της δεκαετίας του 1930, καθώς 700.000 θέσεις εργασίας χάνονταν μηνιαίως μόνον στις ΗΠΑ και δεκάδες εκατομμύρια ανέργων πύκνωναν τις στρατιές των αποκλεισμένων, υπήρξε μια χωρίς προηγούμενο, συντονισμένη **κρατική παρέμβαση** των κεντρικών κυβερνήσεων και των κεντρικών τραπεζών σε Αμερική και Ευρώπη, μαζί και των 20 οικονομικά ισχυρότερων χωρών του κόσμου (G-20), όπου τεράστιες ποσότητες ρευστότητας διοχετεύτηκαν με «πακέτα διάσωσης» των τραπεζών, μέτρα δημοσιονομικής «τόνωσης» και ανορθόδοξες μεθόδους «ποσοτικής χαλάρωσης» (quantitative easing), καθώς τα επιτόκια δανεισμού ήταν ήδη σχεδόν μηδενικά. Η κατάρρευση του διεθνούς τραπεζιτικού συστήματος αναχαιτίστηκε προσωρινά.

Μερικοί βιάστηκαν, στα τέλη της άνοιξης του 2009, να μιλήσουν για «τέλος της κρίσης» και «ανάκαμψη» της οικονομίας έστω και με συνεχιζόμενη ανεργ-

γία (jobless recovery). Από τα **τέλη, όμως, του 2009**, με πρώτο σύμπτωμα την οινωεί χρεοκοπία του **Ντουμπάι**, και αργότερα την πολύ δραματικότερη αναγγελία επικείμενης χρεοκοπίας μιας χώρας της Ευρωζώνης, της **Ελλάδας**, ο εφιάλτης επανήλθε δριμύτερος... Το φάσμα του ελληνικού χρεοστασίου, όχι μόνον επεκτεινόταν σε όλη την περιφερειακή Ευρώπη αλλά απειλούσε την ίδια την Ευρωζώνη στο σύνολό της, το ευρώ και την επιβίωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η χρηματοπιστωτική κρίση επιδεινώονταν τώρα και συνδυάζονταν με μια χωρίς προηγούμενο **δημοσιονομική** κρίση και την απειλή **κρατικών χρεοκοπιών**. Από τις καταρρεύσεις των τραπεζών κι από την προσπάθεια των κρατικών παρεμβάσεων να την αποτρέψουν, στην ημερήσια διάταξη πια μπήκε η κατάρρευση ολόκληρων κρατών και των περιφερειακών ολοκληρώσεών τους.

Η λεγόμενη «ελληνική τραγωδία» αποδεικνυόταν ότι είναι μοναχά η ορατή κορυφή του παγκόσμιου παγόβουνου, η εκδήλωση μιας **συστημικής απειλής**. Καθώς ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους δύο πόλους του κεντρικού άξονα της ΕΕ, της Γερμανίας και της Γαλλίας, καθυστερούσε επικίνδυνα μια επιχείρηση διάσωσης, χρειάστηκε τελικά η παρέμβαση διεθνών οργανισμών, του ΔΝΤ, της ΠΟΕ και του ΟΟΣΑ, και προπαντός η πίεση της ανήσυχης Αμερικής

και του ίδιου του Ομπάμα πάνω στην Άγκελα Μέρκελ για να αποφασιστεί τελικά τον Μάιο του 2010, το τοκογλυφικό δάνειο «διάσωσης» της Ελλάδας, με 110 δις ευρώ από την μεριά της ΕΕ και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας με συμμετοχή του ΔΝΤ.

Σύντομα, η επέκταση της παρέμβασης με την εγκαθίδρυση ενός χρηματοπιστωτικού μηχανισμού στήριξης των απειλούμενων με χρεοστάσιο χωρών της Ευρωζώνης από την ΕΕ και το ΔΝΤ, ύψους 750 δις ευρώ, δίνει το μέτρο της πανευρωπαϊκής και διεθνούς συστημικής διάστασης της κρίσης.

Τα δραματικά λόγια του Ζαν Κλωντ Τρισέ, προέδρου της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, στην έδρα της ΕΕ στις Βρυξέλες, στις 7 Μαΐου 2010, συνοψίζουν τον πανικό των κορυφών του κεφαλαιοκρατικού κόσμου: *«Δεν πρόκειται για το πρόβλημα μίας μόνο χώρας. Πρόκειται για πολλές χώρες. Πρόκειται για την Ευρώπη. Είναι παγκόσμιο πρόβλημα. Είναι μια κατάσταση που επιδεινώνεται με ραγδαία ταχύτητα κι ένταση»*.⁵

Από την οικονομική στην πολιτική κρίση

Η «διάσωση» της Ελλάδας από το χρεοστάσιο (ή, ορθότερα των γερμανικών και γαλλικών

τραπεζών που έχουν στα χέρια τους το μεγαλύτερο τμήμα του χρέους της) κι η εγκαθίδρυση του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού μηχανισμού στήριξης δεν έδωσαν ουσιαστική λύση στο κατά Τρισέ παγκόσμιο πρόβλημα, στην κρίση, στις αντιφάσεις που την κινούν. Αντίθετα οι αντιφάσεις ανυψώθηκαν σε ένα νέο, πιο πολύπλοκο επίπεδο.

Τα προβλήματα των ευρωπαϊκών τραπεζών, όπως έγραψαν οι Financial Times στις 25 Μαΐου 2010, *«δεν λύθηκαν, απλώς μπήκανε κάτω από το χαλί»*.

Η διεθνής κρίση υπερχρέωσης κάθε άλλο παρά λύθηκε με την μετατόπιση ενός μέρους από τα βάρη του ιδιωτικού χρέους στο γιγαντούμενο δημόσιο χρέος, με την επιβράδυνση της χρεοκοπίας των τραπεζών και των ιδιωτικών επιχειρήσεων μέσω της επιτάχυνσης της χρεοκοπίας των κρατών. Τα κράτη, με την σειρά τους, κοιτάζουν τώρα πια να πετάξουν την «καυτή πατάτα» στο γείτονά τους, το ανταγωνιστικό κράτος.

Σε διαδικασίες καπιταλιστικής ολοκλήρωσης όπως αυτή της Ευρώπης, τα σημάδια της αποσύνθεσης γίνονται πια φανερά, όχι μόνο με την όξυνση των ανταγωνισμών ανάμεσα στα κράτη-έθνη, αλλά και με την προσπάθεια των ισχυρότερων (π.χ. της Γερμανίας) να μετατρέψουν τους ασθενέστερους εταίρους σε ανί-

σχυρα προτεκτοράτα. Όπως αναγκάστηκε να παραδεχτεί, στην Monde Diplomatique, ένας υψηλόβαθμος αξιωματούχος της ΕΕ, ενώ στους σχεδιασμούς του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού η Ελλάδα προοριζόταν να γίνει το προγεφύρωμα για την ευρωπαϊκή ενσωμάτωση των βαλκανικών προτεκτοράτων τύπου Βοσνίας, η ίδια εξέπεσε στη θέση προτεκτοράτου με την οικονομική της πολιτική να καθορίζεται από τους επιτετραμμένους της τρoίκα της ΕΕ/ΕΚΤ/ΔΝΤ.

Η οικονομική κρίση γίνεται πολιτική κρίση μέσα κι ανάμεσα στα κράτη.

Με το να μετατοπιστεί κι επικεντρωθεί η προσπάθεια ανασχεσης της καπιταλιστικής χρεοκοπίας στο ίδιο το κράτος, η αποτυχία αυτής της προσπάθειας το βάζει στο κέντρο της πολιτικής αμφισβήτησης.

Καθόλου τυχαία δεν υπάρχει σήμερα ευρωπαϊκή κυβέρνηση, δεξιά, κεντροδεξιά, κεντροαριστερή ή ψευτοσοσιαλιστική που να μην αντιμετωπίζει πολιτική κρίση του ενός ή του άλλου βαθμού.

Ακόμα χειρότερα: καθώς η οικονομική κρίση και οι καταστροφικές της κοινωνικές συνέπειες αποδεικνύεται μη διαχειρίσιμη απονομιμοποιούνται στα μάτια των μαζών όλοι οι διαχειριστές της πολιτικής εξουσίας του κεφαλαίου. ***Η πολιτική κρίση***

5. Βλ. Tony Barber, *The euro: Dinner on the edge of the abyss*, Financial Times 10/10/10.

δεν περιορίζεται σε κυβερνητική κρίση αλλά μετατρέπεται σε κρίση του αστικού καθεστώτος.

Μπορεί προσωρινά και ιδιαίτερα στις πιο «προνομιούχες» χώρες της Ευρώπης αυτή η απαξίωση του αστικού κοινοβουλευτικού δημοκρατικού συστήματος να στρέφει διάφορα θιγόμενα από την κρίση στρώματα προς ξενόφοβες, ακροδεξιές κατευθύνσεις. Μερικοί φοβούνται μια επιστροφή στα μαζικά φασιστικά κινήματα της δεκαετίας του '30. Όμως, όλο το παγκόσμιο ιστορικό πλαίσιο έχει ριζικά αλλάξει από πολλές πλευρές. Στη δεκαετία του '30, ανάμεσα στα άλλα, μια στροφή στο ισχυρό Κράτος-Έθνος φαινόταν σαν μια πειστική απάντηση στις μάζες, κι ένα πειστικό επιχείρημα των φασιστών και των δικτατόρων. Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, η καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση έχει αλληλοσυνδέσει πολύ πιο σφιχτά όλα τα νήματα της οικονομικής ζωής της ανθρωπότητας, αποκλείοντας μια βιώσιμη λύση στα πλαίσια μίας και μόνη χώρας. Ίσα-ίσα η έκρηξη των αντιφάσεων της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης στην παρούσα κρίση ξεσκέπασε συν τοις άλλοις και την **ιστορική αδυναμία οποιουδήποτε κράτους-έθνους**, και του πιο ισχυρού, να τιθασέψει αυτές τις παγκόσμιες αντιφάσεις που διαπερνούν και ανατινάζουν από τα μέσα κάθε εθνικό κοινωνικό σχηματισμό, με όλες του τις ιδιαιτερότητες.

Οι εθνικές ιδιαιτερότητες δεν εξαφανίζονται, το αντίθετο η ανισομέρειά τους εντείνεται μέσα στην καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση που σ' ορισμένες περιπτώσεις μετατρέπει μία χώρα ή μια σειρά χωρών σε αδύναμο κρίκο της διεθνούς καπιταλιστικής αλυσίδας.

Αυτό δείχνει και η περίπτωση της Ελλάδας.

Ελλάδα, το προανάκρουσμα

Θα μείνει τελικά ιστορική η ακριβέστατη διαπίστωση που έκανε ο πρόεδρος του ΔΝΤ Ντομνίκ Στρος Καν στη διάρκεια της εξέγερσης του Δεκέμβρη 2008 στην Ελλάδα: «*Είναι η πρώτη πολιτική έκρηξη της τρέχουσας παγκόσμιας οικονομικής κρίσης*».

Αν λάβουμε υπόψη μας, όπως αποκαλύφθηκε εκ των υστέρων αλλά όπως ήταν κι αναμενόμενο, ότι τα διεθνή κέντρα του κεφαλαίου και ιδιαίτερα το ΔΝΤ και η ΕΕ γνώριζαν καλά (όπως και τα ελληνικά αστικά κόμματα εξουσίας, η ΝΔ και το ΠΑΣΟΚ) τα χάλια της ελληνικής καπιταλιστικής οικονομίας, τις δομικές της αδυναμίες, την γιγάντωση του δημόσιου χρέους και του ελλείμματος, με δυο λόγια την ακάθεκτη πορεία της προς την χρεοκοπία, τα λόγια του επικεφαλής του ΔΝΤ αποκτούν πολύ συγκεκριμένο περιεχόμενο. Δεν κάνουν μια γενική αναφορά σε

αναταραχές τύπου ελληνικού Δεκέμβρη που μπορεί να εμφανιστούν μέσα στο διεθνές ζοφερό οικονομικό τοπίο αλλά, μετά λόγου γνώσεως, εντοπίζουν ειδικά τον αδύναμο κρίκο της αλυσίδας. Επισημαίνουν τις κρυμμένες στο σκότος του οικονομικού υπεδάφους διεθνείς υλικές κινητήριες δυνάμεις της εξέγερσης μιας νέας γενιάς καταδικασμένης στην ανεργία, τη μαύρη εργασία και την αστυνομική καταστολή του κάθε Κορκονέα. Πάνω απ' όλα προειδοποιούν ότι ο σεισμός από επικείμενες οικονομικές καταρρεύσεις θα γίνει τσουνάμι πολιτικής κρίσης και σπορά επαναστατικών καταστάσεων όχι σε μία μόνη χώρα αλλά σ' όλη την Ευρώπη και διεθνώς. Τα κράτη σώσανε, προσωρινά, τις τράπεζες σε βάρος των λαών-ποιος, όμως θα σώσει τα κράτη από την οργή των λαών και των εξεγεγμένων;

Οι δρακόντειοι αντιλαϊκοί όροι που συνδέθηκαν με την παρέμβαση ΕΕ/ΔΝΤ στην Ελλάδα κι επικυρώθηκαν με το άθλιο Μνημόνιο που ψήφισαν οι κοινοβουλευτικοί υπηρέτες τους, το ΠΑΣΟΚ, το ακροδεξιό ΛΑΟΣ κι η νεοφιλελεύθερη θυγατέρα του Μητσοτάκη, είναι η απαρχή μιας πανευρωπαϊκής αποπληθωριστικής εκστρατείας συμπίεσης των μισθών και συντάξεων. Οι Έλληνες εργαζόμενοι γίνονται το κοινωνικό πειραματόζωο στα νύχια του κάθε Δόκτορα Καλλιγkάρι της ΕΕ και του ΔΝΤ.

Μπήκαμε σε μια παρατεταμένη περίοδο κοινωνικής αναταραχής και σύγκρουσης που κάθε άλλο παρά εξαντλείται στις αδιέξοδες και διάσπαρτες 24ωρες κινητοποιήσεις των ενσωματωμένων στο κράτος συνδικαλιστικών γραφειοκρατιών της ΓΣΕΕ και της ΑΔΕΔΥ ή στα άσφαιρα πυρά της κομματικής σταλινικής γραφειοκρατίας του ΠΑΜΕ. Ο πραγματικός πρωταγωνιστής δεν βρίσκεται στη Βουλή και στο Μέγαρο Μαξίμου, ούτε καν στις Βρυξέλλες και την Ουάσιγκτον. Ο πραγματικός πρωταγωνιστής είναι η συστημική κρίση του παγκόσμιου καπιταλισμού, η ανεξέλεγκτη πορεία της που ανατρέπει κάθε στιγμή όλα τα δεδομένα κι εμποδίζει κάθε σταθεροποίηση.

Στην Ελλάδα έχει διαμορφωθεί εξ αρχής ένας ιστορικός δεσμός του κράτους με το χρηματιστικό κεφάλαιο, γεγονός που καθιστά τη χώρα ευαίσθητο δέκτη σε κάθε κρίση του χρηματιστικού κεφαλαίου στην ιμπεριαλιστική εποχή. Έτσι η ιστορία του καπιταλισμού στην Ελλάδα έγινε η ιστορία των χρεοκοπιών της. Η πρώτη Μεγάλη Ύφεση, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και το κραχ του 1929 συμπαρέσυραν την Ελλάδα στην πτώχευση. Ταυτόχρονα, κάθε κρατικό χρεοστάσιο συνοδεύτηκε κι ακολουθήθηκε από μια περίοδο πολιτικών αναστατώσεων, πραξικοπημάτων, πολέμων, εξεγέρσεων, από το Γουδί ως την Γενική Απεργία

του 1936, προάγγελου της εμφύλιας ιστορικής αναμέτρησης της δεκαετίας του 1941-49. Η παρούσα παγκόσμια καπιταλιστική κρίση και η νέα διαδικασία πτώχευσης της Ελλάδας μας ξαναφέρνει στη ζώνη των θυελλών.

Η κίνηση των μαζών δεν είναι ποτέ ευθύγραμμη, ιδιαίτερα όταν βρίσκονται σε κρίσιμα σταυροδρόμια της Ιστορίας που απαιτούν μια στρατηγική στροφή στην πολιτική και την δράση 180 μοιρών.

Η χωρίς προηγούμενο επίθεση που έχει εξαπολύσει το κεφάλαιο και οι διαχειριστές της κρίσης του, το ίδιο το κράτος, σε βάρος της εργατικής τάξης και των πλατιών λαϊκών στρωμάτων δεν μπορεί να πετύχει καν τον δηλωμένο στόχο της, το άλλοθι της: την αποφυγή της κρατικής χρεοκοπίας.

Η παρέμβαση της ΕΕ και του ΔΝΤ δεν λύνει αλλά επιδεινώνει την κρίση υπερχρέωσης, κάνει το χρέος, απλούστατα, «μη «εξυπηρετήσιμο». Ο Γόρδιος δεσμός του δημόσιου χρέους στους διεθνείς τοκογλύφους, η μυλόπετρα στο λαιμό του λαού που τον βυθίζει στον πάτο δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο «διαπραγμάτευσης», «κουρέματος(!)», διαγραφής ενός μέρους του, έστω και του μεγαλύτερου, όπως ζητούν οι αυτοονομαζόμενοι «αριστεροί οικονομολόγοι». Ο Γόρδιος δεσμός πρέπει να κοπεί με το μαχαίρι, με την πλήρη διαγραφή

του χρέους εδώ και τώρα και την εθνικοποίηση χωρίς αποζημίωση των τραπεζών και των στρατηγικών τομέων της οικονομίας, κάτω από εργατικό έλεγχο. Αυτή η ριζική τομή μπορεί να επιτευχθεί όταν οι ίδιες οι εργατικές και λαϊκές μάζες κινητοποιηθούν και πάρουν τις τύχες τους στα χέρια τους. Με άλλα λόγια, παίρνοντας την εξουσία και αναδιοργανώνοντας την κοινωνία σε νέες, σοσιαλιστικές βάσεις. Η μόνη προοδευτική διέξοδος από την συστημική κρίση είναι η έξοδος από αυτό, η ανατροπή του συστήματος.

Οι ίδιες οι παγκόσμιες διαστάσεις της κρίσης απαιτούν όχι απλώς κοινωνική επανάσταση αλλά και να γίνει αυτή η επανάσταση *διαρκής*, με την διεθνή επέκτασή της στην Ευρώπη και παγκόσμια. Η Ευρωπαϊκή Ένωση του κεφαλαίου έδειξε τα ιστορικά της όρια, την αποτυχία της άρχουσας τάξης να ενώσει την ήπειρο. Η ΕΕ δεν μεταρρυθμίζεται, δεν αλλάζει σε Ευρώπη των λαών, «κοινωνική και δημοκρατική». Πρέπει να ανατραπεί από την ευρωπαϊκή σοσιαλιστική επανάσταση και στα ερείπιά της να οικοδομηθούν οι Ενωμένες Σοσιαλιστικές Πολιτείες της Ευρώπης.

Αυτή την διέξοδο προτείνουν και γι' αυτήν παλεύουν οι τροτσκιστές του ΕΕΚ και της Συντονιστικής Επιτροπής για την Επανάσταση της Τέταρτης Διεθνούς.

The image displays three overlapping book covers:

- Left cover (dark background):** Titled "Παγκόσμια κεπιταλιστική κρίση: Μια νέα ιστορική κατάσταση" (Global capitalist crisis: A new historical situation). It is edited by the Athens Branch of the Secretariat of the KKE.
- Middle cover (light background):** Titled "Κριτική στις Θέσεις για το 18ο Συνέδριο του ΚΚΕ" (Critique of the Theses for the 18th Congress of the KKE) by Γιώργος Κωστογιάννης. It features a portrait of a man with a mustache and is published by the Secretariat of the KKE in Athens.
- Right cover (light background):** Titled "Εργατικό Επαναστατικό Κόμμα" (Workers' Revolutionary Party). It contains resolutions from the 18th Congress (November 1-2, 2006) and includes a photograph of a protest with a banner that reads "ΚΑΤΟΧΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΤΩΝ ΔΟΛΟΦΟΝΩΝ" (Occupation of the government of the murderers).

**Η ΡΩΣΙΚΗ
ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ
ΤΟΥ 1905**

Λέον Τρότσκι

Αποτελέσματα και Προοπτικές

Βίκτωρ Σερζ

**Η Πρώτη Ρωσική Επανάσταση
και οι Αιτίες της**

Καρλ Ράντεκ

Οι Μαρξιστές και η Επανάσταση του 1905

Το Μνημόνιο και τα αντιλαϊκά μέτρα να ανατραπούν!

ΚΑΤΩ Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ - ΔΝΤ - ΕΕ!

**Διαγραφή του εξωτερικού χρέους!
Εθνικοποίηση των τραπεζών χωρίς αποζημίωση
και κάτω από εργατικό έλεγχο!**

Υπερβόλουν την ηχηρή νίκη και τον αγρότη και οι θορύβιακοι θύλακες. Σηκώνουν βόμβες, σεντόνια και εργατικά βραχιόλια, σπάζουν πιστολιές και κρημνίζουν όπλα για να κλέψουν και τα χρηματικά ποσά που με την εφαρμογή και την πιστωτική αφαίμαξη οδηγούν στο ελάττωχο χιμάκι μαζών εργαζομένων, τη δε αταρξία στα όρη.

Υπερβόλουν πως σαν είναι οι τίμημα «όχι οι εισφορές ή χρέος την αφοσίωση χρεοκοπίας». Στο βρόχο μετά το κέρσο «αρκεί να χρεωστούμε. Η κρίση από την ανόρθση της διακυβέρνησης της χώρας από τον Παπανδρέου, η πολιτική που έχει ακούσει ο λαός.

Όσο κι δόσεις και εισαγωγές από για να είναι το χρέος και τη διαστροφή της Τρόικας (του ΔΝΤ, της Εuroζώνης, Κεντρική Τραπεζία) και της ΕΕ) -τι περιόρισε εργατικά και το CDS έχουν εισαχθεί στα όρη (μόλι και ο κέρσοχός).

Η χώρα οδεύει αίσθητός στην επίσημη κερφή χρεοκοπίας. Ω

όσο ο ΕΑΡ, όπως και άλλα οι «απείρονα» με το Μνημόνιο και εισφορές ή χρεοκοπία της χώρας», πόσο βραδύ και δολιχό (Πόρτα 250 οι «0 ανόρθση χρεοκοπία της χώρας δεν έχει κερφή πύλη»). Είναι και βραδύ και δολιχό της πόρτας χρεοκοπίας της πολιτικής της.

Από 4 πρώτα δόξα των οδοντικών μέτρων του Μνημονίου εισήχθη, τους παύσαν στη δεύτερη κερφή κερσοχόιους μέτρων με το λαγύμνο επικατανασμένο Μνημόνιο.

Όσοι, ακόμη κι οι εργαζομένοι και νέα μέτρα, η κρίση διαρκεί να αντιμετωπιστεί. Απολαύει αν υποθέτουμε ότι η εργατική τάξη οφείλει να δεν εισαχθεί και είναι όπως η βόμβα της περιόρισε εισαγωγές χρεοκοπίας του κοινοτικού, του αχρημύ ο ελάττωχο και στην κοκνήν ελάττωχο κατάσταση εισαγωγής και υποδοχόμαστε το βόμβα του χρέους (δημόσιο και ιδιωτικό) και η χρεοκοπία γύρω εισαχθεί. Σηρ

πρόξ, από μέτρα και εισαγωγή, είναι ημερήσια την κρίση.

Την ώρα που Δολιχό χιμάκι στη δεύτερη κερφή εισαχθεί μέτρων είναι κερφή να περιόρισε στη δευτέρα και δόξα κερφή κερσοχόιους. Ηρόδωτος οι μέτρα και την οδοντικό εισαγωγή των μέτρων του ΔΝΤ, από τη 6η Σέκτες γενική εισαγωγή, οι εργαζομένοι και λαϊκό βόμβα κερφή να εργαζομένοι τη δευτέρα κερφή. Στον κερφή κερφοί των κοινοτικών εισαγωγή με τον λαϊκό και κερφή κερφοί.

Εντα μέρους είναι του κοινοτικού εισαγωγή την εργατική τάξη είναι ο ΕΑΡ της χώρας και εισαγωγή εισαγωγή, αλλά και στις πολιτικές εισαγωγές, είναι τον εισαγωγή εργαζομένοι κερφοί κερφοί.

Η εργατική τάξη πρέπει να εισαχθεί την κερφή της εισαχθεί, για να κερφοί οι κερφοί, δεν είναι ο κερφοί εισαχθεί κερφοί. Το εισαχθεί, όλα τα εισαχθεί εισαχθεί, οι κερφοί και οι εισαχθεί και, είναι χρεοκοπία, οι πολιτικές και κερφή κερφοί. Εισαχθεί

κόρτες, Κοκνήν και τον Κοκνήν εισαγωγή, εισαγωγή της Χώρας και Κοκνήν κερφοί να εισαχθεί από τη λαϊκή κερφή.

Το Σάββατο 11 Σεπτεμβρίου, ο εργατικός ΕΑΡ θα «εργαζομένοι» από τη Διεθνή Τράπεζα Κοκνήν εισαγωγή τις κερφοί εισαγωγές της. Η εργατική τάξη και η εισαγωγή κερφοί να κερφοί την εισαγωγή της ΔΝΤ εισαγωγή νέων εισαχθεί κερφοί. Εισαχθεί και εισαχθεί με τη κερφοί και εισαχθεί κερφοί εργαζομένοι κερφοί να διακάνει το εισαχθεί για ότι και την εισαχθεί κερφοί κερφοί και εισαχθεί κερφοί της κερφοί της Τρόικας. Το Σάββατο 11 Σεπτεμβρίου «κέρσοχόιους» εισαχθεί κερφοί με τις εισαχθεί εισαγωγή του Κοκνήν, και εισαχθεί κερφοί από την Κοκνήν με εισαχθεί κερφοί κερφοί και εισαχθεί κερφοί εισαχθεί κερφοί και ΔΝΤ, για την εισαχθεί εισαχθεί και το Μνημόνιο της.

(Αιχμή) την προκήρυξη του ΕΕΚ για τη ΔΕΘ (σελ. 7)

Πάμε ΔΕΘ
11 Σεπτεμβρίου Θεσσαλονίκη
Πολεμούμε για τη ζωή μας
Σηκώνουμε τις μπάρκες
Διαδηλώνουμε χωρίς κραξοκράτες
Εμπρός στην ανεργία, την φτώχεια
και την φοβλοσύνη
στην κατεργασία, στην κερφή εισαγωγή
κερφοί κερφοί εισαχθεί κερφοί
Το εισαχθεί κερφοί
ανταρσία της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ
επιταλοδοχού των διεφθάρων Κοκνήν κερφοί
ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΕΥΟΥΣΙΑ
ΕΕΚ
ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΚΟΜΜΑ

Σ' αυτό το φύλλο

Πάμε ΔΕΘ Σηκώστε τις μπάρκες!
σελ. 2

CRFI Ένα νέο στάδιο της καπιταλιστικής χρεοκοπίας
σελ. 7-10

Λέων Τρότσκι Ένας επαναστάτης από το μέλλον
σελ. 12-13

ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΕΥΟΥΣΙΑ